

శ్రీకృష్ణపరంబ్రహ్మణే నమః

శ్రీ స్వారాజ్య భగవద్గీతా

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః - సాంఖ్య యోగః

రెండవ అధ్యాయము - సాంఖ్య యోగము

సంజయ ఉవాచ :

శ్లో॥ తం తథా కృపయాఽవిష్ట మశ్రుపూర్ణాకులేక్షణమ్ ।

విషీదంత మిదం వాక్య మువాచ మధుసూదనః ॥ 1

తం, తథా, కృపయా, ఆవిష్టం, అశ్రు, పూర్ణ, ఆకుల, ఈక్షణం
విషీదంతం, ఇదం, వాక్యం, ఉవాచ, మధుసూదనః॥

టీక॥ సంజయ ఉవాచ = సంజయుడు చెప్పెను, తథా = ఆ ప్రకారము, కృపయా = దయచేత, ఆవిష్టం = ఆవేశము నొందినవాడును, విషీదంతం = విషాదము నొందుచున్నవాడును, అశ్రు = కన్నీటిచే, పూర్ణ = నిండినదియు, ఆకుల = చెదరినదియు, ఐన, ఈక్షణం = చూపుగలవాడును అగు, తం = ఆ అర్జునునిగూర్చి, మధుసూదనః = శ్రీకృష్ణుడు, ఇదం = ఈ చెప్పబోవునట్టి, వాక్యం = వాక్యమును, ఉవాచ = చెప్పెను.

తా॥ సంజయుడిట్లు చెప్పెను. ఆ ప్రకారము దయచేత ఆవేశము నొందిన వాడును, విషాదము నొందుచున్నవాడును, కన్నీటిచేనిండి చెదిరిన చూపులు గలవాడును అగు ఆ అర్జునుని గూర్చి శ్రీకృష్ణుడీ ప్రకారముగా చెప్పెను.

శ్రీ భగవానువాచ :

శ్లో॥ కుతస్త్వా కశ్చల మిదం విషమే సముపస్థితమ్ ।

అనార్యజుష్ట మస్వర్ణ మకీర్తికర మర్జున! ॥ 2

కుతః, త్వా, కశ్చలం, ఇదం, విషమే, సముపస్థితం

అనార్యజుష్టం, అస్వర్ణం, అకీర్తికరం, అర్జున! ॥

టీక॥ శ్రీ భగవానువాచ = శ్రీకృష్ణుడు చెప్పెను, అర్జున = ఓ అర్జునా, కుతః = ఎందువలన, విషమే = సంకటమునందు, అనార్య = ఆర్యులుగాని వారిచే, జుష్టం = సేవింపతగినదియు, అస్వర్ణం = స్వర్ణమును కలుగజేయ నిదియు, అకీర్తికరం = కీర్తిని కలుగజేయనిదియు, (అగు) ఇదం = ఈ, కశ్చలం = మలినము, త్వా = నిన్ను, సముపస్థితం = పొందినది.

తా॥ అర్జునా! ఈ విషమ సమయమునందు అనార్యులచే సేవింప తగినట్టియు, స్వర్ణమును కలిగింపనిదియు, అపకీర్తికరమైనదియు నగు ఈ మాలిన్యము నిన్నెట్లు పొందెను? (గీత 1అ. 32 శ్లో. మొదలు 47 శ్లో. వఱకు, అర్జునుడు తెలిపిన మాటలన్నియు మాలిన్యములని గ్రహింప వలయును.)

వి॥ స్వర్ణము - సుష్టు అర్జునేఽస్మిన్నితి స్వర్ణః, అర్జుణర్జనే, సుష్టు = లెస్సగా, అస్మిన్ = దీనియందు, అర్జునే = సుఖమనుభవింపబడును, ఇతి = కనుక, స్వర్ణః = స్వర్ణము, దీనియందు లెస్సగా సుఖమనుభవింప బడును కనుక స్వర్ణము. కైవల్యమే స్వర్ణము.

అవిద్యవలన దుఃఖమే లభించును. భ్రాంతిజీవుడగు అర్జునుని అవివేకంపు పలుకులను ఈశ్వర స్వరూపి కృష్ణుడు ఒప్పుకొనలేదు. కశతి తనూకరోతి ప్రజ్ఞానమితి కశ్మలః, కశగతి శాతనయోః, ప్రజ్ఞానం = ప్రజ్ఞాన మును, కశతి = తనూకరోతి = కృశింపజేయునది, ఇతి, కశ్మలము =

మోహము, ఆవరణ శక్తిచే ఆవరింపబడి యథార్థ జ్ఞానములేక మోహముతో అర్జునా! నీవు మాటలాడినావు.

ఆరాత్ పాపకర్మభ్యోయాతీత్యార్యః, పాపకర్మభ్యః = పాపకర్మముల నుండి, ఆరాత్ = దూరముగా, యాతి = పోవువాడు, ఇతి, కనుక, అర్యుడు. అరణీయః అభిగమ్యః ఇత్యార్యః, అరణీయః, అభిగమ్యః = పూజ్యుడైనందున అందఱిచేతను సేవింపతగిన వాడు. పాపాత్ములు పలుకవలసిన పలుకులను జీవార్జునుడు చెప్పెను. స్వర్గమున కనర్హమైనది నరకార్హము. నరకమునకు పోవుదారిని గుడాకేశుడగు అర్జునుడు పట్టెను. అవకీర్తిని కలిగించు కార్యము నొనరింపవూనినాడు.

శ్లో॥ కైభ్యం మాస్మగమః పార్థ నైతత్త్వయ్యుపపద్యతే ।

క్షుద్రం హృదయదౌర్బల్యం త్యక్త్వాఽత్తిష్ఠ పరంతప ! ॥ 3

కైభ్యం, మాస్మగమః, పార్థ!, న, ఏతత్, త్వయి, ఉపపద్యతే

క్షుద్రం, హృదయదౌర్బల్యం, త్యక్త్వా, ఉత్తిష్ఠ, పరంతప! ॥

టీక॥ పార్థ = అర్జునా!, కైభ్యం = దిట్టతనము లేకుండుటను, మాస్మగమః = పొందకుము, త్వయి = నీయందు, ఏతత్ = ఇది, న+ఉపపద్యతే = పొంద దగినదికాదు, పరంతప = శత్రువులను తపింప చేయువాడా!, క్షుద్రం = నీచమైన, హృదయ దౌర్బల్యం = మనోదుర్బలత్వమును, త్యక్త్వా = విడిచి, ఉత్తిష్ఠ = లేమ్ము.

తా॥ అర్జునా! దిట్టతనము లేకుండుటను పొందకుము. దీనిని నీవు పొంద తగదు. నీచమైన మనోదుర్బలత్వమును విడిచి యుద్ధమునకు లేమ్ము!! (1అ. 32శ్లో. నుండి 47శ్లో వఱకు తెలిపిన అర్జునుని మాటలు మనోదుర్బలత్వముచే పలికినవి.)

వి॥ మోహమున మునిగిన జీవార్జునుడా! క్లిబతే అధీరోభవతి క్లిబః. క్లిబృ అధార్షప్యే, క్లిబతే = అధీరో భవతి = ధీరుడు కానివాడు, ధృష్టత్వము లేనివాడు, దిట్టకానివాడు, నపుంసకుడు, దిట్టతనము లేనివాడవు కావద్దు. క్షుధ్నాతి కుటుంబం పీడయతీతిక్షుద్రః, క్షుదిర్ సంపేషణే, కుటుంబం = కుటుంబమును, క్షుధ్నాతి = పీడయతి = పీడించువాడు, ఇతి = కనుక, క్షుద్రుడు, క్షుద్యత ఇతి క్షుద్రః, క్షుదక్షోదే, క్షుద్యతే = మెదుపబడదగినవాడు, ఇతి = కనుక, క్షుద్రుడు = అధముడు. అనేక విధములుగా బోధించి మెదిపి మెదిపి బుద్ధిని దెప్పించవలసిన క్షుద్రమయిన హృదయ దౌర్బల్యముచే నిట్లు పలికినావు. ఈ నీచత్వమును, చపలత్వమును, పాపహేతువును, నరక ప్రదమును అపకీర్తి కరమును నగు హృదయ దౌర్బల్యమును విడిచి ఓ జీవుడా! ధీరుడవై జ్ఞానయుద్ధమునకు లెమ్ము! అని మహాకారణస్థేశ్వర కృష్ణుడు హెచ్చరించెను.

అర్జున ఉవాచ :

శ్లో॥ కథం భీష్మమహం సంఖ్యే ద్రోణం చ మధుసూదన ! ।

ఇషుభిః ప్రతియోత్స్వామి పూజార్హా వరిసూదన! ॥ 4

కథం, భీష్మం, అహం, సంఖ్యే, ద్రోణం, చ, మధుసూదన!

ఇషుభిః, ప్రతియోత్స్వామి, పూజార్హా, అరిసూదన! ॥

టీక॥ అర్జున ఉవాచ = అర్జునుడు చెప్పెను, మధుసూదన = కృష్ణా!, అరిసూదన = శత్రుసంహారకా!, సంఖ్యే = యుద్ధమునందు, అహం = నేను, ఇషుభిః = బాణములచేత, పూజార్హా = గౌరవింపతగిన, భీష్మం = భీష్ముని, ద్రోణంచ = ద్రోణుని, కథం = ఎట్లు, ప్రతియోత్స్వామి = ఎదిరించి యుద్ధము చేయగలను?

తా॥ అర్జునుడు చెప్పుచున్నాడు కృష్ణా! గౌరవింపతగిన భీష్మ, ద్రోణులతో నేను బాణములచే, నేవిధమున నెదిరించి యుద్ధము చేయుదును?

వి॥ జీవార్జునుడు తాను ఆత్మగానుండియు, మోహముచే దేహమే నేననెడు అభిమానియై పూజార్హులగు ద్రోణభీష్ముల బాణములతో నెట్లు సంహరింతును? విద్యనేర్చిన గురుడు ద్రోణుడు. బాల్యమునుండి పెంచి పెద్దజేసిన పితామహుడు, బ్రహ్మవేత్త భీష్ముడు. వీరిని పూజించుటకు బదులు చంపడమా? శ్రీకృష్ణా! ఎంత దారుణము. ఇట్టి క్రూరకర్మకు నన్ను ప్రోత్సహించు చున్నావే?

వీరిని జంపి ఆ నెత్తుటి కూటిని భుజించుటో,
చంపక భిక్షాన్నముచే జీవించుటో,
మా యిరువురిలో నెవరు గెల్చుట శ్రేష్ఠమో!
భీష్మాదుల జంపి మేము జీవింపనే లేముగదా!

శ్లో॥ గురూనహత్వా హి మహానుభావాన్ శ్రేయోభోక్తుం భైక్ష్య మపీహ లోకే!
హత్వార్థ కామాంస్తు గురూనిహైవ భుంజీయ భోగాన్ రుధిరప్రదిగ్ధాన్ ॥5

గురూన్, అహత్వా, హి, మహానుభావాన్, శ్రేయః భోక్తుం, భైక్ష్యం, అపి, ఇహ, లోకే,
హత్వా, అర్థకామాన్, తు, గురూన్, ఇహ, ఏవ, భుంజీయ, భోగాన్, రుధిరప్రదిగ్ధాన్॥

టీక॥ మహానుభావాన్ = మహానుభావులైన, గురూన్ = గురువులను, అహత్వా = చంపక, ఇహలోకే = ఈ లోకమునందు, భోక్తుం = భుజించుటకు, భైక్ష్యమపి = భిక్షముతో వచ్చినదైనను, శ్రేయోహి = శ్రేష్ఠమైనదిగదా!, గురూన్ తు = గురువులను, హత్వా = చంపి, రుధిరప్రదిగ్ధాన్ = నెత్తుటితో పూయబడిన, అర్థకామాన్ = అర్థ కామాదులను, భోగాన్ = భోగములను, భుంజీయ = అనుభవించుదును.

తా॥ కృష్ణా! మహానుభావులైన గురువులను చంపక, యీ లోకమున భిక్షాన్నము చేత జీవించుటయే శ్రేష్ఠముగదా! గురువులను చంపినచో రక్తముతో పూయబడిన అర్థకామములను అనుభవించినట్లగునుగదా! అని భ్రాంతితో పలికెను.

శ్లో॥ న చైత ద్విద్యః కతరన్నో గరీయో యద్వా జయేమ యది వా నో జయేయః ।

యా నేవ హత్వా న జిజీవిషామ స్తేఽవస్థితాః ప్రముఖే ధార్తరాష్ట్రాః ॥ 6

న, చ, ఏతత్, విద్యః, కతరత్, నః, గరీయః యత్, వా, జయేమ, యది, వా, నః, జయేయః
యాన్, ఏవ, హత్వా, న, జిజీవిషామః, తే, అవస్థితాః, ప్రముఖే, ధార్తరాష్ట్రాః ॥

టీక॥ (వయం = మనము) జయేమయదివా = జయింపగలమో లేమో? ధార్తరాష్ట్రాః = దుర్యోధనాదులు, నః = మనలను, జయేయ్యుర్యది = జయింతురో యేమో, ఏతయోః = ఈ రెంటిలోపల, నః = మనకు, కతరత్ = యేది, గరీయః = శ్రేష్ఠమైనదో, ఏతత్ = దీనిని, న విద్యః = ఎఱుగము, యాన్ = ఏ భీష్మాదులను, హత్వా = చంపి, నజిజీవిషామః = జీవింపగోరమో, తే = అట్టి భీష్మాదులు, ప్రముఖే = ముందు భాగమునందు, అవస్థితాః = నిలువబడియున్నారు.

తా॥ కృష్ణా! ఈ యుద్ధమునందు మనమే జయింతుమో? లేక దుర్యోధనాదులే జయింతురో ఈ రెంటిలో మనకేది శ్రేష్ఠమో? జయీ పజయములలో మనకేది కలుగునో తెలియకున్నది. ఎవరినిచంపిన పిమ్మట మనముకూడ జీవింప నిష్టపడమో అట్టివారే యుద్ధమున మొదట నిలువబడియున్నారు, అని అర్జునుడు భ్రాంతి నొందినవాడై పలికెను.

శ్లో॥ కార్పణ్యదోషోపహత స్వభావః పృచ్ఛామి త్వాం ధర్మసంమూఢ చేతాః ।

యచ్ఛ్రేయ స్స్యా నిశ్చితం బ్రూహి తన్మే శిష్యస్తేఽహం శాధిహం త్వాం ప్రపన్నమ్ ॥ 7

కార్పణ్యదోష ఉపహతః, స్వభావః, పృచ్ఛామి, త్వాం, ధర్మసంమూఢ చేతాః

యత్, శ్రేయః, స్స్యాత్, నిశ్చితం, బ్రూహి, తత్, మే శిష్యః, తే, అహం, శాధి, మాం, త్వాం, ప్రపన్నమ్॥

టీక॥ కార్పణ్య = కృపణత్వ మనియెడు, దోష = దోషముచేత, ఉపహతః = కొట్టబడిన, స్వభావః = స్వభావముగల, అహం = నేను,

ధర్మసమ్మూఢ చేతాః సన్ = ధర్మవిషయమై జ్ఞానములేని మనస్సు గలవాడనగుచు, త్వాం = నిన్ను, పృచ్ఛామి = అడుగుచున్నాను, మే = నాకు, యత్ = ఏది, నిశ్చితం = నిశ్చయింపబడిన, శ్రేయః = శ్రేయస్సు, స్యాత్ = అగునో, తత్ = దానిని, బ్రూహి = చెప్పుము, తే = నీకు, అహం = నేను, శిష్యః = శిష్యుడను, త్వాం = నిన్ను, ప్రపన్నం = శరణము నొందిన, మాం = నన్ను, శాధి = శిక్షింపుము.

తా॥ కృష్ణా! నా స్వభావము కృపణత్వమనెడు దోషముచే కొట్టబడినది. ఏది ధర్మమో తెలియకున్నాను. ఏది శాస్త్రసమ్మతమైన శ్రేయస్సు నిచ్చునో దానిని నాకు తెల్పుము. నేను తమ శిష్యుడను. నిన్ను శరణు పొందినాను. నన్ను శిక్షింపుము. అని అర్జునుడు తన స్థితిని తెలుపుకొనెను.

వి॥ కృపణుడు - కల్పితే కుంటుంబ పీడనేనాపి జీవనాయ సమర్థో భవతీతి కృపణః, కృపూసామర్థ్యే. కుంటుంబపీడనేన+అపి = కుంటుంబమును పీడించియైనను, జీవనాయ = బ్రతుకుటకు, సమర్థః+భవతి = సమర్థుడగువాడు, కృపణుడు, కృష్ణా! కౌరవ పాండవులమొకే కుంటుంబము వారము. ఇట్లు కుంటుంబములోని వారినే చంపి బ్రతుకుట యనెడు కృపణత్వముతో కూడుకొన్న నేను, కార్పణ్యదోషముచే స్వభావమునే చంపుకొన్నాను. ధర్మమేదో తెలియకున్నది. తమరు బాగుగా పరిశీలించి యేది మోక్షమార్గమో చెప్పుము. నేను నీ శిష్యుడను. నేను తప్పుడు తోవలోబడి యుంటినేని బోధించి చక్కని మార్గమునకు త్రిప్పుము. నిన్నే శరణు పొందినాను. నీవు తప్ప నాకు దిక్పెవరును లేరని మోహభ్రాంతుడగు జీవార్జునుడు పలికెను.

శ్లో॥ న హి ప్రపశ్యామి మమాపనుద్యాత్ యచ్ఛోక ముచ్ఛోషణ మింద్రియాణామ్ ।

అవాప్య భూమా వసపత్నమృద్ధం రాజ్యం సురాణామపి చాధిపత్యమ్ ॥ 8

న, హి, ప్రపశ్యామి, మమ, అపనుద్యాత్ యత్, శోకం, ఉచ్ఛోషణం, ఇంద్రియాణాం అవాప్య, భూమౌ, అసపత్నం, ఋద్ధం రాజ్యం, సురాణాం, అపి, చ, ఆధిపత్యమ్ ॥

టీక॥ యత్ = ఏ శ్రేయస్సు, మమ = నాయొక్క ఇంద్రియాణాం = ఇంద్రియములకు, ఉచ్చోషణం = సంతాపమును కలుగజేయునట్టి, శోకం = దుఃఖమును, అపనుద్యాత్ = పోగొట్టునో, తత్ = ఆ శ్రేయస్సును, భూమౌ = భూమియందు, అసపత్నం = శత్రురహితమైన, ఋద్ధం = సమృద్ధమైన, రాజ్యం = రాజ్యమును, సురాణాం = దేవతలయొక్క, ఆధిపత్యం = ప్రభుత్వమును, (అనగా ఇంద్రత్వమును.) అవాప్యౌపి = పొందియును, న హి ప్రపశ్యామి = చూడను.

తా॥ కృష్ణా! నా ఇంద్రియములకు సంతాపము నొనరించుచున్న ఈ దుఃఖమును పోగొట్టు శ్రేయస్సేదియును లేదు. ఒకవేళ నీ భూమియందు శత్రురహితమైన, సమృద్ధమైన రాజ్యమును, దేవరాజ్యమును లభించినను నా దుఃఖమును పోగొట్టునట్టి శ్రేయస్సులివి కావు.

వి॥ కృష్ణా! ఇప్పుడు నాకు కలిగిన యీ శోకమును ఇంద్రత్వము కూడ పోగొట్టలేదు అని పలికి, నేను యుద్ధము చేయనని చెప్పి యూరకుండెను.

సంజయ ఉవాచ :

శ్లో॥ ఏవ ముక్త్యా హృషీకేశం గుడాకేశః పరంతపః ।

న యోత్య ఇతి గోవింద ముక్త్యా తూష్ణీం బభూవ హ ॥ 9

ఏవం, ఉక్త్యా, హృషీకేశం, గుడాకేశః, పరంతపః,

న, యోత్య, ఇతి, గోవిందం, ఉక్త్యా, తూష్ణీం, బభూవ హ ॥

టీక॥ పరంతపః = శత్రువులను తపింపజేయువాడును, గుడాకేశః = నిద్రకు అధిపతియునగు అర్జునుడు, హృషీకేశం = ఇంద్రియప్రేరకుడగు కృష్ణుని గూర్చి, ఏవం = ఈ ప్రకారముగా, ఉక్త్యా = చెప్పి, పునః = మరల, న యోత్య = యుద్ధమును చేయను, ఇతి = ఇట్లని, గోవిందం = గోవిందుని గూర్చి, ఉక్త్యా = చెప్పి, తూష్ణీం బభూవహ = ఊరకుండెను.

తా॥ శత్రువులను తపింపజేయునట్టియు, నిద్రకు ప్రేరకుడగునట్టియు అర్జునుడు కృష్ణునితో ఈ ప్రకరముగా జెప్పి మరల నేను యుద్ధము

నొనరింపను' అని గోవిందుని గూర్చి పలికి యూరకుండెను, అని సంజయుడు ధృతరాష్ట్రునితో చెప్పెను.

వి॥ గీత1అ, 31 నుండి 2అ, 9 వఱకు చెప్పిన అర్జునుని వాక్యములు మోహజనితములు. భ్రాంతిజ్ఞానముచే పలికిన మిథ్యావచనములు. కృష్ణునిచే ఖండింపబడిన పలుకులు. శోకముచే ప్రలాపించిన అర్జునుని భావముల ప్రకారము నడచుకొను అవివేకులచే ప్రపంచము నిండుకొని యున్నది. ఇది భగవద్గీతయని నమ్మి అజ్ఞానమున మునిగినవారున్నారు.

శ్లో॥ తమువాచ హృషీకేశః ప్రహసన్నివ భారత! ।

సేనయో రుభయోర్మధ్యే విషీదంత మిదం వచః ॥ 10

తం, ఉవాచ, హృషీకేశః, ప్రహసన్, ఇవ, భారత!

సేనయోః, ఉభయోః, మధ్యే, విషీదంతం, ఇదం, వచః ॥

టీక॥ భారత = ఓ ధృతరాష్ట్రడా!, ఉభయోః = రెండైన, సేనయోః = సేనల యొక్క, మధ్యే = మధ్యమునందు, విషీదంతం = విషాదము నొందుచున్న, తం = ఆ అర్జునుని గురించి, హృషీకేశః = కృష్ణుడు, ప్రహసన్నివ = నవ్వుచున్న వానివలె, ఇదం = ఈ, వచః = వాక్యమును, ఉవాచ = చెప్పెను.

తా॥ ఓ ధృతరాష్ట్రా! రెండు సేనల మధ్యమున విషాదము నొందుచున్న అర్జునుని గుఱించి కృష్ణుడు నవ్వుచున్న వానివలె నిట్లు చెప్పెను.

శ్రీ భగవానువాచ :

శ్లో॥ అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే ।

గతాసూ నగతాసూంశ్చ నానుశోచంతి పండితాః ॥ 11

అశోచ్యాన్, అన్వశోచః, త్వం, ప్రజ్ఞావాదాన్, చ, భాషసే,

గతాసూన్, అగతాసూన్, చ, న, అనుశోచంతి, పండితాః॥

టీక॥ అర్జున = ఓ అర్జునా!, త్వం = నీవు, అశోచ్యాన్ = దుఃఖింపతగని భీష్మాదులను గూర్చి, అన్వశోచః = దుఃఖించితివి, ప్రజ్ఞావాదాన్ చ = పండిత వాక్యములను గూడ, భాషసే = చెప్పుచున్నావు. పండితాః = పండితులు, గతాసూన్ = తెలియబడిన ప్రాణులను గూర్చియు, అగతాసూన్ చ = తెలియబడని ప్రాణముగలవారిని గూర్చియు, న+అనుశోచంతి = దుఃఖింపరు.

తా॥ అర్జునా! దుఃఖింపతగనివారిని గూర్చి దుఃఖించితివి. పండిత వాక్యములను మాటలాడుచున్నావు. పండితులు తెలియబడిన ప్రాణము గలవారిని గూర్చియు, తెలియబడని ప్రాణము గలవారిని గూర్చియు దుఃఖింపరు.

వి॥ తెలిసిన శుద్ధసాత్వికులు పాండవపక్షమున నున్నారు. తెలియని యాచారపరులు దుర్యోధనుని పక్షముననున్నారు. ఈ రెండును నశించినను, నశింపకున్నను ఆత్మ ఏకముగనే యున్నది. ఈ రెండింటి స్థితులనుబట్టి దుఃఖమునుగాని, సంతసమునుగాని పండితులు పొందరు.

భీష్మద్రోణాదుల మరణ విషయమున దుఃఖింపవలసిన పనిలేదు. వారు దుఃఖింపతగనివారు, అని చెప్పిన శ్రీకృష్ణుని భావము నెఱిగి అర్జును డిట్లనుకొనెను. విద్య నేర్చిన ద్రోణుడు, సాకి పెంచి పెద్దచేసిన భీష్ముడు కూడా చంపతగినవారేనా? పూజ్యులుకారా? వీరి మరణమును తలచుకొని నవుడు దుఃఖము రాదా? కృష్ణునిమాట లెందుకింత నీతిమాలి యున్నవి? అని మనకుకూడ బాహ్యార్థము సరిపడదు. ఎందుకో అందఱును గ్రుడ్డిగా బాహ్యార్థమునే నమ్మినారు. పరిశీలించి యుండినచో అందఱు అంతరార్థమునే నమ్మియుందురు.

భీష్మ ద్రోణులనగా మోక్షధర్మములు. అనాత్మనుండి విడువబడుట మోక్షము. స్థూల సూక్ష్మ కారణ మహాకారణ వ్యవహారములు ధర్మము.

అనాత్మ జడము. నీవు చైతన్యము, నిన్ను జడము బంధించినదా? భ్రమించినావు. బంధమే లేనపుడు మోక్షము కూడ భ్రాంతియే కదా? ఇట్లు భ్రాంతి ప్రకృతిలోనుండి పురుషత్వమునొంది శిఖండివైనచో నిన్ను వదలును. కనుక మోక్షభ్రాంతి అనెడు భీష్ముని పడగొట్టవలసినదే. స్థూలసూక్ష్మ కారణ మహాకారణ వ్యవహారములనెడు ధర్మములు విక్షేపముతో కూడుకొని ఆవరణ దోషము కలిగించును. ఇట్టి ధర్మద్రోణునిచే నేర్పడిన ఆవరణమును త్రుంచ వలసినదేకదా! కనుక ధర్మ ద్రోణుని సహితము చంపవలసినదే. ఇట్లు చంపతగిన భీష్మ ద్రోణులను గూర్చి, దుఃఖించుట అవివేకమే.

ప్రజ్ఞలు = సామర్థ్యమును తెలిపెడు మాటలు, బడాయి మాటలు, వాదము = తగవు, వాగ్వివాదము, ప్రజ్ఞావాదమును = తెలిసినవానివలె వాగ్వివాదంపు పలుకులు, తెలియని వాడయ్యును అర్జునుడు తెలిసిన వానివలె పలికిన వాక్యములన్నియు ప్రజ్ఞావాదములు, ఈ మూఢ వచనముల ప్రకారమే ప్రపంచ మిప్పటికిని నడుచుచున్నది. తెలిసిన శుద్ధసాత్విక వృత్తులను గూర్చి కాని, తెలియని మలిన సాత్వికవృత్తులను గూర్చికాని పండితులు దుఃఖింపరు. ఈ ద్వంద్వములగు వృత్తి ద్వయమును నశింపవలసినదే. ఇవి నశించినచో ద్వంద్వాతీత స్థితి యేర్పడి బ్రహ్మమే తాను, తానే బ్రహ్మమై పండితుల మగుదుము. గీత, 4 - 19. కోరికలు, సంకల్పములు, ప్రయత్నములు ఇవి యన్నిటి కర్మలు జ్ఞానాగ్నిచే కాల్చివేసినవారు పండితులు.

శ్లో॥ న త్వేవాహం జాతు నాసం న త్వం నేమే జనాధిపాః ।

న చైవ న భవిష్యామః సర్వే వయమతః పరమ్ ॥ 12

న, తు, ఏవ, అహం, జాతు, న, ఆసం, న, త్వం, న, ఇమే, జనాధిపాః

న, చ, ఏవ, న, భవిష్యామః, సర్వే, వయం, అతః, పరమ్॥

టీక॥ అహం = (ఈశ్వర లక్ష్యార్థమగు పరమాత్మయైన) నేను, జాతు

= ఒకానొకప్పుడును, నాసమితి న = లేనివాడనుగాను, త్వం చ = (జీవ లక్ష్యార్థ మగు ప్రత్యగాత్మయైన) నీవును, నాసీరితి న = లేనివాడవుగావు, ఇమే = ఈ, జనాధిపాః = (జీవలక్ష్యార్థమగు జీవులు ప్రత్యగాత్మ స్వరూపులైన) రాజులు, నాసన్ ఇతి న = లేనివారునుగారు, వయం సర్వే = మనమందఱమును, అతః = ఈ దేహమునకంటె, పరం = పిమ్మట, న భవిష్యామ ఇతి న = లేకపోవువారము కాము.

తా॥ నేను, నీవు, ఈ రాజులు ఎప్పటికిని నున్నాము. లక్ష్యార్థముచే ఈశ్వరుడ నగు నేను పరమాత్మను. నీవును, ఈ రాజులును లక్ష్యార్థముచే ప్రత్యగాత్మ స్వరూపులై యున్నారు. ప్రత్యగాత్మ పరమాత్మలకు భేదములేదు. బ్రహ్మమే కనుక ఓ అర్జునా! మనమెప్పటికి నశించువారముగాము. శాశ్వతులమై యున్నాము.

వి॥ న+ఏవ = నైవ, నతు+ఏవ = న త్వేవ, ఏవ+అహం = ఏవాహం, న+ఆసం = నాసం, న+ఇమే = నేమే, నచ+ఏవ = నచైవ, వయం+అతః = వయమతః, ఆసం = ఉంటిని, అసీః = ఉంటివి, ఆసన్ = ఉండిరి, నాసం = లేకుంటిని, నాసీః = లేకుంటివి, నాసన్ = లేకుండిరి, అహం జాతునాస మితి నత్వేవ = కృష్ణుడనగు నే నొకానొకప్పుడు లేకుంటిననునది లేనేలేదు, త్వం చ జాతు నాసీరితి నత్వేవ = తు = నిశ్చయముగా, నీవును నొకానొకప్పుడు లేకుంటి వనునది అర్జునా! నిశ్చయముగా లేనేలేదు. ఇమే జనాధిపాః చ జాతు నా సన్నితి నత్వేవ = ఈ రాజులును నొకానొకప్పుడు లేకుండిరనునది లేనేలేదు. వయం = మనము, సర్వే = అందరము, అతః = ఇందువలన, దీనికంటె అనగా ఈ దృశ్యముకంటె, పరం = పిమ్మట, అతః పరం వయం సర్వే న భవిష్యామః ఇతి నచైవ = ఈ దృశ్యమునకంటె పిమ్మట మనందఱమును లేకపోవువారము కానేకాదు.

ఈ శ్రీకృష్ణుని వాక్యముల బట్టి, కృష్ణుడు = పరమాత్మ, గురుడు, అర్జునుడు = ప్రత్యగాత్మ శిష్యుడు, ఈ రాజులు = ప్రత్యగాత్మస్వరూపులు, మనమందఱమును దృశ్యమగు అనాత్మ తొలగినపిమ్మట నివతలనుండు బ్రహ్మస్వరూపులమే, మనకు జనన మరణములే లేవు అని తత్త్వజ్ఞానము వలన గోచరించుచున్నది. కనుక అనాత్మ వృత్తులు లయమగును. బ్రహ్మము మిగులును అని గ్రహింప వలయునేగాని బాహ్యార్థరీతిగా వ్యక్తులు కానేకాదు. ద్వంద్వరహితమే భీష్మాదుల లయమని గుర్తింపవలయును.

శ్లో॥ దేహినోఽస్మిన్ యథా దేహే కౌమారం యౌవనం జరా ।

తథా దేహాంతర ప్రాప్తిః ధీర తత్ర న ముహ్యతి ॥ 13

దేహినః, అస్మిన్, యథా, దేహే, కౌమారం, యౌవనం, జరా,
తథా, దేహాంతరప్రాప్తిః, ధీరః, తత్ర, న, ముహ్యతి ॥

టీక॥ దేహినః = దేహికి, అస్మిన్ = ఈ, దేహే = దేహమునందు, కౌమారం = బాల్యావస్థయు, యౌవనం = ప్రాయమును, జరా = ముసలితనమును, యథా = ఏ ప్రకారమో, తథా = ఆ ప్రకారమే, దేహాంతరప్రాప్తిః = వేఱొక శరీరమును పొందుటయును, భవతి = అగుచున్నది, ధీరః = ధీరుడు, తత్ర = ఆ విషయమున, నముహ్యతి = మోహమును చెందడు.

తా॥ దేహికి ఈ స్థూలదేహమునందు పసితనము, ప్రాయము, ముసలితనము ఏ విధముగా కలుగుచున్నవో, కలిగినప్పటికిని జీవుడెట్లు మోహమును పొందడో, అట్లే దేహికి వేరొకశరీరము ప్రాప్తించుచున్నది. సూక్ష్మశరీరముచే నెట్టి సంకల్పముల నొనరించుకొందుమో అట్టి ఆకారమునే ఈ సూక్ష్మ శరీరము పొందుచున్నది. ఇట్లు పొందినప్పటికిని జీవుడు తన లక్ష్యార్థ స్వరూపమగు ప్రత్యగాత్మయే తానని తెలిసి స్థూలసూక్ష్మశరీర

వికారములను తనవిఅని భావింపకూడదు. 'ఇవే నేను' అని మోహము నొందగూడదు. ఇట్లు మోహము నొందనివాడే ధీరుడు.

వి॥ మన స్థూలశరీరమునకు బాల్యము, యౌవనము, వృద్ధాప్యము ఎటులనో అటులనే మఱియొక దేహము జీవునకు ప్రాప్తించును. ధీరుడు బ్రహ్మనిష్ఠయందు దిట్టముగా నిలిచినవాడై మోహము నొందదు. సంకల్పించినట్టి రూపముల సూక్ష్మశరీరము నొందినను బ్రహ్మమే నేననెడు సూత్రమున సిద్ధి నొందినచో దేహము తాననెడు అభిమానముపోయి ఆత్మ తాననెడు జ్ఞానము లభించును.

శ్లో॥ మాత్రా స్పర్శాస్తు కౌంతేయ! శీతోష్ణ సుఖ దుఃఖదాః ।

ఆగమాపాయినోఽనిత్యాః తాన్ తితిక్షస్య భారత! ॥ 14

మాత్రా, స్పర్శాః, తు, కౌంతేయ!, శీతోష్ణ సుఖ దుఃఖదాః,
ఆగమాపాయినః, అనిత్యాః, తాన్, తితిక్షస్య, భారత! ॥

టీక॥ భారత = ఓ అర్జునా!, కౌంతేయ = కుంతీపుత్రుడా!, మాత్రాస్పర్శాస్తు = మాత్రా = పంచతన్మాతల యొక్క స్పర్శాస్తు = స్పర్శములైతే, శీతోష్ణ సుఖ దుఃఖ దాః = శీతోష్ణ సుఖదుఃఖముల నిచ్చునవియును, ఆగమాపాయినః = రాకపోకలు కలవియు, అనిత్యాః = అస్థిరములైనవియును కనుక, తాన్ = ఆ మాత్రాస్పర్శములను, తితిక్షస్య = ఓర్చుకొనుము.

తా॥ పంచతన్మాతలచే జనించిన సూక్ష్మ శరీరము పందొమ్మిది తత్త్వములు కలది. పంచభూతములచే స్థూలశరీర సృష్టియగును. పందొమ్మిది తత్త్వములే మాత్రా స్పర్శములు, శీతోష్ణములు, సుఖదుఃఖములు మొదలగు ద్వందములీ లింగశరీరము చేతనే గలుగును. ఈ ద్వంద్వములనిత్యములు, వచ్చుచు పోవుచుండును. సంకల్ప నిర్మితమేగాని యథార్థములు గావు. నిస్సంకల్ప వృత్తితో నీ ద్వంద్వముల

నోర్పుకొని బ్రహ్మానందము నొందుము. సూక్ష్మ శరీర నిర్మిత ద్వంద్వములనే సహింప వలెను. స్థూలశరీర నిర్మిత ప్రపంచము జడము. దీనిని గెలువవలసిన పనిగాని, విడువవలసిన పనిగాని లేదు. ద్వంద్వము లన్నియు ప్రాణా పానములకు నామాంతరములు. సంకల్పములచే ప్రాణాపానములు కలుగును. ప్రాణాపానముల జయించినచో ద్వంద్వతీతత్వ మేర్పడును.

వి॥ విత్తనములో వృక్షమవ్యక్తముగ నున్నది. అదియే కనబడినపు డభివ్యక్తమగును. గోళకములు, ఇంద్రియములని రెండు విధములు. నిద్రించిన వానికి సహితము శ్రోత్రత్వక్షుర్జ్జిహ్వఘ్రాణ గోళకములున్నవి. కాని శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధములనెడు విషయముల నెఱుగులేవు. ఈ గోళకముల ద్వారా జాగ్రదవస్థయందు విషయముల నెఱుగుశక్తులే జ్ఞానేంద్రియములు. ఇట్లు గోళకేంద్రియములున్నవి. స్థూలశరీరముకు అంటియున్నవి గోళకములు.

సూక్ష్మశరీరముచే నేర్పడిన శక్తులింద్రియములు. ఇట్లే ఇంద్రియముల వంటివి పంచతన్మాత్రలు, గోళకములవంటివి భూమ్యాపోఽగ్ని వాయు రాకాశములనబడు పంచభూతములు. పంచ తన్మాత్రలలోని తమో గుణముచే పంచభూతములేర్పడినవి. పంచతన్మాత్రలలోని సాత్విక రాజసములవలన జ్ఞానేంద్రియాంతఃకరణ, ప్రాణ కర్మేంద్రియము లుదయించును. సూక్ష్మ భూతములు పంచతన్మాత్రలు, స్థూలభూతములు పంచభూతములు, శబ్దస్పర్శ రూపరస గంధములనెడు పంచతన్మాత్రలనుండి ఆకాశవాయుగ్నిజల భూము లుదయించును. సూక్ష్మాకాశము శబ్దతన్మాత్ర, ఇట్లే సూక్ష్మ వాయుగ్ని జల భూములే స్పర్శరూప రసగంధ తన్మాత్రలు. మీయతే అనయామాత్ర, మాజ్ మానే. అనయా = దీనిచేత, మీయతే = కొలది పెట్టబడును కనుక, మాత్ర = కొంచెము, పంచభూతములు విస్తారములు. పంచభూతముల సారాంశములే పంచతన్మాత్రలు, సూక్ష్మములు, స్పృశత్సుపతాయతీతి స్పర్శః, స్పృశసంతాపే, స్పృశతి = ఉపతాపయతి = తపింపజేయునది, ఇతి = కనుక, స్పర్శము, కనబడక

సూక్ష్మముగ కొంచెముగనే యుండి తపింపజేయునవి మాత్రా స్పర్శములు.

శబ్దమును గ్రహించుశక్తి శ్రోత్రేంద్రియము. ఇట్లు స్థూలశరీర గోళకములు గాక సూక్ష్మశరీరంపు శక్తులగు బాహ్యంత రింద్రియములు. బాహ్యేంద్రియములు = జ్ఞానకర్మేంద్రియములు, అంతరింద్రియము = అంతఃకరణము, స్వప్నములో గోళకములు జడములయి పడియున్నను ఇంద్రియములు సంస్కారములను స్మృతికి తెచ్చుకొని వ్యవహరించు చుండును. మేల్కొని నపుడును గూడ అంతరింద్రియము సంకల్పాదుల జేయుచుండగా రూపములు తోపికలుగా నేర్పడి సుఖదుఃఖ హేతువు లగుచున్నవి. మఱియు శీతోష్ణ మానావమాన లాభనష్ట సత్యాన్యత ధర్మాధర్మాది ద్వంద్వములు ప్రాణాపానములకు బదులు పేర్లు. ఈ మాత్రాస్పర్శములు స్వప్నమున పుట్టి, జాగ్రత యందు పెరిగి, సుషుప్తి యందణగి, తురీయమున లీనమగుచు తురీయాతీతమున కనబడకనే మునిగి బ్రహ్మమున కరిగిపోయియుండును. తురీయాతీతానుభవము పెరిగినచో అద్దములోని ప్రతిబింబము లగుపడినను అవి లేనివే యని తేలికగా గ్రహించునట్లు మాత్రాస్పర్శములు తోచినను ప్రాతిభాసికములే, లేనివేయని నిశ్చయమై వీనిచే కలుగు తాపము బొత్తిగా లేనిదై సులభముగా నోర్వదగినవై, అనిత్యములై, స్వప్నవస్తు తుల్యములైనవే యని దృఢమగును.

శ్లో॥ యం హి న వ్యథయంత్యేతే పురుషం పురుషర్షభ ! ।

సమ దుఃఖసుఖం ధీరం సోఽమృతత్వాయ కల్పతే ॥ 15

యం, హి, న, వ్యథయంతి, ఏతే, పురుషం, పురుషర్షభ,

సమ, దుఃఖసుఖం, ధీరం, సః, అమృతత్వాయ, కల్పతే ॥

టీక॥ పురుషర్షభ = పురుషశ్రేష్ఠా!, సమదుఃఖ సుఖం = సుఖదుఃఖములను సమముగా చూచునట్టి, ధీరం = ధీరుడగు, యం = ఏ, పురుషం = పురుషుని, ఏతే = ఈ మాత్రాస్పర్శములు, న వ్యథయంతి = పీడింపవో, సః = ఆ పురుషుడు, అమృతత్వాయ = ముక్తికొఱకు, కల్పతే = సమర్థు డగుచున్నాడు.

తా॥ అర్జునా! ఏ పురుషుడైతే సుఖదుఃఖములను సమముగా చూచునట్టి ధీరుడో, మాత్రాస్పర్శములకు చిక్కడో అతడే ముక్తి నొందుటకు సమర్థుడు. స్థూలప్రపంచ విషయములు లభించుటవలన మనస్సు చలింపక నిలుచుటచే ఆనందముగ నుండును. ఈ సుఖము విషయములచే గలిగెనని భ్రమించుట చేతనే విషయ లాభమునకై పామరులు దుఃఖపడుచున్నారు. ఆనందమే బ్రహ్మము. ఎప్పటికిని సుఖము నీయందు సిద్ధించియే యున్నది. బ్రహ్మనిష్ఠచే సంకల్పముల నెవడు జయించునో వాడే ముక్తి నొందుటకు సమర్థుడు.

వి॥ పురుషుడు - పురతి అగ్రేగచ్ఛతీతి పురుషః పుర అగ్రగమనే. పురతి = అగ్రేగచ్ఛతి = అగ్రేసరుడు, ఇతి = కనుక, పురుషః = పురుషుడు, మానవులలో నెవడు బ్రహ్మవిద్యయందు మొదటివాడో వాడే పురుషుడు. పురి శరీరే శేత ఇతి పురుషః, శీఞ్శస్త్వే పురి = శరీరే = శరీరమునందు, శేతే = ఉండువాడు, ఇతి = కనుక, పురుషః = పురుషుడు, శరీరము నందుండు వాడు పురుషుడు.

ఈ మాత్రాస్పర్శములెవని వ్యథలబెట్టవో, సుఖదుఃఖములచే చలింపడో, ఆ ధీరుడగు నతడు మోక్షమునొంద సమర్థుడు. విధ్యంతే అనయేతివ్యథా. వ్యథిభయచలనయోః, అనయా = దీనిచే, విధ్యంతే = భయపడుదురు, చలింతురు. ఇతి, వ్యథా. ధీరుడు - దధాతి ధీయతే ధీరః దుధాఞ్ ధారణాదౌ, దధాతి = ధరించువాడు, ధీయతే =

ధరింపబడువాడు ధీరుడు. ప్రశస్తాంధియం రాతీతి ధీరః, రా ఆదానే, ప్రశస్తాం = మంచి, ధియం = బుద్ధిని, రాతి = గ్రహించువాడు, ఇతి, ధీరుడు. దుఃఖం- దుర్నిందితం ఖనతి దుఃఖం. ఖను అవదారణే. దుర్ = నిందితం = దుష్టముగా, ఖనతి = దుఃఖపెట్టునది. కనుక, దుఃఖము. సుఖం- సుష్టుఖనత్య శుభమితి సుఖం. అశుభం = అశుభమును, సుష్టు = లెస్సగా, ఖనతి = పోగొట్టునది, ఇతి, సుఖము. శోభనాని ఖాని ఇంద్రియాణ్యస్మిన్నితిసుఖం. ఖాని = ఇంద్రియాణి = ఇంద్రియములను, శోభనాని = ఆప్యాయనములను, అస్మిన్ = దీనియందు, ఇతి = కనుక, సుఖము. ఆప్యాయనము = తృప్తి, ఇంద్రియములను తృప్తినొందించునది సుఖము. అమృతము = నమృతా భవంత్యనేనే త్యమృతం. అనేన = దీనిచేత, నమృతాః = మృత్యులుకారు. ఇతి, అమృతము. నాస్తిమృతం మరణమస్మిన్నిత్య మృతం. అస్మిన్ = దీనియందు, మృతం = మరణం = చావు, నాస్తి = లేదు, ఇతి = కనుక, అమృతము, నమ్రియంతే అనేనత్యమృతం. మృజ్ ప్రాణత్యాగే. అనేన = దీనిచేత, న మ్రియంతే = మరణము నొందరు. ఇతి, కనుక, అమృతము.

మాత్రా స్ఫుర్గులచే చలింపని బ్రహ్మమును ధరించి సుఖ దుఃఖ ద్వంద్వముల నుదాన సహజ కుంభకమున సమదర్శియై కైవల్యమున శ్వాసకుండలినీ సంకల్ప మనోబుద్ధి జీవేశ తత్త్వముల లయముజేసి బ్రహ్మమే తాను తానే బ్రహ్మమునైన మహాత్ముడే మృత్యుంజయుడు. ఇతడు చావడు. మోక్షము నొందుట కర్హుడు. పురుషుడు = అగ్రేసరుడు, శరీరము నందుండువాడు.

శ్లో॥ నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః ।

ఉభయో రపి దృష్టోఽస్త స్త్వనయో స్తత్త్వదర్శిభిః ॥ 16

న, అసతః, విద్యతే, భావః, న, అభావః, విద్యతే, సతః

ఉభయోః, అపి, దృష్టః, అస్తః, తు, అనయోః, తత్త్వదర్శిభిః ॥

టీక॥ అసతః = లేనిదానికి, భావః = ఉనికి, నవిద్యతే = లేదు. సతః = కలదానికి, అభావః = లేకుండుట, నవిద్యతే = లేదు, అనయోః = ఈ, ఉభయోరపి = రెండింటి యొక్కయు, అంతః+తు = నిశ్చయమైతే, తత్త్వధర్మిభిః = బ్రహ్మవేత్తలచేత, దృష్టః = చూడబడెను.

తా॥ లేనిదానికి ఉనికిలేదు, ఉన్నదానికి లేమి లేదు, అని బ్రహ్మవేత్త లీరెండింటి నిర్ణయమును కనుగొనిరి. ఉండునది బ్రహ్మము. లేనిది మాయ. లక్ష్యార్థముచే సర్వులును బ్రహ్మమే. కనుక సర్వులు నెప్పటికిని నశింపరు. మాయయనునది సంకల్పమాత్రమేగాని సత్యముగాదు నిస్సంకల్పముచే మాయ నశించును. మాయ స్థిరమైనదిగాదు కల్పితము.

వి॥ సత్ = సర్వదేశ సర్వకాల సర్వావస్థ సర్వవస్తువుల యందును నుండునది. ఇట్టివి ప్రత్యగాత్మ, పరమాత్మ, బ్రహ్మము, అసత్ = బొత్తిగా లేనిది, శశవిషాణము = శశ = కుందేటి, విషాణము = కొమ్ము, గగనార విందము = గగన = ఆకాశంపు, అరవిందము = పుష్పము, భావము = ఉనికి, ఉండుట. అభావము = లేమి, లేకుండుట, అసత్పదార్థమున కునికి లేదు. సత్పదార్థమునకు లేమిలేదు. తత్త్వవేత్తలీ రెండింటి నిర్ణయము చేసియున్నారు. జీవసృష్టి జీవసంకల్ప నిర్మిత ప్రాతిభాసికమో, దీనికెట్లు ఉనికిలేనే లేదో, అటులనే ఈశ్వరసంకల్ప నిర్మిత ఈశ్వర సృష్టియు పారమార్థిక దృష్టితో పరమాత్మను దర్శించిన ఈశ్వరునకు ప్రాతిభాసికమే యగును. వ్యావహారిక ప్రాతిభాసిక ప్రపంచమంతయు ప్రాతిభాసికమే. ప్రాతిభాసిక మంతయు ప్రత్యగాత్మ పరమాత్మ బ్రహ్మముల యందధ్యస్థమే.

అధిష్ఠాన మంతర్ముఖవృత్తికి జ్ఞేయముకాగా అధిష్ఠానాపరోక్ష జ్ఞానము కలిగినపుడు జీవేశసృష్టియంతయు మిథ్యయని నిశ్చయమగును. భ్రాంతి జ్ఞానమనగా తెలివి. తెలివిచే తెలిసికొను సమస్తమును మిథ్యయే. బ్రహ్మము నెఱిగినపుడీ యెఱుక యుండనే యుండదు. దేనిని కనుగొనినపు డియ్యెఱుక కునికియే లేదో, తెలివి లేనపుడు యోగనిద్రలో నేదియున్నదో, అదియే

యుండునది. దానియందనాత్మ యధ్యస్తము. అనాత్మయసత్ కనుక దీనికునికి లేదు. ఆత్మ సత్ కనుక దీనికి లేమిలేదు. ఉండునదొకే బ్రహ్మము. ఆ బ్రహ్మమే భ్రాంతిజ్ఞానముతో మిథ్యాజగముగా కనబడుచున్నది. యథార్థ జ్ఞానముచే అధిష్ఠానబ్రహ్మజ్ఞానము కలిగినచో మిథ్యాజగము బాధితమగును.

శ్లో॥ అవినాశి తు తద్విద్ధి యేన సర్వమిదం తతమ్ ।

వినాశ మవ్యయస్యాస్య న కశ్చిత్కర్తు మర్హతి ॥

17

అవినాశి, తు, తత్, విద్ధి, యేన, సర్వం, ఇదం, తతమ్,
వినాశం, అవ్యయస్య, అస్య, న, కశ్చిత్, కర్తుం, అర్హతి ॥

టీక॥ యేన = ఏ బ్రహ్మముచేత, ఇదం = ఈ, సర్వం = సర్వమును, తతం = వ్యాపింపబడి యున్నదో, తత్ = ఆ బ్రహ్మమును, అవినాశితు = నాశము లేని దానినిగా, విద్ధి = తెలిసికొనుము, అవ్యయస్య = నాశములేని, అస్య = ఈ బ్రహ్మమునకు, వినాశం = నాశమును, కర్తుం = చేయుట కొఱకు, కశ్చిత్ = ఎవడును, న+అర్హతి = తగదు.

తా॥ ఏ బ్రహ్మముచేత నీ దృశ్యమంతయు వ్యాపింపబడియున్నదో ఆ బ్రహ్మము శాశ్వతమయినది. ఈ బ్రహ్మము నశించునని ఎవడును చెప్పలేడు. నాశము చేయుట కెవడును సమర్థుడు కాదు.

వి॥ ప్రాణములేనిచో అన్నమయకోశము శవమగును. ప్రాణమయ కోశముచే అన్నమయకోశము పెరిగినది. అటులనే మనోమయకోశముచే ప్రాణమయ కోశము వ్యాప్తమయి యున్నది. విజ్ఞానమయకోశముచే మనోమయ కోశమును, ఆనందమయ కోశముచే విజ్ఞానమయకోశమును పెరిగినవి. పంచకోశములన్నియు యోగనిద్రలో లీనముకాగా దేవుడు మాత్రమే మిగిలియుండును. నిత్యప్రళయ మహాప్రళయములందు అనాత్మ యంతయును లీనమయినపుడు మిగిలినది దేవుని యునికియే. ఇట్టి దేవునిచే అనాత్మయంతయు వ్యాపింపబడియున్నది. వ్యయము = క్షయము,

అవ్యయము = అక్షయము. అవ్యయ బ్రహ్మమును నశింప చేయుట కెవరికిని శక్యము కాదు.

శ్లో॥ అంతవంత ఇమే దేహా నిత్యస్యోక్తా శరీరిణః ।

అనాశినోఽప్రమేయస్య తస్మాద్యుధ్యస్య భారత! ॥

18

అంతవంతః, ఇమే, దేహాః, నిత్యస్య, ఉక్తాః, శరీరిణః,
అనాశినః, అప్రమేయస్య, తస్మాత్, యుధ్యస్య, భారత! ॥

టీక॥ నిత్యస్య = శాశ్వతమైనట్టియు, అనాశినః = నాశనము లేనట్టియు, అప్రమేయస్య = ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములచే నెఱుగుటకు సాధ్యము గానిదియునగు, శరీరిణః = దేహికి, ఇమే = ఈ, దేహాః = దేహములు, అంతవంతః = నాశముగలవి. (అని) ఉక్తాః = చెప్పబడినవి, తస్మాత్ = అందువలన, భారత = ఓ అర్జునా!, యుధ్యస్య = యుద్ధమును జేయుము.

తా॥ శాశ్వతము, నాశరహితము, ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములచే నెఱుగనిదై యున్న ప్రత్యగాత్మకు, ఈ స్థూల సూక్ష్మ కారణమహాకారణ శరీరములు నశించు చున్నవి. కనుక అర్జునా! యుద్ధమొనర్చుము.

వి॥ ప్రత్యగాత్మకంటె నితరమైనదంతయు అనిత్యము. శుద్ధసాత్విక బ్రహ్మకార వృత్తులుగాని, ఆచారకాండ యందలి నమ్మకముగల వృత్తులుగాని సూక్ష్మశరీర వికారములే. ప్రత్యగాత్మయే నీవు. బ్రహ్మనిష్ఠయందు ప్రత్యగాత్మ యొక్కటే మిగులును. మిగిలినవన్నియు నశించును. అర్జునా! సంశయింపకుము. నీకు విజయము లభించియే తీరును.

అంతఃకరణవృత్తి నేత్రాది గోళకముల ద్వారా వస్తువు వఱకు పోయినచో ప్రమాణము. ఆవరణభంగము చేసికొని యథార్థమును గ్రహించు నట్లుపోయిన నేత్రాదీంద్రియము ప్రమాణము. ఏ గోళకము ద్వారమున అంతఃకరణ వృత్తి బయలుదేఱునో యావృత్తి ఆ గోళకము

పేర నేత్రేంద్రియాదులగును. ఇట్టి ఇంద్రియము ప్రమాణము. విషయా కారియైన అంతఃకరణవృత్తి ప్రమ. దృక్పథమున నిల్చిన ప్రమ ప్రమేయము. ప్రమేయ కర్త ప్రమాత, అంతర్ముఖ వృత్తియు ప్రమాణము బ్రహ్మకారాంతర్ముఖ వృత్తితో బ్రహ్మము జ్ఞేయమయినపుడు సాక్షియుండడు. అనాత్మజ్ఞేయమయి నపుడు సాక్షియుండును. అప్రమేయుడు = ప్రమేయము కానివాడు. దేవుడు నిత్యాప్రమేయుడు.

దేహము లనిత్యములు. కనుక అర్జునా! యుద్ధముచేసి చంపుమని కృష్ణుడు చెప్పిన వాక్యమును బాహ్యార్థముగా అన్వయము చేసికొనినచో దేహములు ఎప్పుడయినను నశించునవియే. ఆత్మ నశించునది కాదు. ఎప్పుడయినను మరణించే దేహములను ఇప్పుడే చంపుమని శ్రీకృష్ణుని అభిప్రాయము బయల్పడును. ఇది హాస్యాస్పదమయిన, భయంకరమయిన, నీచమయిన భావము. బాహ్యార్థము తప్పు అని పసిబాలురకు కూడ అర్థమగును. కనుక అంతరార్థమే సరి, జ్ఞానయుద్ధములో అనాత్మ నశించి ఆత్మ మిగులునని సారాంశము. జ్ఞానయుద్ధ మొనర్చుము.

శ్లో॥ య ఏనం వేత్తి హంతారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్ ।

ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే ॥ 19

యః, ఏనం, వేత్తి, హంతారం, యః, చ, ఏనం, మన్యతే, హతం
ఉభౌ, తౌ, న, విజానీతః, న, అయం, హన్తి, న, హన్యతే ॥

టీక॥ యః = ఎవ్వడు, ఏనం = ఈ ప్రత్యగాత్మను, హంతారం = చంపెడు దానిగా, వేత్తి = తెలియుచున్నాడో, యశ్చ = ఎవడు. ఏనం = ఈ ప్రత్యగాత్మను, హతం = చంపబడినదానినిగా, మన్యతే = తలచుచున్నాడో, తౌ = ఆ, ఉభౌ = ఇద్దఱును, నవిజానీతః = తెలిసికొన్నవారలుగారు, అయం = ఈ ప్రత్యగాత్మ, న హంతి = చంపదు, న హన్యతే = చంపబడదు.

తా॥ ప్రత్యగాత్మను తెలియని మూఢుడు ఈ ప్రత్యగాత్మ చంపుననియు, చంపబడుననియు తలంచును. ఈ ప్రత్యగాత్మ చంపదు, చంపబడదు, ప్రత్యగాత్మకంటె నితరమైనది అనాత్మ, ఈ అనాత్మ నశించును.

వి॥ నీళ్ళలో చేపలు మొదలగునవి పుట్టి, పెరిగి లయమగును, భూమిలో పైరు, చెట్లు పుట్టి పెరిగి లయమగును. నీరు, భూమి మార్పు చెందకనే యుండును. అట్లే దేవునందు జీవరాశి పుట్టి పెరిగి లయమగు శక్తి గలదు. దైవసన్నిధిలోని దేవునికంటె వేఱుగాని శక్తివలన సృష్టి స్థితి లయములేర్పడును. దేవునకేయుద్దేశమునుండ పనిలేదు. కనుక బహిర్ముఖవృత్తులతో సృష్టి స్థితులేర్పడును, అంతర్ముఖవృత్తితో మహాప్రళయ మేర్పడి జననమరణరహిత కైవల్యస్థితి సంభవించును. దేవుడు చచ్చుననిగాని, చంపుననిగాని తలంచువారజ్ఞులు.

**శ్లో॥ న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్ నాయం భూత్వా భవితా వా న భూయః ।
అజో నిత్య శాశ్వతోఽయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీరే ॥ 20**

న, జాయతే, మ్రియతే, వా, కదాచిత్ న, అయం, భూత్వా, అభవితా, వా, న, భూయః

అజః, నిత్యః, శాశ్వతః, అయం, పురాణః న, హన్యతే, హన్యమానే, శరీరే ॥

టీక॥ అయం = ఈ ప్రత్యగాత్మ, కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, న జాయతే = పుట్టునదిగాదు, నమ్రియతే = చనిపోవునదిగాదు, నభూత్వా = పూర్వములేక, భూయః = మరల (క్రొత్తగా), భవితా వా న = కలుగునది కాదు, భూత్వా = పూర్వము ఉండి, భూయః = మరల, న వా భవితా న = లేకపోవునది కాదు, (తస్మాత్ = కావున) అయం = ఈ ప్రత్యగాత్మ, అజః = పుట్టుక లేనిది, నిత్యః = నాశనము లేనిది, శాశ్వతః = శాశ్వతమైనది, పురాణః = అనాదియైనది, శరీరే = దేహము, హన్యమానే = అనేక విధములుగా మాటుచున్నప్పటికిని, న హన్యతే = మార్పుచెందనిది..

తా॥ ఈ ప్రత్యగాత్మ యొకప్పుడు పుట్టునదిగాదు. చనిపోవునదియు గాదు. పూర్వము లేక యిప్పుడు క్రొత్తగా వచ్చునదిగాదు. పూర్వముండి మరల లేక పోవునదిగాదు. అందువలన ప్రత్యగాత్మ పుట్టనిది, చావనిది, నాశములేనిది, శాశ్వతమైనది, అనాదియైనది, శరీరమెన్ని మార్పుల నొందినను ప్రత్యగాత్మ యే మార్పును చెందనిది.

వి॥ శీర్వత ఇతి శరీరం, శ్వాహింసాయాం. శీర్వతే = నశించునది, ఇతి = కనుక, శరీరం = శరీరము, దిహ్యతే అన్నరసేనేతి దేహః. దిహ్ ఉపచయే. అన్నరసేన = అన్నరసముచేత, దిహ్యతే = వృద్ధిపొందింప బడునది, ఇతి = కనుక, దేహః = దేహము.

చనిపోయినంత మాత్రమున సంపూర్ణ మరణముకాదు. సూక్ష్మ శరీరమనెడు కూటేరున్నచో చెట్టనెడు శరీరము కలుగుచునే యుండును. జ్ఞానాగ్నిచే లింగశరీరము దగ్ధమయినచో అది సంపూర్ణ మరణము. మహాలయ అమావాస్య యిదే. ఇట్లు స్థూల సూక్ష్మ కారణ మహాకారణములు మహాప్రళయములో లయమయినను దేవుడుండును. పుట్టుక, చావులేని వాడాత్మ. ఒకప్పుడుండి ఒకప్పుడు లేనివాడు కాదు. ఎన్నో యుగములు గతించినను దేవునకు మార్పులేదు. అనాదియైన వస్తువులన్నింటి కంటె అనాదియైనవాడు.

శ్లో॥ వేదావినాశినం నిత్యం య ఏన మజ అవ్యయమ్ ।

కథం స పురుషః పార్థ! కం ఘాతయతి హన్తి కమ్ ॥ 21

వేద, అవినాశినం, నిత్యం, యః, ఏనం, అజం, అవ్యయమ్,
కథం, సః, పురుషః, పార్థ!, కం, ఘాతయతి, హన్తి కమ్ ॥

టీక॥ పార్థ = అర్జునా!, యః = ఎవడు, ఏనం = ఈ ప్రత్యగాత్మను, అవినాశినం = నాశము లేనిదానిగను, నిత్యం = శాశ్వతమైన దానిగను, అజం = పుట్టుక లేనిదానిగను, అవ్యయం = క్షీణించుట లేనిదానిగను, వేద = తెలిసికొనుచున్నాడో, సః = ఆ, పురుషః = పురుషుడు, కం =

ఎవనిని, ఘాతయతి = చంపించుచున్నాడు? కథం = ఎట్లు, హంతి = చంపుచున్నాడు?

తా॥ అర్జునా! ప్రత్యగాత్మ అవినాశి, నిత్యమైనది, పుట్టనిది, క్షీణింపనిది అనియు, ఈ ప్రత్యగాత్మ తాననియు నెవడు తెలిసికొన్నాడో ఆ పురుషుడెవనిని చంపింపడు, ఎవనిని చంపడు.

వి॥ ఇట్లు నిత్యుడు, అవ్యయుడును, జనన రహితుండునునైన బ్రహ్మ మంతర్ముఖ వృత్తికి జ్ఞేయమైనపుడు కలిగిన జ్ఞానముగల మహాత్ముడు తనయందు తానుండుటవలన అనాత్మ తనంతకుతానే మహాలయమగును. అంతేగాని, నియ్యనాత్మను చంపుటగాని, చంపించుటగాని ఆత్మపనిగాదు. యదృచ్ఛగా అనాత్మలయమగును. ఆత్మ దేనిని చంపడు, చంపనీయదు. నశించునది కనుక శరీరము, అన్నరసముచే వృద్ధి నొందునది కనుక దేహము అని అర్థము.

శ్లో॥ వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ నవాని గృహ్లాతి నరోఽపరాణి ।

తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణా న్యన్యాని సంయాతి నవాని దేహీ ॥ 22

వాసాంసి, జీర్ణాని, యథా, విహాయ నవాని, గృహ్లాతి, నరః, అపరాణి తథా, శరీరాణి, విహాయ, జీర్ణాని అన్యాని, సంయాతి, నవాని, దేహీ ॥

టీక॥ నరః = నరుడు, జీర్ణాని = జీర్ణమైన, వాసాంసి = వస్త్రములను, విహాయ = వదలి, అపరాణి = ఇతరములైన, నవాని = క్రొత్తవి, యథా = ఏ ప్రకారముగా, గృహ్లాతి = గ్రహించుచున్నాడో, తథా = ఆ ప్రకారమే, దేహీ = జీవుడు, జీర్ణాని = జీర్ణములైన, శరీరాణి = శరీరములను, విహాయ = వదలి, అన్యాని = ఇతరములు, నవాని = క్రొత్తవియునగు, శరీరాణి = శరీరములను, సంయాతి = లెస్సగా పొందుచున్నాడు.

తా॥ నరుడు చితిగిపోయిన వస్త్రములను విడిచి, నూతన వస్త్రములను ధరించినట్లు జీవుడు జీర్ణములైన శరీరములను వదలి, నూతన శరీరములను లెస్సగా పొందుచున్నాడు.

వి॥ శరీరములు స్థూలము, సూక్ష్మములని రెండున్నవి. సూక్ష్మ శరీరము నందలి తలంపులెట్టివో స్థూలశరీరము నట్టివేయగుచున్నవి. ముఖ్యమైనది సూక్ష్మశరీరము. సూక్ష్మశరీరమునందనేక తలంపులుదయించుచుండును. జీర్ణములైన పాతతలంపులు పోయి నూతనములైన తలంపులుదయించు చుండును. కాన ఓ జీవుడా! వచ్చుచు పోవుచున్న యీ తలంపులపై భ్రమ విడువుము. క్రమక్రమముగా నీవు వృద్ధికి రావలయునన్నచో ఈ తలంపులను నశింప చేయుము. ఇంతకంటె శ్రేష్ఠమైన తలంపులు పుట్టును.

గడ్డిని చంపి భూమిలో పైరుపెట్టి పెంచినట్లు మూఢవిశ్వాసములు నశించుచుండగా యథార్థ విజ్ఞాన ముత్పత్తియగుచుండును. ప్రజ్ఞ పెరుగుకొలది అవివేకముచే నమ్మిన తలంపులు దూరమగుచుండును. పాత వస్త్రముల తీసివేసి క్రొత్తవస్త్రములు ధరించినట్లు జీవుడు వెళ్లిగా నమ్మిన నమ్మకములు నశించి క్రొత్తక్రొత్త సూత్రములను ధరించుచుండును. బ్రహ్మజ్ఞాన సూర్యుని తేజస్సుచే క్రొత్తక్రొత్త భావము లేర్పడుచుండగా అజ్ఞాన తిమిరాంధపు భావములు లయమై నూతన బ్రహ్మతేజము కల్గును.

శ్లో॥ నైనం ఛిందంతి శస్త్రాణి నైనం దహతి పావకః ।

న చైనం క్లేదయంత్యాపో న శోషయతి మారుతః ॥ 23

న, ఏనం, ఛిందంతి, శస్త్రాణి, న, ఏనం, దహతి, పావకః,
న, చ, ఏనం, క్లేదయంతి, ఆపః, న, శోషయతి, మారుతః ॥

టీక॥ ఏనం = ఈ ప్రత్యగాత్మను, శస్త్రాణి = ఆయుధములు, న ఛిందంతి = నఱుకలేవు, ఏనం = ఈ ప్రత్యగాత్మను, పావకః = అగ్ని, న దహతి = కాల్చుదు, ఆపః = నీరు, ఏనం = ఈ ప్రత్యగాత్మను, న క్లేదయంతి = తడపదు, మారుతః = వాయువు, ఏనం = ఈ ప్రత్యగాత్మను, న శోషయతి = కృశింపజేయలేదు.

తా॥ ప్రత్యగాత్మను ఆయుధములు నఱుకలేవు. అగ్ని కాల్చలేదు. నీరు తడవలేదు. గాలి కృశింపచేయలేదు. పంచభూతోత్పత్తికి హేతువైన ప్రత్యగాత్మను పంచభూతములు నశింపచేయలేవు. పంచభూతములు నశించినను ప్రత్యగాత్మ నశింపదు.

వి॥ ఇనుము, ఉక్కు, కట్టె మొదలగు వానిచే చేయబడు ఆయుధములు శస్త్రములు, ధనుర్బాణములును శస్త్రములే. మంత్ర ప్రయోగముచే శత్రుసంహార మొనర్చు శక్తులస్త్రములు, అస్త్రశస్త్రములు బ్రహ్మమును ఛేదించలేవు. అగ్నికి కాల్చునట్టియు, సూర్యునకు ప్రకాశించునట్టియు, చంద్రునకు శీతలమైన వెన్నెల నిచ్చునట్టియుశక్తి, అహంకార బుద్ధి మానసములు తమ కార్యములందు, ప్రవేశింపచేయు ప్రేరణశక్తిని ప్రసాదించు దేవుని వలననే కలుగును. అగ్వాదులను, అహంకారాదులను వెలిగించు దేవుడొకడే కనుక దేవుని నగ్ని కాల్చలేదు, నీరు తడవలేదు, గాలి దేవుని శుష్కింపచేయలేదు.

శ్లో॥ అచ్ఛేద్యోఽయమదాహ్యోఽయ మక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ చ ।

నిత్యస్సర్వగతఃస్థాణు రచలోఽయం సనాతనః ॥ 24

అచ్ఛేద్యః, అయం, అదాహ్యః, అయం, అక్లేద్యః, అశోష్యః, ఏవ, చ నిత్యః, సర్వగతః, స్థాణుః, అచలః, అయం, సనాతనః ॥

అవ్యక్తోఽయ మచింత్యోఽయం అవికార్యోఽయముచ్యతే ।

అవ్యక్తః, అయం, అచింత్యః, అయం, అవికార్యః, అయం, ఉచ్యతే ॥

టీక॥ అయం = ఈ ప్రత్యగాత్మ, అచ్ఛేద్యః = ఛేదించబడనిది, అదాహ్యః = కాల్పబడనిది, అక్లేద్యః = తడుపుటకు సాధ్యముకానిది, అశోష్య ఏవచ = కృశింప చేయుటకును సాధ్యముకానిది, అయం = ఈ ప్రత్యగాత్మ, నిత్యః = నిత్యము, సర్వగతః = సర్వవ్యాపకము, స్థాణుః = ప్రళయము నందుండునది, అచలః = చలించనిది, సనాతనః = అనాది,

అవ్యక్తః = ఇంద్రియాతీతము, అచింత్యః = మనస్సునకు గోచరము గానిది, అవికార్యః = షడ్వికారము లేనిది, (అని), ఉచ్యతే = చెప్పబడును.

తా॥ ప్రత్యగాత్మను నఱుకలేరు, కాల్చలేరు, తడుపలేరు, కృశింప చేయలేరు. ఈ ప్రత్యగాత్మ నిత్యము, సర్వవ్యాపకము. ప్రళయములో అన్నియు నశించినను తాను స్థిరముగానుండును. అనాది ఇంద్రియములకును, మనస్సునకును తెలిసికొనుటకు సాధ్యముకానిది, షడ్వికారములు లేనిది అని చెప్పబడును.

వి॥ షట్ = ఆఱు వికారములు, ఆఱు వికారములెవ్వి అనగా, జాయతే = పుట్టుట, అస్తి = ఉండుట, వర్ధతే = వృద్ధి నొందుట, విపరిణమతే = మార్పు నొందుట, అపక్షీయతే = కృశించుట, నశ్యతి = నశించుట, ఈ ఆఱు వికారములు లేనిది ప్రత్యగాత్మ.

భూమికంటె జలము వ్యాపకము. ఇట్లే వాయ్వాకాశాహంకార మహా దవ్యక్తతత్త్వములును శబలబ్రహ్మమును సాపేక్షిక వ్యాపకములు. అనగా నొకదానికంటె నొకటి వ్యాపకవస్తువులు. బ్రహ్మము సహజముగా నిరపేక్షిక వ్యాపకము కనుక కదలదు. బహిర్ముఖవృత్తులకు విషయముకాదు. సంకల్పముచే నెఱుగబడదు. ఏ మార్పులను చెందదు. అంతర్ముఖవృత్తి ఆవరణభంగ మొనర్చునే గాని బ్రహ్మమును విషయము చేయలేదు. బ్రహ్మము తన్ను తానెఱుగును. తనకంటె ఇతరమైనవి జడములు కనుక బ్రహ్మము నెఱుగలేవు.

శ్లో॥ తస్మాదేవం విదిత్వైవం నానుశోచితు మర్హసి ॥

25

తస్మాత్, ఏవం, విదిత్వా, ఏనం, న, అనుశోచితుం, అర్హసి ॥

టీక॥ తస్మాత్ = అందువలన, ఏవం = ఈ ప్రకారముగా, ఏనం

= ఈ ప్రత్యగాత్మను, విదిత్వా = తెలిసికొని, అనుశోచితుం = దుఃఖించుట కొఱకు, నార్హసి = తగవు.

తా॥ కావున ఈ ప్రకారము ప్రత్యగాత్మ లక్షణముల నెఱిగి, బ్రహ్మనిష్ఠచే ప్రత్యగాత్మయే నేనని అనుభవ పూర్వకముగా గ్రహించిన పిమ్మట దుఃఖించుటకు తగవు.

వి॥ ఈ విధముగా తెలిసికొనినవారు దుఃఖింపనే దుఃఖింపరు. ఎట్టి విషమఘట్టము ప్రాప్తించినను దుఃఖమే రానట్టి దృఢమనస్కుడగుటయే జీవుని కర్తవ్యము. చావునకంటె గొప్పకీడును, బ్రహ్మనందముకంటె గొప్ప మేలును లేదు. చావును, బ్రహ్మనందమును మనలోనుండి ఎవరును తీసివేయలేరు. దేవుడే బ్రహ్మనందము. దేవుడు మనలో నెప్పటికిని నున్నాడు. మరణ బ్రహ్మములు నిరంతరము మనలో యుద్ధముచేయుచునే యున్నవి. బ్రతుకే బ్రహ్మము. మరణ బ్రహ్మముల స్థితి నెఱిగిన దిట్టలు శోకమును దాటినారు.

శ్లో॥ అథచైనం నిత్యజాతం నిత్యం వా మన్యసే మృతమ్ ।

తథాపి త్వం మహాబాహో! నైవం శోచితు మర్హసి ॥ 26

అథ, చ, ఏనం, నిత్యజాతం, నిత్యం, వా, మన్యసే, మృతం,
తథాపి, త్వం, మహాబాహో!, న, ఏవం, శోచితుం, అర్హసి॥

టీక॥ మహాబాహో = పూజనీయమైన భుజములు గలవాడా!,
అథ చ = అట్లుగాక, ఏనం = ఈ ప్రత్యగాత్మను, నిత్యజాతం = ఎల్లప్పుడును పుట్టినది గాను, నిత్యం = ఎల్లప్పుడును, మరణం వా = మరణము నొందునదిగా, మన్యసేయది = తలచుచుంటివేని, తథాపి = అట్లయ్యును,
త్వం = నీవు, ఏవం = ఈ ప్రకారముగా, శోచితుం = దుఃఖించుట కొఱకు, నార్హసి = తగవు.

తా॥ అర్జునా! ఇంతవరకు నేతెల్లిన యథార్థమును గ్రహింపక

మూఢబుద్ధితో ఈ ప్రత్యగాత్మ నిత్యమును జనన మరణములు గలదని నీవు భావించితివేని అట్టి పామర దృష్టితోకూడ నీవు దుఃఖింపగూడదు.

వి॥ నిరంతరమును పుట్టి చచ్చుచున్నామని తెలియుచున్నది. ఈ మర్మమును బ్రహ్మమున లీనమయినవారు మాత్రమే గుర్తింపగలరు. దేవునిలో లీనమై కదలక మెదలక మనసున్నచో నది బ్రతుకు. గూటిలో పక్షి యొడుగు కొన్నట్లు మనసు కైవల్యమున లీనమైయున్నచో అది బ్రతుకు. అచటనుండి జాతి సంకల్ప కుండలినీ శక్తులలో పడిపోవుచుంటిమేని అది మరణము, అప్పుడొక తల్లట కనిపించును. ఆ తల్లటయే మరణసఖి. సంకల్పమునుండి హెచ్చరిక నొంది తురీయమున నిలిచి తురీయాతీతము నొందెడు స్థితిని పొందుచుండుట పుట్టుక. అపుడమృత బిందువుల యూట యేర్పడి తల్లటను నణచి వేయుచుండును. నిత్యమును నిట్లు పుట్టుక, మరణము, బ్రతుకును పొందుచున్నాము. మరణము పూర్ణముగాకనే పుట్టుకయు, పుట్టుక ముగియకనే చావును కలుగుచుండును. స్థిరముగా నున్నది బ్రతుకు, బ్రతుకే బ్రహ్మము. ఇట్లు నిత్య జనన మరణములు మనకు సహజమే. ఇట్టి స్థితిలో చిత్తవిశ్రాంతి అనెడు నుదానరూప కైవల్యము నొంది దుఃఖనివృత్తి నొందుటే మానవజీవిత పరమావధి.

శ్లో॥ జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః ధ్రువంజన్త మృతస్య చ ।

తస్మాదపరిహార్యేర్థే న త్వం శోచితు మర్హసి ॥ 27

జాతస్య, హి, ధ్రువః, మృత్యుః, ధ్రువం, జన్త, మృతస్య, చ,
తస్మాత్, అపరిహార్యే, అర్థే, న, త్వం, శోచితుం, అర్హసి ॥

టీక॥ హి = ఏ కారణమువలన, జాతస్య = పుట్టినవానికి, మృత్యుః = మరణము, ధ్రువః = నిశ్చయము, మృతస్య చ = మరణము నొందిన వానికిని, జన్త = పుట్టువు, ధ్రువం = నిశ్చయము, తస్మాత్ =

అందువలన, అపరిహార్యే = పరిహరింప శక్యముగాని, అర్థే = విషయమునందు, త్వం = నీవు, శోచితుం = దుఃఖమును పొందుటకు, నార్హసి = తగవు.

తా॥ అర్జునా! ఇట్టి పామర దృష్టి కలవాడు గూడ దుఃఖించుటకు తగడు. ఎట్లనగా వాని అభిప్రాయం ప్రకారము పుట్టినవాడు చచ్చును. చచ్చినవాడు పుట్టును. ఈ సూత్రము నెవ్వడును తప్పించుకొనలేడు. ఇట్టి విషయమునందు కూడ నీవు దుఃఖించుటకు తగవు. ఈ శ్లోకము పామర దృష్టిగలవాని ననుసరించి చెప్పబడినదనియు, ప్రత్యగాత్మ జనన మరణములు లేనిదనియు దృఢముగా నెఱిగి యుండవలెను.

వి॥ పుట్టినది గిట్టినదే తీరును. గిట్టినది పుట్టినదే తీరును. సూక్ష్మ శరీరమే స్థూలశరీరముగా పుట్టును. పుట్టిన స్థూలశరీరమే గిట్టును. పుట్టి గిట్టునది స్థూలశరీరమే. స్థూలశరీరములెన్నియో పుట్టి గిట్టినను సూక్ష్మ శరీరమేమో యొకటియే. ఎన్నో జన్మముల సంస్కారముల నిమిడించు కొన్నది సూక్ష్మశరీరము. కాబట్టి స్థూలశరీరముల చావునుగూర్చి దుఃఖింప పనిలేదు. అటులనే యోగనిద్రలో లయమై, స్వప్నమున కొంత వ్యవహరించి, జాగ్రతయందు రెపరెపలాడుచున్న సూక్ష్మశరీరముగూడ లయమగుచునే యున్నది. ఇట్టి సూక్ష్మ శరీర విషయమై కూడ దుఃఖింప పనిలేదు. సూక్ష్మ శరీర విక్షేపమే లేనిచో కారణ శరీరమనబడు ఆవరణముండదు. సూక్ష్మ శరీరమునందే దేవుని ప్రతిబింబము పడుచున్నందున సూక్ష్మశరీరములేనిచో తెలివియే లేదు. సూక్ష్మశరీరము నుండియే కారణ మహాకారణములు ఏర్పడుచున్నందున సూక్ష్మ శరీరములేనిచో కారణ మహాకారణములుండవు. స్థూల సూక్ష్మ కారణ మహాకారణములు పుట్టి గిట్టుచున్నవి. బ్రహ్మము జనన మరణరహితము కనుక లయమగు స్థూలసూక్ష్మముల విషయమున దుఃఖించుటకు అనర్హుడవు. నీవెప్పుడును బ్రహ్మానంద స్వరూపుడవే. అవి నశించునవియే, నీవు శాశ్వతుడవు.

శ్లో॥ అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత ! !

అవ్యక్త నిధనాన్యేవ తత్ర కా పరిదేవనా ॥

28

అవ్యక్త ఆదీని, భూతాని, వ్యక్తమధ్యాని, భారత!

అవ్యక్త నిధనాని, ఏవ, తత్ర, కా, పరిదేవనా ॥

టీక॥ భారత! = ఓ అర్జునా, భూతాని = శరీరములు, అవ్యక్త+ఆదీని = స్పష్టముగాని ఆదిగలవి, వ్యక్తమధ్యాని = స్పష్టమైన మధ్యకాలము గలవి, అవ్యక్త నిధనాని+ ఏవ = స్పష్టముగా తెలియని అంతముగలవి, తత్ర = ఆ శరీరముల విషయ మయి, పరిదేవనా = దుఃఖించి, పలుకుట, కా = ఏమిటి?

తా॥ ప్రత్యగాత్మ జనన మరణ రహితము. శరీరములే జనన మరణ సహితములు. ఈ శరీరములు పుట్టుక మునుపెట్లుండునది స్పష్టముగా నెవరికిని తెలియదు. నశించిన పిమ్మట ఏమైనది స్పష్టముగా నెవరికిని తెలియదు. పుట్టిన పిమ్మట, చావక మునుపుగల మధ్యకాలమున స్పష్టముగా నందఱకు నిట్లుండునని తెలియుచున్నది. ఇట్లు ఆద్యంతములు తెలియక మధ్య కాలమున మాత్రమే తెలియబడు శరీరములనుగూర్చి దుఃఖముతో కూడుకొని మాటలాడుచున్నావెందుకు? ఏ విధముగానైనను నశించియే తీఱునట్టి యీ సకల సూక్ష్మశరీరములపై భ్రమను వదలుకొనుము.

వి॥ ఆద్యంతములందవ్యక్తముగను, మధ్యమునం దభివ్యక్తముగ నున్న ప్రాణుల విషయమై దుఃఖమెందుకు? యోగనిద్రయందంతఃకరణ వృత్తులు లీనమైయుండును. అపుడివి తోచనే తోచవు. జాగ్రదవస్థలోనికి వచ్చుటకు ముందు ఆదిలోకూడ నివి అవ్యక్తముగనే యుండును. వ్యుత్థానదశలో నివి వ్యక్తము. సదా యుండు బ్రహ్మమే నీవు. ఇట్టి నీకు అనిత్యములయిన జీవసృష్టినిగూర్చి దుఃఖింప పనిలేదు.

శ్లో॥ ఆశ్చర్యవత్పశ్యతి కశ్చిదేనం ఆశ్చర్యవద్వదతి తథైవ చాన్యః ।

ఆశ్చర్యవచ్చైన మన్యః శృణోతి శృత్వాఽప్యేనం వేద నచైవ కశ్చిత్ ॥ 29

ఆశ్చర్యవత్, పశ్యతి, కశ్చిత్, ఏనం, ఆశ్చర్యవత్, వదతి, తథా, ఏవ, చ, అన్యః

ఆశ్చర్యవత్, చ, ఏనం, అన్యః, శృణోతి, శృత్వా, అపి, ఏనం, వేద, న, చ, ఏవ, కశ్చిత్ ॥

టీక॥ కశ్చిత్ = ఒకానొకడు, ఏనం = ఈ ప్రత్యగాత్మను, ఆశ్చర్యవత్ = ఆశ్చర్యముగా, పశ్యతి = చూచుచున్నాడు, అన్యశ్చ = ఇంకొకడు, తథైవ = అట్లే, ఏనం = ఈ ప్రత్యగాత్మను, ఆశ్చర్యవత్ = ఆశ్చర్యముగా, వదతి = చెప్పుచున్నాడు, అన్యః = ఇంకొకడు, ఏనం = ఈ ప్రత్యగాత్మను, ఆశ్చర్యవత్ = ఆశ్చర్యముగా, శృణోతి = వినుచున్నాడు, శ్రుత్వాపి = వినియును. (దృష్ట్వాపి = చూచియును, ఉక్త్వాపి = చెప్పియును) ఏనం = ఈ ప్రత్యగాత్మను, కశ్చిత్ = ఒకానొకడు, వేదనచైవ = తెలిసికొనుటయే లేదు.

తా॥ ఈ ప్రత్యగాత్మను నొకానొకడు వింతవస్తువును చూచినట్లు చూచు చున్నాడు. మఱియొకడు వింతగా చెప్పుచున్నాడు. ఇట్లుచూచి, చెప్పి విని యీ ప్రత్యగాత్మను యథార్థముగా తెలిసికొనలేడు. దృష్టికిని, వాక్కునకును, శ్రోత్రమునకును అతీతమైనది ప్రత్యగాత్మ.

వి॥ మనసు బుద్ధ్యహంకారములనెడు మూడు దీపములను ఆకాశ జలాగ్ని స్థానములను గూళ్ళయందు దేవుడుంచినాడు. శబ్ద రస రూపముల వెలిగించు శక్తులే దీపత్రయము. ఈ దీపత్రయము ప్రపంచము నెఱుగునే కాని బ్రహ్మప్రకాశములు కావు. ఆశ్చర్యముగా బ్రహ్మమును జూచి, చెప్పి, వినియును గూడ నొకానొకడీ బ్రహ్మము నెఱుగడు. మహాకారణమున సోఽహంభావమున నేర్పడు అంతర్మూఖవృత్తి యనబడు జ్ఞానదీపముచే దేవుడు తెలియును గాని ఇతర దీపములచే బ్రహ్మము నెఱుగలేము.

శ్లో॥ దేహీ నిత్యమవధ్యోఽయం దేహే సర్వస్య భారత! ।

తస్మాత్ సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితు మర్హసి ॥ 30

దేహీ, నిత్యం, అవధ్యః, అయం, దేహే, సర్వస్య, భారత!

తస్మాత్, సర్వాణి, భూతాని, న, త్వం, శోచితుం, అర్హసి ॥

టీక॥ భారత = ఓ అర్జునా! సర్వస్య = సమస్త ప్రాణులయొక్క దేహే = దేహము, (వధ్యమానేపి = సంహరింపబడుచున్నను) అయం = ఈ, దేహీ = ప్రత్యగాత్మ నిత్యం = ఎల్లప్పుడు, అవధ్యః = చంపతగినవాడు కాదు, తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, త్వం = నీవు, సర్వాణి = సమస్తమైన, భూతాని = ప్రాణులనుగూర్చి, శోచితుం = దుఃఖించుట కొఱకు, నార్హసి = తగవు.

తా॥ దేహియనగా జీవుడు, జీవుడన్నప్పుడు లక్షార్థముచే ప్రత్యగాత్మను కొన్నిచోట్ల గ్రహింపవలెను. సందర్భానుసారముగా కొన్నిచోట్ల అవిద్య, ప్రత్యగాత్మ, బ్రహ్మముయొక్క ఆభాస యీ మూడును చేరి వాఙ్మార్గముగా జీవుడని గ్రహింపవలెను. ప్రత్యగాత్మ ఎప్పటికిని చంపతగినది గాదు. సర్వ ప్రాణుల యొక్క స్థూలసూక్ష్మ శరీరము లెప్పటికయినను నశించియే తీరును, కనుక ఓ అర్జునా! ఈ ప్రాణులను గూర్చి నీవు దుఃఖించుటకు తగవు.

వి॥ ఆత్మయొక్కటే నిత్యము, అనాత్మ అనిత్యమే. కనుక దుఃఖింప తగదు.

శ్లో॥ స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య న వికంపితు మర్హసి ।

ధర్మాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే ॥ 31

స్వధర్మం, అపి, చ, అవేక్ష్య, న, వికంపితుం, అర్హసి,

ధర్మాత్, హి, యుద్ధాత్, శ్రేయః, అన్యత్, క్షత్రియస్య, న, విద్యతే ॥

టీక॥ అపి చ = ఇంతియగాదు, స్వధర్మం = తన ధర్మమును,

అవేక్ష్య = చూచి, వికంపితుం = చలించుటకొఱకు, న+అర్హస్థి = నార్హస్థి = తగవు, హి = ఏలననగా, ధర్మాత్ = ధర్మమునుండి తొలగని, యుద్ధాత్ = యుద్ధమునకంటె, అన్యత్ = ఇతరమైన, శ్రేయః = శ్రేయస్సు, క్షత్రియస్య = క్షత్రియునకు, న విద్యతే = లేదు.

తా॥ అర్హునా! ఇంతేకాదు, ఆత్మ ధర్మమును చూచి చలించుట కొఱకు తగవు. ఎందుకనగా ధర్మమునుండి తొలగని యుద్ధమునకంటె ఇతరమైన శ్రేయస్సు క్షత్రియునకు లేదు.

వి॥ క్షతాత్తాయతే క్షతః, తస్యాపత్యం క్షత్రియః, క్షతాత్ = నాశనము నొందిన దానినుండి, త్రాయతే = రక్షించువాడు, క్షతః = క్షతుడు, తస్య = అతని యొక్క, అపత్యం = సంతానము, క్షత్రియః = క్షత్రియుడు, స్థూల సూక్ష్మకారణములు నాశనము నొందునని, ఈ మూడింటికి క్షేతమని పేరు. ఈ క్షేతములో మునిగియున్న జీవుని రక్షించుట బ్రహ్మనిష్ఠ, బ్రహ్మనిష్ఠ నుండి కలిగినది బ్రహ్మబోధ, బ్రహ్మబోధచే ఆచారకాండను ఖండించి శుద్ధసాత్విక బ్రహ్మకారవృత్తులను రక్షించుట క్షత్రియవృత్తి, బ్రహ్మనిష్ఠ యందుండి సర్వవృత్తులను నశింపచేయుటయే క్షాత్రధర్మమైన స్వధర్మము.

స్వ = తాను ఆత్మ, స్వధర్మము = ఆత్మధర్మము, బ్రహ్మనిష్ఠ, పరధర్మము = అనాత్మధర్మము, జ్ఞానయుద్ధమే తనధర్మము, తనలో తాను లీనమగుటయే స్వధర్మము, స్వధర్మమగు జ్ఞానయుద్ధమున అనాత్మయంతయు నశించును. మనోక్షతములనుండి రక్షించు క్షత్రియునకీ ధర్మయుక్తమగు జ్ఞానయుద్ధమున కంటె నితరమగు మార్గము ముక్తిప్రదముగాదు.

శ్లో॥ యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వార మపావృతమ్ ।

సుఖినఃక్షత్రియాః పార్థ! లభంతేయుద్ధ మీదృశమ్ ॥ 32

యదృచ్ఛయా, చ, ఉపపన్నం, స్వర్గద్వారం, అపావృతమ్

సుఖినః, క్షత్రియాః, పార్థ!, లభంతే, యుద్ధం, ఈదృశమ్ ॥

టీక॥ పార్థ = అర్జునా! యే = ఎవరైతే, యదృచ్ఛయా = తనంతట తానే, ఉపపన్నం = ప్రాప్తమైనట్టి, అపావృతం = తెలువబడిన, స్వర్గద్వారం = స్వర్గద్వార మైనట్టి, ఈదృశం = ఇట్టి, యుద్ధం = యుద్ధమును, లభంతే = పొందుచున్నారో, తే = వారు, సుఖినః = సుఖవంతులైన, క్షత్రియాః = క్షత్రియులు.

తా॥ ఓ అర్జునా! ఏ క్షత్రియులైతే తనంతకుతానే ప్రాప్తమైనట్టియు, తెలువబడిన స్వర్గద్వారమైనట్టి యుద్ధమును పొందియున్నారో ఆ క్షత్రియులే సుఖవంతులు.

వి॥ బ్రహ్మనిష్ఠయే తనంతకుతాను ప్రాప్తమైన, గొప్ప సుఖానుభవ ద్వారమైన యుద్ధము. ఏ సంకల్పమునులేక, ఏమియుచేయక ఎంత యూరకుందువో అంత త్వరలో మనోవృత్తులన్నియు నశించి సంపూర్ణ విజయమేర్పడి బ్రహ్మనంద సుఖము లభించును. ఇట్టి జ్ఞానయుద్ధము లభించినవారే బ్రహ్మనందము నొందగలరు.

ఈ జ్ఞానయుద్ధము సహజముగ దైవికముగ ప్రాప్తించినది. మోక్ష ద్వారమును తెలుచునది. ఇట్టి జ్ఞానయుద్ధము లభించినవారే సుఖ వంతులు. బాణయుద్ధము భయంకరము, దుఃఖప్రదము, నొప్పి, బాధ, కష్టము, ప్రాణాపాయమునై యున్నది.

శ్లో॥ అథ చేత్త్వమిమం ధర్మం సంగ్రామం న కరిష్యసి ।

తతః స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్యా పాపమవాప్యసి ॥ 33

అథ, చేత్, త్వం, ఇమం, ధర్మం, సంగ్రామం, న, కరిష్యసి,
తతః, స్వధర్మం, కీర్తిం, చ, హిత్యా, పాపం, అవాప్యసి ॥

టీక॥ అథ = అట్లుగాక, త్వం = నీవు, ధర్మం = ధర్మయుక్తమైన, ఇమం = ఈ, సంగ్రామం = యుద్ధమును, నకరిష్యసి చేత్ = చేయకపోతివేని, తతః = అందువలన, స్వధర్మం = తన ధర్మమును,

కీర్తించ = కీర్తిని, హిత్యా = వదలి, పాపం = పాపమును, అవాప్యసి = పొందగలవు.

తా॥ నామాట వినక నీవు నీ ధర్మయుక్తమైన యుద్ధమును చేయకపోయినందువలన, ఆత్మధర్మమును, కీర్తిని విడిచి పాపమును పొందగలవు.

వి॥ తనయందు తాను లీనమగుటయే తన ధర్మము. దీని విరోధుల నణచుటయే యుద్ధము. వ్యతిరేక భావము గలవారికి బోధించి వారి భావము లను ఖండించుటయును యుద్ధమే. ఈ యుద్ధములోని విజయమే శాశ్వత విజయము. బ్రహ్మనుసంధానమునందలి ఏమఱుపాటే పాపమని యున్నది. కీర్త్యత ఇతి కీర్తిః కృతసంశబ్ధనే, కీర్త్యతే = కీర్తింపబడునది, ఇతి = కనుక, కీర్తిః = కీర్తి, స్వధర్మము బ్రహ్మనిష్ఠ, బ్రహ్మబోధ కీర్తి.

జ్ఞానయుద్ధము చేయకుంటిమేని స్వధర్మమును, కీర్తిని విడిచి పాపము నొందగలము. బ్రహ్మనిష్ఠ స్వధర్మము, వ్యాపింపచేయు బ్రహ్మబోధ కీర్తి, జ్ఞానయుద్ధమున నీ రెండును సిద్ధించును. జ్ఞానయుద్ధమును విడిచినచో పాపము సంభవించును.

శ్లో॥ అకీర్తిం చాపిభూతాని కథయిష్యంతి తే॥ వ్యయామ్ ।

సంభావితస్య చాకీర్తి ర్మరణాదతి రిచ్యతే ॥

34

అకీర్తిం, చ, అపి, భూతాని, కథయిష్యంతి, తే, అవ్యయాం,
సంభావితస్య, చ, అకీర్తిః, మరణాత్, అతిరిచ్యతే ॥

టీక॥ అపి చ = ఇంటియేగాక, భూతాని = ప్రాణులు, అవ్యయాం = శాశ్వతమైన, తే = నీయొక్క, అకీర్తిం = కీర్తిలేనితనమును, కథయిష్యంతి = చెప్పుకొనగలరు, సంభావితస్య = గౌరవింపబడిన వానికి, అకీర్తిః = కీర్తి లేకుండుట, మరణాత్ = చావుకంటెను, అతిరిచ్యతే = అధికమగుచున్నది.

తా॥ అర్జునా! ఇంతేగాక ప్రాణులు నీ కీర్తి లేనితనమును చెప్పుకొందురు. గౌరవింపబడిన వానికి కీర్తిలేకుండుట చావుకంటె ఎక్కువ.

వి॥ స్వధర్మమనబడు బ్రహ్మనిష్ఠ యెప్పుడులేదో బ్రహ్మబోధయు అపుడే లేకుండును. నీవు, బ్రహ్మాదులచేత కూడ గౌరవింపతగిన గొప్ప బ్రహ్మమే యై యుండియును, జ్ఞానయుద్ధ మొనరింపకుంటివేని బ్రహ్మవిద్యయును కీర్తియు నుండదు. గౌరవింపతగిన జీవునకు ఇంతకంటె నీచత్వముండదు. అనాత్మనే జనులు పొగడుచుండగా ప్రత్యగాత్మకు పొగడ్త లేకుండుటవలన జీవుడు చచ్చినట్లగును. అంతకంటె ఎక్కువ కీడును పొందినట్లగుచున్నది. కనుక జీవుడు తన ధర్మమగు బ్రహ్మనిష్ఠను వదలగూడదు.

జ్ఞానయుద్ధ విముఖత్వము నీకుండెనేని నీ నిజరూపము ప్రసన్నిధిగాక మఱుగునపడియుండును. బ్రహ్మాదులకు బ్రహ్మత్వాదుల నిచ్చు మహోన్నతుండవగు నీవు ఆవరణశక్తితో అణచబడితివేని చావుకంటె నీచము. ఇంత గొప్పవాడవై యుండియు తుచ్చుడవుగా పరిగణింపబడితివేని మహానీచము.

శ్లో॥ భయాద్రణా దుపరతం మన్యంతే త్వాం మహారథాః ।

యేషాం చ త్వం బహుమతో భూత్వా యాస్యసి లాఘవమ్॥35

భయాత్, రణాత్, ఉపరతం, మన్యంతే, త్వాం, మహారథాః,

యేషాం, చ, త్వం, బహుమతః, భూత్వా, యాస్యసి, లాఘవమ్॥

టీక॥ యేషాం = ఎవరికి, త్వం = నీవు, బహుమతః = గౌరవింపబడినవాడ వైతివో, మహారథాః = పూజనీయమైన రథములుగల, తే = ఆ ధృష్టద్యుమ్నాదులు, త్వాం = నిన్ను, భయాత్ = భయమువలన, రణాత్ = యుద్ధము నుండి, ఉపరతం = పారిపోయినవానిగా, మన్యంతే = తలంతురు, బహుమతః = గౌరవింపదగినవాడవు, భూత్వా = అయ్యుండియు, లాఘవం = చులకన తనమును, యాస్యసి = పొందగలవు.

తా॥ అర్జునా! ఎవరికి గౌరవింపబడినవాడవై యుంటివో, మహా రథులైన ఆ ధృష్టద్యుమ్నాదులే నిన్ను భయమువలన రణమునుండి పారిపోయినవానిగా తలంతురు. మొదట గౌరవింపబడిన వాడవై యుండియు నిప్పుడు చులకన తనమును పొందగలవు.

వి॥ నీ స్వధర్మమునందు నీవుంటివేని ప్రత్యగాత్మయే నీవై గొప్ప గౌరవము నొందగలవు. ఆత్మధర్మమగు బ్రహ్మనిష్ఠను వదలి అనాత్మ వస్తువు లగు మలినసాత్త్విక వృత్తులందును, ఆచారకాండయందును భ్రమ యుంచితి వేని యెక్కువ చులకనదనము జీవునకు లభించును. జీవుని హీనత్వమును శుద్ధసాత్త్విక వృత్తులే కనిపెట్టగలవు. తనకంటె రెండవదాని చూచుటే భయ హేతువు.

బ్రహ్మమునకంటె భిన్నుడననెడు భావముండినన్ని దినములును భయము కలిగియుందుము. బ్రహ్మమే తాను, తానే బ్రహ్మమునైనచో నియ్యనాత్మ యంతయు లేనిదేయగును. ఇట్టి యున్నతస్థితి లభించు మార్గము జ్ఞానయుద్ధమని ధృష్టద్యుమ్నాదులనబడు బ్రహ్మనిష్ఠయందు దిట్టలైన వారెరుగుదురు. ఇట్టి జ్ఞానవీరులు భిన్న దృష్టిచే జ్ఞానయుద్ధమును వదలిన వానిగా నిన్ను తలంతురు. లఘిమ = లాఘవం = చులకనతనము, గరిమ = గౌరవం = గొప్పతనము, గురుత్వమునుండి తేలికతనము నొందుదువు, కనుక జ్ఞానయుద్ధవీరుడవై నీతోడి మహారథుల మన్నన పొందుము.

శ్లో॥ అవాచ్య వాదాంశ్చ బహూన్ వదిష్యంతి తవాహితాః ।

నిందంత స్తవ సామర్థ్యం తతో దుఃఖతరం ను కిమ్ ॥ 36

అవాచ్యవాదాన్, చ, బహూన్, వదిష్యంతి, తవ, అహితాః,
నిందంతః, తవ, సామర్థ్యం, తతో, దుఃఖతరం, ను, కిమ్ ॥

టీక॥ అర్జునా! అహితాః = శత్రువులగు బ్రహ్మనిష్ఠకు వక్రమయిన యాచార సంపన్నులు, తవ = నీయొక్క సామర్థ్యం = సామర్థ్యమును, నిందంతః = నిందించుచున్న వారగుచు, అవాచ్యవాదాన్ = చెప్పగూడని వాగ్వివాదములను, వదివ్యంతి = చెప్పగలరు, తతః = అంతకంటె, దుఃఖతరం = ఎక్కువ దుఃఖము, కిం ను = ఏమిగలదు?

తా॥ నీ శత్రువులగు దుర్యోధనాదులు నీ సామర్థ్యమును నిందించుచు పనికిమాలిన వాగ్వివాదములు చేయగలరు. అంతకంటె నెక్కువ దుఃఖ మింకేదియును లేదు.

వి॥ జీవుడు తన ధర్మమగు బ్రహ్మను సంధాన మనబడు యుద్ధమును వదలినచో శత్రువులగు నాచార సంపన్నులు జీవుని సామర్థ్యమును నిందించుచు, లేనిపోని వాగ్వివాదములు చేయుదురు. తాను ప్రత్యగాత్మయై యుండియు, తన్ను తానెఱుగక జీవుడు మాయాఽవిద్యలలో పడుటకంటె ఎక్కువ దుఃఖమింకెక్కడను లేదు.

వాక్ = మాట, వాచకము = కఠినపదము, వాచ్యము = ఆ కఠిన పదమునకు సరియైన అర్థమును తెలుపు సులభపదము, మనసులో సింహము అనే అర్థము నిచ్చునని భావించి, “హరిణము గర్జించును” అని పలికినపుడు వినువారు జింక గర్జించునా? అని అనుకొని నవ్వుదురు. ఇట్లు ఉపన్యసించినచో అవాచ్యముల పలుకువాడని నీచముగా చూతురు. అవాచ్య వాదములు = అవాచ్యముల తెలియజేయు పలుకులు, తాను ప్రత్యగాత్మగానుండి శరీరమే తాననెడు దృష్టితో పలుకు వాక్యములు కూడ అవాచ్యములే. అవాచ్యముల వినుట మహాదోషమనియు, సరస్వతినే తిరస్కరించినట్లనియు, బ్రహ్మవిద్యనే తృణీకరించినట్లనియు మహాత్ములు భావించి పామరవాక్యముల వినుట పాపమనియు భావింతురు. నిన్ను దేవునిలో లీనముచేయు వృత్తులు నీకు హితులు, బహిర్ముఖమున కీడ్చుకొని

పోవు వృత్తులు శత్రువులు, ఇట్టి శాత్రవవృత్తులు కలవారు ప్రత్యగాత్మవగు నిన్నుగూర్చి అవాచ్య వాదముల పలికెదరు, ఆత్మానాత్మాకార వృత్తులకు వాచ్యా వాచ్య వివాదము కలుగును, సచ్చిదానందుడవగు నీ సామర్థ్యము నవివేక వృత్తులు కలవారు నిందింతురు. లేనిదోషముల నారోపించుటకే నిందయని పేరు. ఇట్టి ఆరోపణలగు అధ్యాసలే నిజమని భ్రమించుట దుఃఖపేతువు.

శ్లో॥ హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గం జిత్యా వా భోక్త్యసే మహీమ్ ।

తస్మాదుత్తిష్ఠ కౌంతేయ! యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః ॥ 37

హతః, వా, ప్రాప్స్యసి, స్వర్గం, జిత్యా, వా, భోక్త్యసే, మహీమ్,
తస్మాత్, ఉత్తిష్ఠ, కౌంతేయ!, యుద్ధాయ, కృతనిశ్చయః ॥

టీక॥ కౌంతేయ = ఓ అర్జునా!, హతోవా = చంపబడినవాడ వైతివేని, స్వర్గం = ఎక్కువ సుఖానుభవమును, ప్రాప్స్యసి = పొందగలవు, జిత్యావా = జయించితివేని, మహీం = మహిని, భోక్త్యసే = అనుభవింప గలవు, తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, యుద్ధాయ = యుద్ధము కొఱకు, కృతనిశ్చయః = చేయుబడిన నిశ్చయము గలవాడవగుచు, ఉత్తిష్ఠ = లేము.

తా॥ అర్జునా! నీవు చంపబడితివేని యెక్కువ సుఖానుభవమును పొందగలవు. జయించితివేని మహిని అనుభవింపగలవు. అందువలన యుద్ధమునే చేయుదునని నిశ్చయము చేసికొని పైకిలేము.

వి॥ బ్రహ్మనిష్ఠ పరిపూర్ణియైనచో జీవత్వము నశించి కేవల ప్రత్య గాత్మయే మిగులును, ఇట్టి స్థితియే కైవల్యము. ఇట్టి స్థితిలో జీవుడు నశించినను మిక్కుటమైన బ్రహ్మానంద సౌఖ్యము ననుభవింపగలడు. మహ్యతే మహీ, మహా పూజాయాం. మహ్యతే = పూజింపబడునది, మహీ = మహి, సోఽహంభావమున నుండుటే పూజ. శత్రువులను జయించితివేని తురీయమునందలి వైభవము ననుభవింపగలవు.

ఎట్లయినను జీవునకు ప్రయోజనమే యున్నది. ఆ కారణము వలన ఓ జీవుడా! జ్ఞానయుద్ధము నొనరింపవలెనని నిశ్చయము చేసికొని పైకి లేమ్ము.

సుష్టు అర్జుతే॒స్మిన్నితి స్వర్గః, అర్జ ఆర్జనే, సుష్టు = పూజ్యత్వము, అర్జుతే = సంపాదించబడును. దీనియందు పూజ్యత్వము సంపాదించబడును. సుఖ పూజ్యత్వముల నిచట సంపాదించవచ్చును. స్థూలదేహము మరణించినను సూక్ష్మదేహమున్నచో చచ్చినవాడు పుట్టును. కనుక మరణమనగా సూక్ష్మ దేహము నశించుటయే, లింగదేహ భంగమనెడు మరణము నొందితిమేని ఆనంద పూజ్యత్వములు కైవల్యమున పొందుదుము. అట్టి మరణభాగ్యము లభింపక కేవల దుర్యోధనుడనబడు మనస్సును మాత్రమే జయించితిమేని సో॒॒హంభావముచే ఆత్మపూజ చేయుటయనెడు మహిని అనుభవించుము. కనుక జ్ఞానయుద్ధము చేయుటయే మనకు పరమ ప్రయోజనము.

శ్లో॥ సుఖ దుఃఖే సమే కృత్వా లాభాలాభౌ జయాజయౌ ।

తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాప మవాప్స్యసి ॥ 38

సుఖదుఃఖే, సమే, కృత్వా, లాభాలాభౌ, జయాజయౌ,

తతః, యుద్ధాయ, యుజ్యస్వ, న, ఏవం, పాపం, అవాప్స్యసి ॥

టీక॥ సుఖదుఃఖే = సుఖదుఃఖములను, లాభాలాభౌ = లాభ సప్తములను, జయాజయౌ = జయాపజయములను, సమేకృత్వా = సమానములుగా చేసి, తతః = పిమ్మట, యుద్ధాయ = యుద్ధముకొఱకు, యుజ్యస్వ = సన్నద్ధుడ వగుము, ఏవంచేత్ = ఇట్లు చేసితివేని, పాపం = పాపమును, న+అవాప్స్యసి = పొందవు.

తా॥ సుఖదుఃఖములు, లాభసప్తములు, జయాపజయములు మొదలగు ద్వంద్వములను సమానములుగాచేసి యుద్ధసన్నద్ధుడవగుము. ఇట్లు చేసితివేని పాపమును పొందవు.

వి॥దుఃఖము లేట్లు బ్రహ్మనుసంధానమునకు ప్రతిబంధకమో సుఖము లును అట్లే, ఏవిధమైన సంకల్పములున్నను బ్రహ్మనిష్ఠకు భంగకారులే. కాబట్టి సర్వసంకల్పములను త్రోసివేయునట్టి నైపుణ్యమును సంపాదించు కొని జ్ఞానయుద్ధమునకు ప్రయత్నింపుము, ఇట్లు దృఢముగా బ్రహ్మ నిష్ఠయందు నిలిచితివేని ఆత్మనుండి జాఱుటయనెడు పాపమును పొందవు.

ద్వంద్వములన్నియు ప్రాణాపానముల నామాంతరములని అశ్వమేధ పర్వము 2 అ. 49లో 'వినుమహా రాత్రము'లను సీసపద్యమున నున్నది. ఈ ద్వంద్వములు ఉదానమున ఏకమగును. బహిరంతః కుంభకముల ఏకము చేయు సోఽహంభావమున నుండుటే జ్ఞానయుద్ధము. ఇట్టియుద్ధము ద్వారా ప్రాప్తించిన కైవల్యమున జ్ఞానస్నానమును చేసినచో పాపములన్నియు కడుగబడును. ఇట్లుండగా శత్రుమిత్రులను, సుఖదుఃఖములను సమముగా చూచుటెట్లు? కొంతసేపు అర్జునుడు కౌరవుల చంపి, మరికొంతసేపు పాండవ సైన్యమును చంపినచో శత్రుమిత్రుల సమముగా చూచినట్లగును, ఎప్పుడయినను నిట్లుచేసినాడా? లేదు, ఇట్లు చేసినచో పిచ్చి పట్టినదని భావింపవలసినదే కదా! కాబట్టి జ్ఞానయుద్ధ మొనరింపుమనియే భగవద్గీతలోని భావము.

శ్లో॥ ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధిర్యోగే త్విమాం శృణు ।

బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ! కర్మబంధం ప్రహస్యసి ॥ 39

ఏషా, తే, అభిహితా, సాంఖ్యే, బుద్ధిః, యోగే, తు, ఇమాం, శృణు, బుద్ధ్యా, యుక్తః, యయా, పార్థ!, కర్మబంధం, ప్రహస్యసి ॥

టీక॥ పార్థ = ఓ అర్జునా!, సాంఖ్యే = సాంఖ్యమునందు, ఏషా = ఈ వివరింపబడిన, బుద్ధిః = బుద్ధి, తే = నీకు, అభిహితా = (ఇంతకు ముందు) చెప్పబడెను, యయా = యెటువంటి, బుద్ధ్యా = బుద్ధితో, యుక్తః = కూడుకొన్నవాడవై, కర్మబంధం = కర్మబంధమును, ప్రహస్యసి = విడిచిపెట్టు

గలవో, ఇమాం = ఇట్టి బుద్ధిని, యోగేతు = యోగమునందు, శృణు = వినుము.

తా॥ అర్జునా! నీకు ఇంతవఱకు బోధించినది సాంఖ్యము. ఇప్పుడు నీకు సాంఖ్యబుద్ధి ఏర్పడినది. ఇక కర్మబంధములను విడిచిపెట్టగలిగిన బుద్ధి నీకు కలుగుటకై యోగమును గూర్చి చెప్పెదను వినుము.

వి॥ బ్రహ్మనిష్ఠలో కూర్చున్నది మొదలు బ్రహ్మమున లీనమగువఱకు చేయు ప్రయాణమే యోగము. ఈ యోగమునే కర్మయనియు, ఇయ్యోగినే ఆరురుక్షుడనియు గ్రహింపవలెను. బ్రహ్మనిష్ఠయొక్క పరిపక్వస్థితి సాంఖ్యము. ఈ సాంఖ్యమునే జ్ఞానమనియు, ఈ సాంఖ్యుని ఆరూఢుడనియు గ్రహింప వలెను.

అనాత్మ జ్ఞేయమగుచుండగా కలిగెడు అనాత్మజ్ఞానము బంధము. బధ్యత ఇతి బంధమ్. బంధ బంధనే, బధ్యతే = కట్టివేయునది. ఇతి, బంధము, బంధనము = కట్టుటకు తగినసాధనము. అనాత్మ మిథ్యా విషయము, అనాత్మజ్ఞానము భ్రాంతిజ్ఞానము, ఇవి రెండును చేరి అధ్యాస, ఇట్టి అధ్యాసలో మునిగిపోవుటే బంధనము. అధ్యాస కట్టివేయుటకు తగిన సాధనము. కర్మ = పని, స్థూలశరీరముతో చేయబడ పనులన్నియు కర్మలే. పనుల చేయుటకును, చేసికొనుటకును శ్వాస కుండలినీ సంకల్ప మనోబుద్ధి చిదాభాసలుండవలయును. ఈశ్వరసృష్టియగు నివి అన్నియు నుండినచో పనుల చేయుదుము. ఇట్టి కర్మలచేసిన సంస్కారములు స్మృతి పథములో జ్ఞేయమై, జ్ఞానముగా పరిణమించుటయే కర్మబంధము. బుద్ధి = బుద్ధి యనియు, కొన్నిచోట్ల బుద్ధియోగము = సాంఖ్యయోగము = దేవునిలో లీనమైన ఆరూఢస్థితియగు జ్ఞానయోగ మనియు అర్థమగును. బ్రహ్మనిష్ఠ పరిపక్వమయిన స్థితి సాంఖ్యము. అర్జునా! ఇంతవరకు నీకు నే చెప్పినది సాంఖ్యబుద్ధి, కనుక బాణయుద్ధమును భగవద్గీతలో చెప్పలేదు.

జ్ఞాన యుద్ధమే చెప్పబడినది. ఇంకనూ కర్మబంధమునుండి విముక్తునిచేయు బుద్ధి కలిగెడు యోగమార్గమును వివరింతును.

శ్లో॥ నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే ।

స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్ ॥ 40

న, ఇహ, అభిక్రమనాశః, అస్తి, ప్రత్యవాయః, న, విద్యతే,
స్వల్పమ్, అపి, అస్య, ధర్మస్య, త్రాయతే, మహతః, భయాత్ ॥

టీక॥ ఇహ = ఈ యోగమునందు, అభిక్రమ = శత్రువులపై దండెత్తి పోవుటయొక్క, నాశః = నాశము, నాస్తి = లేదు, ప్రత్యవాయః = దురదృష్టము, నవిద్యతే = లేదు, అస్య = ఈ, ధర్మస్య = ధర్మముయొక్క, స్వల్పమపి = లేశమైనను, మహతః = మిగుల గొప్పదియైన, భయాత్ = భయమువలన, త్రాయతే = రక్షించుచున్నది.

తా॥ కర్మయనినను, యోగమనినను, కర్మయోగమనినను నొక్కటే. ఈ కర్మయందు శత్రువులపై దండెత్తిపోవుటయు నున్నది. దౌర్భాగ్యమనునది లేనేలేదు. ఈ యోగమును కొంచెము చేసినను గొప్ప భయమునుండి రక్షించుచున్నది.

వి॥ బ్రహ్మనిష్ఠయందుంటిమేని సంకల్పాదులు నశించుచున్నందునను, బ్రహ్మకారవృత్తి యతిశయించుటచేతను శత్రువులపై దండెత్తినట్లే యగుచున్నది. బ్రహ్మనంద మందఱియందును ఫలించియే యున్నందున ఎవరు ప్రయత్నించినను తప్పక పొందవచ్చును. కనుక దురదృష్టమేలేదు. ఈ యోగమును కొంత ఆచరించినను మృత్యుభయమునుండి రక్షించి బ్రహ్మమునందు లీనమగునట్లు చేయును.

అభిముఖ్యేన వా అరీనభిభూయ వా క్రమణం అభిక్రమః, క్రముపాద విక్షేపే, అరీన్ = శత్రువులనుగూర్చి, అభిముఖ్యేన = అభిముఖముగా,

వా = కాని, అరీన్ = శత్రువులను, అభిభూయ = తిరస్కరించి, వా = కాని, క్రమణం = అడుగిడుట, అభిక్రమము, అభిక్రమము = శత్రువులను గూర్చి భయములేని పురుషుని యుద్ధయాత్ర, ప్రత్యవాయము = దురదృష్టము, అడ్డంకి, నహితః అహితః, హితః = హితుడు, న = కానివాడు, అహితుడు. అభిముఖం హంతీతి అభిఘాతీ, అభిముఖం=అభిముఖముగా, హంతి = చంపువాడు, ఇతి, అభిఘాతీ, ప్రతికూల మర్థయతే ప్రత్యర్థి, ప్రతికూలం = విరుద్ధముగా, అర్థయతే = కోరువాడు, ప్రత్యర్థి, పరిపంథయ తీతి పరిపంథి, పరిపంథయతి = బంధించువాడు, ఇతి, పరిపంథి.

ఈశ్వరసృష్టి దేవునిలో లీనమగుటకు విరోధి కాదనియు, సంకల్పముతో మాత్రమే నిర్మాణమగు జీవసృష్టియే విరోధియనియు, ఈ జీవసృష్టి తోచుచున్న ప్రాతిభాసికమే కనుక గెలుచుట మహాసూక్ష్మమనియు తెలిసికొనిన వివేకి మిథ్యయగు జీవసృష్టిని తొలగించుట కిచ్చయించి అభిముఖముగా ముందంజ వేయుచు, ప్రత్యగాత్మనగు పారమార్థిక సత్తాగల నాకిది యేమి లెక్క? యని తిరస్కరించి ముందుకుపోవుచు నిర్భయమైన జ్ఞానయుద్ధయాత్ర చేయు అభిక్రమమీ జ్ఞానయుద్ధమునందుకూడ నున్నది. భ్రాంతిజ్ఞానముచే జీవసృష్టియున్నదని భ్రమించియుంటివి, పారమార్థికజ్ఞాన దృష్టిచే నిది లేనే లేదని దృఢమైనందున నేయడ్డంకియులేదు. సులభముగా విజయమగును. దురదృష్టమేలేదు. బ్రహ్మమెప్పుడును అందఱియందును వున్నది. ఎవరును తీసివేయలేరు కనుక అందఱకును లభించును. బంధమును కలిగించు అధ్యాసయే శత్రువు. యోగనిష్ఠున కొంత పొందినను భిన్నదృష్టి వలన కలుగు మహా భయము నుండి రక్షించును.

శ్లో॥ వ్యవసాయాత్మికాబుద్ధిః ఏకేహ కురునందన! ।

బహుశాఖా హ్యనంతాశ్చ బుద్ధయోఽవ్యవసాయినామ్ ॥ 41

వ్యవసాయాత్మికా, బుద్ధిః, ఏకా, ఇహ, కురునందన !

బహుశాఖా, హి, అనంతాః, చ, బుద్ధయః, అవ్యవసాయినామ్ ॥

టీక॥ కురునందన = ఓ అర్జునా!, ఇహ = ఈ యోగమునందు, వ్యవసాయ+ ఆత్మికా = ప్రయత్నించు స్వభావముగల, బుద్ధిః = బుద్ధి, ఏకా = ఒక్కటే, అవ్యవసాయినాం = ప్రయత్నింపని వారియొక్క, బుద్ధయః = బుద్ధులు, బహుశాఖాః = అనేక శాఖలుగలవి, అనంతాశ్చ = అంతము లేనివియు నగుచున్నవి.

తా॥ అర్జునా! ఈ బ్రహ్మనిష్ఠయందు, ప్రయత్నించుటయే స్వభావము గల బుద్ధి యొక్కటే, ప్రయత్నింపని వారి బుద్ధులనేక శాఖలు. ఒక్కొక్క శాఖయు, అంతము లేకుండును.

వి॥ యోగమునందు అలవడిన బుద్ధి బ్రహ్మనందముచే తృప్తి నొందుచు ఏకముగా నుండును. ప్రయత్నింపని వారికెచ్చటను తృప్తిదొఱకక అనేక మార్గముల సంచరించుచు, తుదినిగానక వారి బుద్ధిలంపటల నొందు చుండును.

ఏ అలవాటు ఎక్కువగునో ఆ అలవాటు స్వతస్సిద్ధమగును. ఎప్పుడును విక్షేపమున కలవడిన మనము ఉద్దేశములేకనే స్వయముగా సంకల్పించు కొనుచుండుము. చుట్ట మొదలగు దురలవాటులకు లోనైన మనుజుడు స్వతస్సిద్ధముగా తన యుద్దేశము లేకున్నను చుట్ట మొదలగు వానిపై పడిపోవును. అట్లే దేవునిలో లీనమయ్యెడు స్థితి పలుమాఱులు అలవా టయ్యేనేని గురుకీలులో కూర్చొనకున్నను స్వయముగా తనంతతానే అపుడపుడు లీనమగుచుండును. ఇట్లు స్వతస్సిద్ధముగా దేవునందైక్యమగుట కలవడినచో, బ్రహ్మనిష్ఠ యందుండకున్నను తనంతకుతానే సంకల్ప రాహిత్యస్థితి మనకు సహజమైనచో, అపుడు మన మనస్సు యోగ నిద్రయందు వ్యవసాయము కలిగి యున్నదని చెప్పవలయును. ఏది అలవడి సహజమగునో అది వ్యవసాయము. ఇట్లు బ్రహ్మైక్యమునందు వ్యవసాయ స్వరూపియైన బుద్ధి యేకముగా, నిశ్చలముగా నీ జ్ఞానయోగము నందుండును. మౌనవ్యాఖ్య యందు వ్యయసాయ సిద్ధిలేని వారి బుద్ధులు

నానావిధ విషయములపై పరుగెత్తును, నానావిధ జడములనుగూడ దేవుడని నమ్మి బహిర్ముఖ వృత్తులందు చొరబడి యొకదానినైనను నమ్మక ప్రకృద్వల నెన్నింటినో అవలంబించి దేవునకు దూరమగుచుండును.

శ్లో॥ యామిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవదంత్యవిపశ్చితః ।

వేదవాదరతాః పార్థ! నాన్యదస్తీతి వాదినః ॥ 42

యాం, ఇమాం, పుష్పితాం, వాచం, ప్రవదంతి, అవిపశ్చితః,
వేదవాదరతాః, పార్థ!, న, అన్యత్, అస్తి, ఇతి, వాదినః ॥

టీక॥ పార్థ = ఓ అర్జునా!, అవిపశ్చితః = పండితులు కానివారు, వేదవాదరతాః = వేదములను వాదించుటయందాసక్తి గలవారు, అన్యత్ = వేతైనది, నాస్తి = లేదు, ఇతి = అని, వాదినః = వాదించువారు, ఇమాం = ఈ, పుష్పితాం = పుష్పింపబడిన, యాం = ఏ, వాచం = వాక్కును, ప్రవదంతి = లెస్సగా చెప్పుచున్నారు.

తా॥ అర్జునా! పండితులు కానివారును, వృథాగా వేదములను గూర్చి వాదించుట యందాసక్తి గలవారును, ఇంతకంటె వేతైనది లేదని తెలిసిన వారివలె వాదించువారును అగు కొందఱు ఈ దిగువ వివరింపబోవునట్టి పుష్పింపబడిన యే వాక్కును లెస్సగా చెప్పుచున్నారో, ఆ వాక్కును వినుము.

వి॥ విశేషణ పశ్యన్ చేతతీతి విపశ్చిత్, చితిసంజ్ఞానే, విశేషణ = విశేషముగా, పశ్యన్ = చూచుచు, చేతతి = ఎఱుంగువాడు, ఇతి = కనుక, విపశ్చిత్ = విపశ్చితుడు.

బ్రహ్మవలోకనముచేయక బ్రహ్మము నెఱుగనివారు అవిపశ్చితులు. పుష్పములు మొదట రమణీయముగానుండి పిదప యెట్లు వాడిపోవునో అట్లే అవిపశ్చితుల వాక్కులు మొదట నిజమని భ్రమింపచేసి తుదకు నమ్మదగనివై యుండును.

అధిష్ఠానము విశేషాకారము. ఆధారము సామాన్యాకారము, సంశయా స్పృహము సామాన్యాకారమే. ఇది త్రాడా? పామా? అనెడు సంశయము లోనే క్షోభపుట్టి తొందరలో పామని భ్రమింతుము. మనస్సు దేని ననుకొనునో, దాని యాకారముతో దృక్పథమున నిలుచును. అట్లు నిలిచినదే జ్ఞేయము. జ్ఞేయానుసారమే జ్ఞానమగును, భ్రాంతిజ్ఞాన కరణము నకు మిథ్యావస్తువు విషయమగును.

పుష్కతీతి పుష్పం, పుష్ప వికసనే, పుష్కతి = వికసించునది, ఇతి = కనుక, పుష్పం, పుత్రాఖ్యఫల హేతుత్వాత్ పుష్పం, పుత్ర = కొమారుడనెడు, ఫల = ఫలమునకు, హేతుత్వాత్ = కారణమగుట వలన, పుష్పము, పుష్కతే వికసతి యోని రనేనేతి పుష్పం. అనేన = దీనిచేత, యోనిః = యోని, పుష్కతే = వికసించును, పుష్పితాం వాచం = పుష్పింపబడిన వాక్కును.

అంతర్ముఖవృత్తికి మాత్రమే మనలోని దేవుడు గోచరించును. ఇంక దేనికిని తెలియబడదు. బహిర్ముఖ వృత్తులలోనే మునిగినవారు దేవుని చూడలేరు, తెలిసికొనలేరు, ఇట్టివారు అవిపశ్చితులు. పుష్పములన్నియు ఫలించునా? అవిపశ్చిత వాక్యములు శ్రోతల బుద్ధి పుష్పముల ఫలింపచేయ లేవు. మరియు శుద్ధ సాత్విక ప్రకృతిగ మారని బుద్ధియనబడు యోనినుండి జ్ఞానపుత్రో తృప్తిని కలిగింపలేవు. విపశ్చిత వాక్యములు జ్ఞానపుత్రోత్పత్తికి సమర్థము లగును. అట్టి బుద్ధి శాస్త్రయోని యగుచున్నది. రమణం రతం, రము క్రీడాయాం, రమణం = క్రీడించుట, రతము. అవిపశ్చితులు వేదములను వాదించుటకే తమ పలుకుల నుపయోగింతురు. పరాగర్థమైన యేదేని యొకనాత్ముని దేవుడని నమ్మి యింతకంటె నితరమేదియును లేదని లెస్సగా పలుకుదురు. కొంతసేపు మాత్రమే సుందరవాసనలతో

కూడి వాడిపోవు నిర్గంధ కుసుమము వలె నవిపశ్చితుల వాక్యములు మన యజ్ఞానదశలో నుందరవాసనలతో తోచి సుజ్ఞానదశలో నిష్ప్రయోజనము లగుచున్నవి.

శ్లో॥ కామాత్మాన స్వర్గపరా జన్మ కర్మ ఫలప్రదామ్ ।

క్రియావిశేష బహుళాం భోగైశ్వర్య గతిం ప్రతి ॥

43

కామాత్మానః, స్వర్గపరాః, జన్మ, కర్మ, ఫలప్రదాం,
క్రియా, విశేష బహుళాం, భోగ ఐశ్వర్య గతిం, ప్రతి ॥

టీక॥ స్వర్గపరాః = గొప్ప సుఖమునందాసక్తి గలవారు, కామాత్మానః = కోరికలకోరునట్టి స్వభావము గలవారు (అగు అవిపశ్చితులు), జన్మ = పుట్టినందుకు, కర్మ = పనిచేసినందుకు, ఫల = ఫలములగు, భోగ = సౌఖ్యములను, ఐశ్వర్య = ఐశ్వర్యమును, ప్రదాం = ఇచ్చుటనుగూర్చి, గతింప్రతి = పొందుటనుగూర్చి, క్రియావిశేషబహుళాం, క్రియా = కార్యముల యొక్క, విశేష = విశేషములు, బహుళాం = అధికముగాగల, వాచం = వాక్కును, ప్రవదంతి = లెస్సగా చెప్పుచున్నారు.

తా॥ గొప్ప సుఖములు కావలెననియు, కోరికలను కోరుచుండు నట్టియు అవిపశ్చితులు పుట్టినందుకు సౌఖ్యములను, పనిచేసినందుకు ఐశ్వర్యమును నిచ్చునట్టి నానా విధములగు కార్యముల చేయుచు భోగైశ్వర్యములను పొందవలయునని చెప్పుదురు. వీరి మాటలను వినినవారు ఏవో క్రియలచేసినచో, ఏవేవో భోగైశ్వర్యములు కలుగుననెడు అభిప్రాయములు కలిగి క్రియాకలాపములందు తగులుకొని బ్రహ్మానందము నొందలేరు. సుఖము క్రియలలో లేదు. యెప్పటికిని లభించియే యున్నది. ఆ సుఖము ననుభవించు సూక్ష్మము బ్రహ్మానిష్ఠ.

వి॥ దేవునిలో లీనమైనచో తృప్తియేర్పడి స్వర్గసుఖములకూడ కోరదు. బ్రహ్మానందానుభూతి రహితులగు నవిపశ్చితుల మానసము

సుఖముకొఱకు కోరికల కోరుచు స్వర్గసుఖముల కాధిక్యము నిచ్చును. జన్మ కర్మలఫల భోగైశ్వర్య ప్రదములగు కార్యజాతములో మునుగునట్టి మాటలచెప్పుదురు.

జననం జన్మ, జనీ ప్రాదుర్భావే. జననం = పుట్టువు, జీవేశ సంకల్పజములే జీవేశస్పష్టులు. కరణం కర్మ. దుకృష్ణో కరణే. కరణం = చేయుట. స్థూల సూక్ష్మ కారణ మహాకారణ కృత్యములు, ఫలతీతి ఫలం, ఫలనిష్పత్తౌ, ఫలతి = పుట్టునది. ఇతి = కనుక, ఫలము, లాభించునది. ఫలతివిశీర్యతే ప్రహరైరితి ఫలం. ఫలవిశరణే. ప్రహరైః = వ్రేటులచే, విశీర్యతే = పగులునది, ఇతి, ఫలము. చిదాభాస భాస్యవృత్తి ఫలము. భుజ్యత ఇతి భోగః, భుజపాలనా భ్యవహారయోః, భుజ్యతే = అనుభవింప బడునది, ఇతి, భోగము. ఈశ్వరస్య భావమైశ్వర్యం, ఈశ్వరస్య = ఈశ్వరునియొక్క, భావం = భావము. ఐశ్వర్యం = ఐశ్వర్యము. బ్రహ్మైక్యము నొందని యవిపశ్చితులు జన్మ కర్మ ఫల భోగైశ్వర్య ప్రదక్రియల చెప్పుదురే గాని తమకు తెలియని జీవన్ముక్తి పథము నెట్లు చెప్పుదురు?

శ్లో॥ భోగైశ్వర్య ప్రసక్తానాం తయాఽపహృత చేతసామ్ ।

వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి స్సమాధౌ న విధీయతే ॥ 44

భోగ ఐశ్వర్య ప్రసక్తానాం, తయా, అపహృత, చేతసాం,
వ్యవసాయాత్మికా, బుద్ధిః, సమాధౌ, న, విధీయతే ॥

టీక॥ భోగైశ్వర్య ప్రసక్తానాం = భోగములందును, ఐశ్వర్యములందును ప్రసక్తి గలవారికిని, తయా = ఆ ప్రసక్తిచేత, అపహృత = అపహరింపబడిన, చేతసాం = మనస్సుగలవారికిని, వ్యవసాయాత్మికా = భోగైశ్వర్యములను పొందుటకై ప్రయత్నించు స్వభావము కలిగిన, బుద్ధిః = బుద్ధి, సమాధౌ = సమాధియందు, న విధీయతే = కట్టువడదు.

తా॥ భోగములందును, ఐశ్వర్యములందును ఆసక్తిగల వారి యొక్కయు, అయ్యవసరముచే నపహరింపబడిన మనస్సు గలవారి

యొక్కయు బుద్ధి భోగైశ్వర్యములను పొందుటకై ప్రయత్నించు స్వభావము కలిగియుండును. ఇట్టి బుద్ధి సమాధియందు కట్టువడదు. సమాధియందు కూర్చుంటిమేని యీ బుద్ధి తన అలవాటు ప్రకారము భోగైశ్వర్యముల నొందుటకే ప్రయత్నించు చుండును.

వి॥ సమాధి = సమ్యగాధీయతే మనో॥ 2॥ త్రైతి సమాధిః దుధాఞ్ ధారణ పోషణయోః, సమ్యక్ = లెస్సగా, అత్ర = దీనియందు, మనః = మనస్సు, ఆధీయతే = ఉంచబడును, మనస్సును బ్రహ్మమునందు లెస్సగా నుంచినచో సమాధి. మనోలయమే సమాధి.

ఈశ్వరభావజనిత స్థూలశరీర క్రియలచే నేర్పడిన ఫలములగు ప్రమలను, మఱియు నప్రమలను అనుభవించు అలవాటులందాసక్తులైన వారి అంతఃకరణము జీవభావజనిత ప్రమాప్రమలలో తగుల్కొని, యిట్టి స్థితియే స్వభావముగా కలిగినందున దేవునందైక్యమగుటకు ప్రయత్నింపదు. గురుకీలులో నిల్చు నలవాటు సిద్ధించినచో స్వతస్సిద్ధముగా సమాధిస్థల మగుటకు ప్రయత్నింతుము.

శ్లో॥ త్రైగుణ్య విషయా వేదా నిస్తైగుణ్యో భవార్జున! ।

నిర్ద్వంద్వో నిత్యసత్యస్థో నిర్వోగక్షేమ ఆత్మవాన్ ॥

45

త్రైగుణ్య విషయాః, వేదాః, నిస్తైగుణ్యాః, భవ, అర్జున!

నిర్ద్వంద్వః, నిత్యసత్యస్థః, నిర్వోగక్షేమః, ఆత్మవాన్ ॥

టీక॥ అర్జున = ఓ అర్జునా!, వేదాః = వేదములు, త్రైగుణ్య = త్రిగుణములకు సంబంధించిన, విషయాః = విషయములు కలవి, (త్వం = నీవు) నిస్తైగుణ్యాః = త్రిగుణములకు సంబంధము లేనివాడవును, నిర్ద్వంద్వః = ద్వంద్వములు లేనివాడవును, నిత్యసత్యస్థః = శాశ్వత సత్యగుణము నందుండు వాడవును, నిర్వోగక్షేమః = యోగక్షేమములు లేనివాడవును, ఆత్మవాన్ = ఆత్మగలవాడవును, భవ = అగుము.

తా॥ అర్జునా! వేదములు త్రిగుణములకు సంబంధించిన విషయములు కలవి. నీవు త్రిగుణాతీతుడవును, ద్వంద్వరహితుడవును, ఎల్లప్పుటికి సత్వ గుణము నందే యుండువాడవును, యోగక్షేమములు లేనివాడవును, ఆత్మగల వాడవును అగుము.

వి॥ ప్రాణాపానములే ద్వంద్వములు, బ్రహ్మనిష్ఠయందుండు సుఖము ననుభవించు చుండుటయే నిత్యసత్వస్థము. లేనిదానిని సంపాదించుట యోగము. లభించినదానిని కాపాడుట క్షేమము. ఈ యోగక్షేమములను నీపై భారము వేసికొనవలదు, బ్రహ్మనుసంధానముచే బ్రహ్మమే నీవై యుండుటే ఆత్మవంతుడగుట.

వేదము - విధం త్యనేన ధర్మాధర్మానితి వేదః విదజ్ఞానే, అనేన = దీనిచే, ధర్మ+అధర్మౌ = ధర్మాధర్మములను, విదంతి = తెలియుదురు, ఇతి = కనుక, వేదము, ఋచ్యంతే దేవాః అనయేతి ఋక్, ఋచస్తుతౌ, అనయా = దీనిచే, దేవాః = దేవతలు, ఋచ్యంతే = స్తోత్రము చేయబడుదురు, ఇతి = కనుక, ఋగ్వేదము. స్యతి పాపమితి సామ. షో అంతఃకర్మణి. పాపం = పాపమును, స్యతి = నశింపచేయునది, ఇతి, సామవేదము, ఇజ్యంతే అనే నేతి యజాః, యజదేవ పూజాసంగతి కరణ దానేషు. అనేన = దీనిచే, ఇజ్యంతే = దేవతలు పూజింపబడుదురు. ఇతి, యజుర్వేదము.

స్తోత్రము చేయు సత్వగుణయుక్త బుద్ధి యాపోస్థానమున నున్నది. తమోగుణ సంబంధ పాపయుక్తాహంకార మగ్నిస్థానమున నున్నది. రజో గుణయుక్త మనసు నిల్చుటచే పూజలేర్పడు చున్నందున యజుర్వేదమున కాకాశస్థానమగు మనోమయకోశము, మనోమయ కోశము యొక్క శిరోవామదక్షిణ పక్షములు యజుర్వేద ఋగ్వేద సామ వేదములని తైత్తిరీయోపనిషత్తు నందున్నది.

ఇట్లు త్రైగుణ్య విషయంబులైన వేదంబులు మేధావిహీన పురుషులు ధరింతురని భాగవతమున నున్నది. త్రిగుణాతీతులమైనచో వేదాతీతులమై ద్వంద్వముల నన్నిటిని దాటి బ్రహ్మకార వృత్తియగు నిత్యసత్త్వస్థులమై, లేనిమాయను (బ్రహ్మకార వృత్తిని) సంపాదించుట యనబడు యోగము నకును, శాశ్వతముగ లభించియున్న బ్రహ్మను కాపాడుట అనబడు క్షేమమునకును, అతీతులమై బ్రహ్మమే తాను, తానే బ్రహ్మమై యుందుము. శబ్దబ్రహ్మమే వేదములు. శబ్దసంకల్పముల కతీత బ్రహ్మమే మన నిజరూపము. కనుక మనము వేదాతీతులమై యున్నాము.

శ్లో॥ యావానర్థ ఉదపానే సర్వత సంఘ తోదకే ।

తావాన్ సర్వేషు వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః ॥

46

యావాన్, అర్థః, ఉదపానే, సర్వతః, సంఘతః, ఉదకే,

తావాన్, సర్వేషు, వేదేషు, బ్రాహ్మణస్య, విజానతః ॥

టీక॥ సర్వతః = అంతటను, సంఘతః = నిండింపబడిన, ఉదకే = నీరుగల సరస్సులయందు, యావాన్+అర్థః = ఎంత ప్రయోజనమో, ఉదపానే = కొంచెము నీరుగల బావియందును, తావాన్+అర్థః = అంత ప్రయోజనమే, (భవతి = అగుచున్నది, తథా = ఆ ప్రకారమే,) సర్వేషు వేదేషు = సమస్త వేదములందు, యావాన్+అర్థః = ఎంత ప్రయోజనమో, విజానతః = విజ్ఞానము వలన, బ్రాహ్మణస్య = బ్రహ్మనిష్ఠునకు, తావాన్+అర్థః = అంత ప్రయోజనము, (భవతి = అగుచున్నది.)

తా॥ అమితముగా నీరున్న సరస్సులతో నెంత ప్రయోజన మున్నదో కొంత నీరుగల బావిచేకూడ అంత ప్రయోజనము నొందవచ్చును. అట్లే వేదములన్ని టిని చదివినచో నెంత ప్రయోజనమున్నదో, విజ్ఞానమువలన బ్రహ్మనిష్ఠున కంత ప్రయోజనము కలుగుచున్నది.

వి॥ ఎంత చదివినను గ్రహింపతగిన ముఖ్యాంశమేమనగా, “దేవుడనగా నిదే, నేననగా నిదే, మనస్సు నిలుచు మార్గమిదే” యని దృఢముగా అనుభవ పూర్వకముగా నెఱిగిన చాలును. విశేష జ్ఞానమునకు విజ్ఞానమని పేరు. బ్రహ్మణి పరబ్రహ్మణి నిష్ఠావత్వాత్ బ్రాహ్మణః. బ్రహ్మణి పరబ్రహ్మణి = బ్రహ్మమునందు, నిష్ఠావత్వాత్ = నిష్ఠకలవాడగుట వలన, బ్రాహ్మణః = బ్రాహ్మణుడు, బ్రహ్మనిష్ఠగలవాడే బ్రాహ్మణుడు. విజ్ఞానియగుట వలన బ్రహ్మనిష్ఠునకు సర్వవేదముల వలన కలుగు ప్రయోజనము సిద్ధించుచున్నది.

ఉదకం పీయతే అస్మా దుదపానం, ఉదకం = నీరు, అస్మాత్ = దీనివలన, పీయతే = పానము చేయబడును, కనుక ఉదపానం = బావి, గొప్ప సరోవరమునుండి కలిగిన, సౌకర్యమల్పజలంపు బావినుండి కలిగినట్లు వేదముల నన్నింటిని చదివినచో కలిగెడు ప్రయోజనము విజ్ఞానంపు బ్రాహ్మణత్వమువలన కలుగును. బ్రహ్మణినిష్ఠావత్వాత్ బ్రాహ్మణః నియతా స్థితిర్నిష్ఠా, నియతా = నియమింపబడిన, స్థితిః = నిలుకడ, నిష్ఠా = నిష్ఠ, బ్రహ్మణి = బ్రహ్మమునందు, నిష్ఠావత్ = నిలుకడగా మనస్సును నియమించినచో, బ్రహ్మనిష్ఠ. బ్రహ్మనిష్ఠ సిద్ధియైనవాడు బ్రాహ్మణుడు.

విశేషజ్ఞానము విజ్ఞానము. బ్రహ్మనిష్ఠ కుదిరి అనాత్మ యంతయు లీనమై బ్రహ్మము మాత్రమే జ్ఞేయమైనచో బ్రహ్మజ్ఞానమగును. అనాత్మ జ్ఞేయమైనచో సాక్షియుండును, ఆత్మ జ్ఞేయమైనచో సాక్షియుండదు. ఇట్టి విజ్ఞానియైన బ్రహ్మనిష్ఠునకును, వేదముల నన్నింటిని చదివినవానికిని ప్రయోజన మొకటే. ఇన్ని చదివినను గురుకీలు కుదరకున్నచో వ్యర్థమే. గురుకీలు కుదిరిన బ్రహ్మనిష్ఠుడు వేదముల చదువవలసిన పనియేలేదు. వేదవిద్యలన్నియు సులభముగా అర్థమగును. కీలు (ధ్యానం) కుదిరిన నాటినుండి యుపనిషత్తులను బోధించినచో తెలిసికొనుయోగ్యత లభించును.

శ్లో॥ కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన ।

మా కర్మఫలహేతుర్భారా తే సంగోఽస్త్యకర్మణి ॥ 47

కర్మణి, ఏవ, అధికారః, తే, మా, ఫలేషు, కదాచన,
మా, కర్మఫలహేతుః, భూః, మా, తే, సంగః, అస్తు, అకర్మణి ॥

టీక॥ పార్థ = ఓ అర్జునా!, తే = నీకు, కర్మణి+ఏవ = కర్మమునందే, అధికారః = అధికారమున్నది, కదాచన = ఒకానొకప్పుడును, ఫలేషు = ఫలములందు, మా = లేదు, కర్మఫలహేతుః = కర్మయొక్క ఫలమునకు కారణుడవు, మా భూః = కాకుము, తే = నీకు, అకర్మణి = కర్మ లేకుండుట యందు, సంగః = కూడిక, మా+అస్తు = లేకుండు గాక!

తా॥ అర్జునా! నీకు కర్మయందే అధికారమున్నది. ఎప్పటికిని ఫలములందు నీ కధికారములేదు. “కర్మఫలములకు నేను కారణుడ”నని అనుకొనవలదు. కర్మఫల కారణుడవు నీవుకాదు. కర్మ లేకుండుట యందభిరుచి నీకు లేకుండుగాక!!

వి॥ “కర్మ” అనగా బ్రహ్మనిష్ఠయందు కూర్చున్నది మొదలు బ్రహ్మైక్యమగు వఱకు చేయు ప్రయాణము. ఇట్టి కర్మయందే అధికారము జీవునకున్నది. కర్మ చేయవలెనని అర్థము. ఫలము బ్రహ్మస్వరూపము. “నేను బ్రహ్మనిష్ఠ యందుండుటవలన నాకీ బ్రహ్మనందము లభించె”నని నీవనుకొనవలదు. స్వయముగా తనంతకుతానే యట్టిస్థితి కలుగుచున్నది. నీవెంత యూరకుండువో అంతమంచిది. “ఇక నేనేమి చేయవలెను? ఆ బ్రహ్మమే నేనుగదా!” యని సోమరితనము పొందక తీఱికగల సమయము లందెల్లప్పుడును బ్రహ్మనిష్ఠ అనబడు కర్మను చేయుచునే యుండుము.

సంకల్ప శ్వాస చిదాభాసలు రహితమైన అనుభవమున్నచో నిట్టి అనుభవమునే ప్రస్థానత్రయము బోధించుచున్నందున సకలవేదములును,

మతములును అర్థమగుటయేగాక తప్పుడు అర్థముల చెప్పినవారి బోధ లోని పొరపాటులను కూడ గుర్తించగలము. సత్యమును దృఢపఱచగలము.

కర్మవిశేష మధికృత్య కర్తృభిః క్రియత ఇత్యధికారః, కర్మవిశేషం = కర్మ విశేషమును, అధికృత్య = అధికరించి, కర్తృభిః = కర్తలచే, క్రియతే = చేయబడునది, ఇతి = కనుక, అధికారము. కర్మణి = కర్మయందు అని ఏకవచనము చెప్పుటచే కర్మయోగమునందే మన కధికారమున్నది. ఫలేషు = ఫలములందు, ప్రమలయందధికారము లేదు.

ప్రమలవైపు తిరుగనే కూడదు. మనోవికారములు మాత్రమే ప్రమలు. ఇవియును స్వప్నతుల్యములే. ప్రమలకు కారణభూతుడవు కావద్దు. క్రమముగా స్థూలశరీర శ్వాసకుండలినీ సంకల్ప మనోబుద్ధి జీవేశ కరణముల నధికరించి బ్రహ్మమేయగుము. మరల సంస్కారబలమున అధోగతికి వచ్చెనా యకర్మ యందుండవద్దు. కర్మయోగ మనబడు బ్రహ్మనిష్ఠయందు నిలుపుము. ఇట్టి సూక్ష్మపద్ధతిని బాగుగా గుర్తింపుము.

శ్లో॥ యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ !

సిద్ధసిద్ధ్యో స్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే ॥ 48

యోగస్థః, కురు, కర్మాణి, సంగం, త్యక్త్వా, ధనంజయ!

సిద్ధసిద్ధ్యోః, సమః, భూత్వా, సమత్వం, యోగః, ఉచ్యతే ॥

టీక॥ ధనంజయ = ఓ అర్జునా!, (త్వం = నీవు) యోగస్థః = యోగము నుందున్న వాడవై, సంగం త్యక్త్వా = సంగమును విడిచి, సిద్ధసిద్ధ్యోః = సిద్ధియందును, అసిద్ధియందును, సమః = సమానుడవు, భూత్వా = అయి, కర్మాణి = కర్మములను, కురు = చేయుము, సిద్ధసిద్ధ్యోః = సిద్ధి, అసిద్ధి లందు, సమత్వం = సమత్వము, యోగః = యోగమని, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా॥ సిద్ధి, అసిద్ధులందు సమముగా నుండుట యోగమని చెప్పబడుచున్నది. అర్జునా! యోగమునందున్న వాడవై సంగమును విడిచి సిద్ధుసిద్ధులందు సముడవై కర్మలచేయుము.

వి॥ మన మొనరించు కార్యములు సిద్ధించినను, సిద్ధింపక పోయినను బ్రహ్మనిష్ఠయందే సంగల్పముల నొనరించుకొనక దృఢముగా నుండుటే యోగము. ఇట్టి యోగమునందున్న వాడవై సంగమును విడిచి సిద్ధుసిద్ధులందు సముడవై కర్మలచేయవలెను. యోగమునందుండి చేయవలసిన కర్మలేవి అనగా తాను ప్రత్యగాత్మ ననియు, అనాత్మకును తనకు సంబంధము లేదనియు, నాది, నేను అనెడు బాహ్యదృష్టితోడి సంగమును విడిచి, కార్యములు సిద్ధించినపుడు సంతసింపక, సిద్ధింపనపుడు వగవక, నేను బ్రహ్మానంద స్వరూపుడను కనుక లాభనష్టములతో నాకేవిధమైన హాని కలుగదనియు నిర్ధారణ చేసికొనుచు, సూటినుండి జాతినపుడు మఱల సూటిపై నిగాయుంచు కొనుచుండుటే యోగమునందు చేయవలసిన కర్మలని జ్ఞప్తియందుంచుకొనవలెను. యోగము నందుండి చేయునట్టి యీ కర్మలు సుకృతములు.

సక్తి స్సంగః, సక్తిః = కూడుట, సంగము, ఆత్మ తానై యుండియు, అనాత్మయే తాననియు, అనాత్మ చేసిన పనుల నేచేసితి ననియు, అభిమానించుట సంగము. బ్రహ్మనిష్ఠచే బ్రహ్మమేతానైన అనుభవ బలముచే అనాత్మను వర్జించి చేయవలసిన కర్మలేవి?

సిద్ధుసిద్ధులనాత్మధర్మములు. బ్రహ్మానందము సహజము. లేనిదాని నెంత వెదకినను శ్రమయేగాని దొఱకదు. ఉన్న బ్రహ్మముపై నిగాయుంచుటే జీవన్ముక్తికి దారి, అని గుర్తించి గురుకీలులో నిల్చి అనాత్మను జడముగా చేసి చిదానంద జలధియగు బ్రహ్మములో మునుగుటే మన కర్తవ్యము.

శ్లో॥ దూరేణ హృదయం కర్మ బుద్ధియోగా ధ్ధనంజయ ! ।

బుద్ధౌ శరణ మన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః ॥

49

దూరేణ, హి, అవరం, కర్మ, బుద్ధియోగాత్, ధనంజయ!

బుద్ధౌ, శరణం, అన్విచ్ఛ, కృపణాః, ఫలహేతవః ॥

టీక॥ ధనంజయ = ఓ అర్జునా!, హి = ఏ కారణమువలన, బుద్ధియోగాత్ = బుద్ధి యోగముకంటె, కర్మ = కర్మ, దూరేణ = దూరమగుటచేత, అవరం = తక్కువైనదో, తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, బుద్ధౌ = బుద్ధియందు, శరణం = రక్షకమును, అన్విచ్ఛ = కోరుము, ఫలహేతవః = ఫలములే కారణముగా కలవారు, కృపణాః = కృపణులు.

తా॥ అర్జునా! బుద్ధియోగమునకును, బ్రహ్మమునకును సమీపము. కర్మకును, బ్రహ్మమునకును చాల దూరము. ఈ కారణమువలన బుద్ధి యోగమునకంటె కర్మ తక్కువైనది. బ్రహ్మమునకు దూరముచేయు కర్మ యేదో ఆ కర్మ బుద్ధియోగముకంటె తక్కువైనది. బుద్ధియందు రక్షకమును కోరుము. బుద్ధి యోగముచే రక్షణ నొందుము. దీనికి వ్యతిరేకమైన ఫలములకు కారణమైన వారందఱు కృపణులు.

వి॥ దుఃఖేన ఈయతే ప్రాప్యత ఇతి దూరం. ఇణ్గతౌ, దుఃఖేన = దుఃఖముచేత, ఈయతే = ప్రాప్యతే = పొందబడునది, ఇతి = కనుక, దూరం = దూరము, దుఃఖముచే పొందబడునట్టి కర్మ బ్రహ్మనందమునకు దూరమైయున్నది. ఇట్టి కర్మ బుద్ధియోగముకంటె నీచమైనది. కల్పతే కుటుంబ పీడనే నాపి జీవనాయ సమర్థో భవతీతి కృపణాః, కుటుంబ పీడనేనాపి = కుటుంబమును పీడించియైనను, జీవనాయ = బ్రతుకుట కొఱుకు, కల్పతే = సమర్థోభవతి = సమర్థుడగుచున్నాడు, ఇతి = కనుక, కృపణాః = కృపణుడు, ఇట్టి కృపణులు బ్రహ్మనందమునకు వ్యతిరిక్తమయిన ఫలముల కోరుచుందురు. కర్మబంధములను త్రెంచివేయు జ్ఞానయోగమే

బుద్ధియోగము. జ్ఞానమే కర్మబంధములను విడిపించి రక్షించును. కృపణులు చేయు కర్మలు దుష్ఫలములు.

బుద్ధియోగము, జ్ఞానయోగము, సాంఖ్యయోగము, బ్రహ్మనిర్వాణము ఇవి పరస్పరము పర్యాయనామములు. దేవునిలో లీనమైన స్థితియే బుద్ధి యోగము. బ్రహ్మమునకు జ్ఞానయోగమునకంటె కర్మ దూరముగ నున్నందున నీచము. సంకల్పము లణగిపోవు కొలది దైవసన్నిధి కలుగును. సంకల్పము లెక్కువగుచుండగా దేవునకు దూరమగుచున్నాము. బుద్ధియోగమే మనకు రక్షణ.

ప్రమలే కారణముగా కలవారు కృపణులు. అంతఃకరణ వృత్తి ధరించిన ఆకారములు దృక్పథములో నిల్చిన ప్రమలలోను అప్రమలలోను మునిగిన వారు కృపణులు. ఒకనికి పెట్టక తాను భక్షింపక ధనమును కూడబెట్టువారు కృపణులు. తనలోనే బ్రహ్మానంద బ్రహ్మముండియు అనుభవించెడు నుపాయము తెలియక సంకల్ప పరంపరలతో కొట్టుకొని పోవుచు దుఃఖించు వారు కృపణులు.

శ్లో॥ బుద్ధియుక్తో జహోతీహ ఉభే సుకృత దుష్కృతే ।

తస్మాద్యోగాయ యుజ్యస్య యోగః కర్మసు కౌశలమ్ ॥ 50

బుద్ధియుక్తః, జహోతి, ఇహ, ఉభే, సుకృత, దుష్కృతే,

తస్మాత్, యోగాయ, యుజ్యస్య, యోగః, కర్మసు, కౌశలమ్ ॥

టీక॥ బుద్ధియుక్తః = జ్ఞానముతో కూడుకొన్నవాడు, ఇహ = ఇచ్చట, సుకృత దుష్కృతే = సుకృత దుష్కృతములను, జహోతి = విడిచిపెట్టుచున్నాడు, తస్మాత్ = అందువలన, యోగాయ = యోగముకొఱకు, యుజ్యస్య = సన్నద్ధుడవగుము, కర్మసు = సుకృత దుష్కృతములగు కర్మలందు, యోగః = యోగము, కౌశలం = నిపుణత్వము.

తా॥ జ్ఞానముతో కూడుకొన్నవాడు అనగా కైవల్యస్థానమున, తురీయా తీతమునందు సుకృత దుష్కృతకర్మల రెంటినిగూడ వదలి కేవల బ్రహ్మకారు డగును. ఇట్టిస్థితికి మొదట యోగమే కారణము. అందువలన అర్జునా! యోగముకొనుటకు సన్నద్ధుడవగుము. కర్మలందు యోగమే నిపుణత్వము.

వి॥ బ్రహ్మనిష్ఠ కనుకూలమగు గురుమంత్రార్థమననము, పంచాక్షరీ మంత్రానుసంధానము, గురుకీలులో ప్రమాదముపడక శ్రద్ధగా నిలుచుట, యివి సుకృతములు. గురుకీలునుండి జాతి సంకల్ప ప్రవాహములో కొట్టుకొని పోవుచు చేయబడు స్థూలసూక్ష్మ శరీర క్రియలు దుష్కృతములు.

బుద్ధియుక్తులు = జ్ఞానయోగముతో కూడిన వారు, సుకృత దుష్కృతములనబడు ద్వంద్వముల విడుచుచున్నారు. కనుక సంకల్ప ప్రవాహమును దాటుటకు కర్మయోగమనెడు వంతెనపై పయన మొనర్చుము. ఇదికూడా కర్మయే. అయితే కర్మలందు మోక్షప్రదమై, దేవునిలో లీనమొనర్చు టకు నిపుణత్వమైనదే యీ కర్మ యోగము.

శ్లో॥ కర్మజం బుద్ధి యుక్తా హి ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః ।

జన్మబంధ వినిర్ముక్తాః పదం గచ్ఛంత్యనామయమ్ ॥ 51

కర్మజం, బుద్ధియుక్తాః, హి, ఫలం, త్యక్త్వా, మనీషిణః,
జన్మబంధ వినిర్ముక్తాః, పదం, గచ్ఛంతి, అనామయమ్ ॥

టీక॥ బుద్ధియుక్తాః = జ్ఞానయోగముతో కూడుకొన్న, మనీషిణః = పండితులు, కర్మజం = సుకృత దుష్కృత కర్మలవలన పుట్టెడు, ఫలం = భోగైశ్వర్య ఫలమును, త్యక్త్వా = విడిచి, జన్మబంధ వినిర్ముక్తాః = జన్మముయొక్క బంధము వలన విడువబడినవారై, అనామయం = సర్వోపద్రవరహితమైన, పదం = స్థానమును, గచ్ఛంతి హి = పొందుచున్నారు గదా!

తా॥ జ్ఞానయోగులైన పండితులు సుకృతదుష్టుత కర్మఫలములగు భోగైశ్వర్యముల విడిచి జన్మబంధమునుండి విడువబడినవారై సర్వోపద్రవ రహితమైన స్థానమును పొందుచున్నారు.

వి॥ మనీషా అస్యాస్తీతి మనీషి, అస్య = ఇతనికి, మనీషా = బుద్ధి, అస్తి = కలదు, ఇతి = కనుక, మనీషి, మనుతే మనీషా, మన అవబోధనే. మనుతే = తెలిసికొనునది మనీష. మనస ఈషావత్ లాంగలదండవత్సంబంధాత్ మనీషా. ఈష = ఏడికోల, మనసః = మనసునకు, ఈషావత్ = ఏడికోలవలె, సంబంధాత్ = సంబంధము కలిగియుండుట వలన, మనీష, బధ్యత ఇతి బంధనం. బధ బంధనే. బధ్యతే = కట్టివేయునది, ఇతి, బంధము. బధ్యతే అనేనేతి బంధనం. బంధ బంధనే.- అనేన = దీనిచే, బధ్యతే = కట్టబడును. అమీనాతీతి ఆమయః, మీర్షా హింసాయాం, ఆసమంతాత్ = అంతట, మీనాతి = హింసించునది. ఇతి = కనుక, ఆమయము, ఆమయస్య వ్యాధే రభావః అనామయం, ఆమయస్య = వ్యాధేః = రోగముయొక్క, అభావః = లేకుండుట, అనామయము, జ్ఞానయోగులు ఫలములనబడు ప్రమలను విడిచెదరు. అనాత్మ అనాత్మజ్ఞానము ఈ రెండునుచేరి బంధము. ఈ బంధము నుండి జన్మము వచ్చును. బంధము తెగిపోయినచో జన్మములేదు. బ్రహ్మములో లీనమైనచో ఆధివ్యాధులుండవు. జీవన్ముక్తులగుదుము.

శ్లో॥ యదా తే మోహకలిలం బుద్ధిర్వ్యతి తరిష్యతి ।

తదా గంతాసి నిర్వేదం శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్య చ ॥

52

యదా, తే, మోహకలిలం, బుద్ధిః, వ్యతితరిష్యతి,

తదా, గంతాసి, నిర్వేదం, శ్రోతవ్యస్య, శ్రుతస్య, చ ॥

టీక॥ యదా = ఎప్పుడు, తే = నీయొక్క బుద్ధిః = బుద్ధి, మోహకలిలం = మోహముచే నెఱుగరానితనమును, వ్యతితరిష్యతి = దాటగలదో,

తదా = అప్పుడు, శ్రోతవ్యస్య = వినతగిన అర్థమునకును, శ్రుతస్యచ = వినిన అర్థమునకును, నిర్వేదం = వైరాగ్యమును, గంతాసి = పొందగలవు.

తా॥ అర్జునా! నీ బుద్ధి యెప్పుడైతే మోహముచే నెఱుగరాని తనమును దాటగలదో అప్పుడు వినతగినట్టియు, వినినట్టియు అర్థమునకు ఫలితముగా వైరాగ్యమును పొందగలవు.

వి॥ మోహనం మోహః, ముహవైచిత్ర్యే, మోహనం = విమనస్సుడౌట, మోహః = మోహము, విరుద్ధమైన మనస్సు కలిగియుండుట మోహము. కల్యతే క్షిప్యతేమతి రత్రేతికలిలం. అత్ర = దీనియందు, మతిః = బుద్ధి, కల్యతే = క్షిప్యతే = వెళ్ళుతోయబడును, ఇతి = కనుక, కలిలం = కలిలము, బ్రహ్మానందమునకు విరుద్ధ మనస్సుతో కూడినందున బ్రహ్మానిష్ఠనుండి ప్రాపంచికమునకు మనబుద్ధిని వెడలత్రోయును కనుక కలిలము.

నిర్వేదము = తత్త్వజ్ఞాన దుఃఖ ఈర్ష్యాదులచే అనాత్మను హేయముగా చూచు బుద్ధి. బ్రహ్మానిష్ఠచే బ్రహ్మానందము నొందుచున్నందున నిస్సారమైన అనాత్మను హేయమని స్పష్టముగా తెలిసికొనగలము. అనాత్మయంతయు జడమై దేవుడొక్కడే మిగిలినప్పుడు పొందిన బ్రహ్మానందముచే నేర్పడిన తృప్తిచే అనాత్మపై నిర్లక్ష్యభావము తనంతకు తానే సహజముగా నేర్పడును.

శ్లో॥ శ్రుతి విప్రతిపన్నా తే యదా స్థాస్యతి నిశ్చలా ।

సమాధావచలా బుద్ధిస్తదా యోగ మవాప్స్యసి ॥ 53

శ్రుతి, విప్రతిపన్నా తే, యదా, స్థాస్యతి, నిశ్చలా,
సమాధౌ, అచలా, బుద్ధిః, తదా, యోగం, అవాప్స్యసి ॥

టీక॥ శ్రుతి = వేదమును శ్రవణము చేయుటచే, విప్రతిపన్నా = కలతనొందిన, తే = నీయొక్క బుద్ధిః = బుద్ధి, యదా = ఎప్పుడు, నిశ్చలా = చలించనిదై, సమాధౌ = సమాధియందు, అచలా =

స్థిరమయినదిగా, స్థాస్యతి = ఉండగలదో, తదా = అప్పుడు, యోగం = యోగమును, అవాప్యసి = పొందగలవు.

తా॥ అర్జునా! వేదశ్రవణముచే కలత నొందిన నీ బుద్ధి యెప్పుడు చలింపక సమాధియందు స్థిరమై యుండగలదో అప్పుడు యోగమును పొందగలవు.

వి॥ శ్రుణోత్యనయా శ్రుతిః, అనయా = దీనిచేత, శ్రుణోతి = విందురు కనుక, శ్రుతి, శ్రూయతే ధర్మాధర్మాదిక మనయేతి శ్రుతిః, అనయా = దీనిచే, ధర్మ+అధర్మ+ఆదికం = ధర్మాధర్మాదులను, శ్రూయతే = వినెదరు. ఇతి, శ్రుతిః = వేదము. ప్రతిపద్యతేస్మ ప్రతిపన్నం, పద్దేశ్గతౌ. ప్రతిపద్యతేస్మ = ఎఱుగబడినది, ప్రతిపన్నము.

సమ్యగాధీయతే అనేనేతి సమాధిః, దుధాక్షో ధారణపోషణయోః, అనేన = దీనిచేత, సమ్యక్ = లెస్సగా, అధీయతే = పోషింపబడును. ఇతి, సమాధి. సమ్యగాధీయతే మనోఽత్రేతిసమాధిః, అత్ర = దీనియందు, మనః = మనస్సు, సమ్యక్ = లెస్సగా, ఆధీయతే = ఉంచ బడును. ఇతి = కనుక, సమాధి, సంకల్పరాహిత్యము నొందని సమయమున వేదమును శ్రవణము చేసినకొలది సందేహములు పుట్టవలె పెరుగుచుండును. సంకల్పరహిత మేర్పడినచో నిట్టి సమాధియందు బుద్ధి కదలక మెదలక యుండును.

అర్జున ఉవాచ :

శ్లో॥ స్థిత ప్రజ్ఞస్య కా భాషా సమాధిస్థస్య కేశవ! ।

స్థితధీః కిం ప్రభాషేత కిమాసీత వ్రజేత కిమ్ ॥

54

స్థిత, ప్రజ్ఞస్య, కా, భాషా, సమాధిస్థస్య, కేశవ!

స్థితధీః, కిం, ప్రభాషేత, కిం, ఆసీత, వ్రజేత, కిమ్ ॥

టీక॥ అర్జున ఉవాచ = అర్జునుడు అడుగుచున్నాడు, కేశవ = కృష్ణా!, సమాధిస్థస్య = సమాధియందున్న, స్థితప్రజ్ఞస్య = స్థితప్రజ్ఞునకు, భాషా = భాష, కా = ఏది, స్థితధీః = నిశ్చలమైన బుద్ధిగలవాడు, కిం = ఏమి, ప్రభాషేత = పలుకును, కిం = ఏ విధముగా, ఆసీత = ఉండును, కిం = ఏవిధముగా ప్రజేత = ప్రవర్తించును.

తా॥ అర్జునుడు అడుగుచున్నాడు. కృష్ణా! సమాధియందున్న స్థితప్రజ్ఞునకు భాష ఏది? ఏమి పలుకును? ఏ విధముగా నుండును? ఏ విధమున ప్రవర్తించును?

వి॥ సంస్థానం స్థితిః, సంస్థానం = స్థితి, తిష్ఠంత్య స్యామితి స్థితిః, అస్యాం = దీనియందు, తిష్ఠంతి = స్థిరులైయుందురు, ఇతి, స్థితి. ప్రకర్షేణ జానాతీతి ప్రజ్ఞా. ప్రకర్షేణ = లెస్సగా, జానాతి = తెలిసినది, ఇతి, ప్రజ్ఞా. స్థితప్రజ్ఞుడు = స్థిరముగా నిలిచిన ప్రజ్ఞుగలవాడు. ప్రజ్ఞాయతే అనయేతి ప్రజ్ఞా, జ్ఞా అవబోధనే, అనయా = దీనిచేత, ప్రజ్ఞాయతే = లెస్సగా తెలియబడును. ఇతి, ప్రజ్ఞా = బుద్ధి, లెస్సగా తెలిసి బ్రహ్మమున నిశ్చలముగా బుద్ధిని నుంచినవాడు స్థితప్రజ్ఞుడు.

భాష్యత ఇతి భాషా. భాష వ్యక్తాయాం వాచి. భాష్యతే = స్పష్టముగా పలుకునది. ఇతి, భాష. సమ్యగాధీయతే మనోఽత్రేతి సమాధిః, దుధాశ్చ ధారణపోషణయోః. సమ్యక్ = లెస్సగా, మనః = మనస్సు, అత్ర = ఇచ్చట, ఆధీయతే = ఉంచబడును, పోషింపబడును, ఇతి, సమాధి. ధ్యాయం త్యనయేతి ధీః, ధ్యైచింతాయాం. అనయా = దీనిచేత, ధ్యాయంతి = ధ్యానము చేయుదురు. ఇతి, ధీః, దేవునందు నిశ్చలముగా నిలిచిన బుద్ధిగల సమాధియుక్తుని బుద్ధి ఎట్లు భాషించును? ఏ జాడలో భాషయుండును. ఎట్లుండును? ఎట్లు ప్రవర్తించును? సమాధిభాష, పారలౌకికభాష, లౌకికభాష అని మూడు రకములు.

శ్రీ భగవానువాచ :

శ్లో॥ ప్రజహాతి యదా కామాన్ సర్వాన్ పార్థ! మనోగతాన్ ।

ఆత్మన్యైవాత్మనాతుష్టః స్థితః ప్రజ్ఞ స్తదోచ్యతే ॥

55

ప్రజహాతి, యదా, కామాన్, సర్వాన్, పార్థ!, మనోగతాన్,

ఆత్మని, ఏవ, ఆత్మనా, తుష్టః, స్థితఃప్రజ్ఞః, తదా, ఉచ్యతే॥

టీక॥ శ్రీ భగవాన్ ఉవాచ = శ్రీకృష్ణుడు చెప్పెను. పార్థ = ఓ అర్జునా!, ఆత్మని+ఏవ = ఆత్మయందే, ఆత్మనా = ఆత్మచేతనే, తుష్టః = సంతోషించిన వాడై, యదా = ఎప్పుడు, మనోగతాన్ = మనస్సునందున్న, సర్వాన్ = సమస్తములైన, కామాన్ = కోర్కెలను, ప్రజహాతి = బొత్తిగా విడిచి పెట్టుచున్నాడో, తదా = అప్పుడు, స్థితప్రజ్ఞః = నిశ్చలమైన ప్రజ్ఞగలవాడు (అని), ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నాడు.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు చెప్పుచున్నాడు. అర్జునా! ఆత్మయందే ఆత్మచేతనే సంతోషించినవాడై, మనస్సునందున్న సమస్తకోరికలను ఎప్పుడు బొత్తిగా విడిచి పెట్టుచున్నాడో అప్పుడు స్థితప్రజ్ఞుడని చెప్పబడును. బ్రహ్మనిష్ఠ పరిపూర్తి సమయమున శ్వాసయు సంకల్పములును లేక మైమఱచి తన్మయుడవై యున్న సమయమున ఏ కోరికలును లేవు. ఇంకొకదానితో తృప్తినొందక ఆత్మచేతనే తృప్తినొందుదువు. అర్జునా! ఇట్టి స్థితి నీ కేనాడు కలుగునో, ఆనాడే నీవు ధన్యుడవు, స్థితప్రజ్ఞుడవు.

వి॥ కామయతే కామః, కామయతే = ఇచ్చయింపచేయునది, కామము = కోరిక, కామ్యతే సర్వైరితి కామం, సర్వైః = అందఱిచేతను, కామ్యతే = కోరబడునది, కామము, కమనం కామః, కముకాంతో, కమనం = కోరుట, కామము. కామ్యతే అనేన కామః, అనేన = దీనిచే, కామ్యతే = కోరబడును. కనుక కామము, మన్యతే అనేనేతి మనః, మనజ్ఞానే, అనేన = దీనిచే, మన్యతే = ఎఱుగబడును. ఇతి, మనస్సు.

అతతీత్యాత్మ, అతసాతత్యగమనే, అతతి = ఎదతెగక తిరుగునది, ఇతి, ఆత్మ, అతతి సంసరతీత్యాత్మ, అతసాతత్యగమనే. సంసరతి = సంసారమునందే, అతతి = ఎప్పుడును తిరుగువాడు. ఇతి, ఆత్మా = జీవుడు, పరమాత్మ.

దేవునందు లీనమైన మహాత్మునకుతప్ప ప్రతిమానవునకును ఏదో కొఱతయుండును. ఆ కొఱత తీర్చుకొనుటకై దేనినో సంపాదించగోరును. ఇట్టి కోరికయే కామము. యథార్థ జ్ఞానములేని మనస్సు ప్రపంచ విషయములచే కొరతలు తీఱునని నమ్మియుండును. ఇట్టి మనస్సు నంటియున్న కోరికలన్నియు దేవునందు లీనమైనచో బ్రహ్మానందమున మునిగిన మనస్సునకు తృప్తి యేర్పడి కదలనే కదలదు. ఇట్లు బ్రహ్మమగు తనయందే తాను సంతుష్టు డైనచో అట్టి స్థితి కలిగినపుడు స్థితప్రజ్ఞాడు.

శ్లో॥ దుఃఖేష్యనుద్విగ్నమనా సుఖేషు విగతస్పృహః ।

వీత రాగ భయ క్రోధ స్థితధీర్ముని రుచ్యతే ॥

56

దుఃఖేషు, అనుద్విగ్నమనాః, సుఖేషు, విగత స్పృహః,

వీత రాగ భయ క్రోధః, స్థితధీః, మునిః, ఉచ్యతే ॥

టీక॥ దుఃఖేషు = దుఃఖములందు, అనుద్విగ్నమనాః = వెఱపు నొందని మనస్సుగలవాడును, సుఖేషు = సుఖములందు, విగతస్పృహః = ఇచ్చలేని వాడును, వీత రాగ భయక్రోధః = రాగ భయ క్రోధములు లేనివాడును అగు, మునిః = ముని, స్థితధీః = నిశ్చలబుద్ధి గలవాడని, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నాడు.

తా॥ దుఃఖములందు వెఱపును, సుఖములందు ఇచ్చను పొందని వాడును, రాగ భయ క్రోధములు లేనివాడును నైన ముని నిశ్చలబుద్ధి కలవాడని చెప్పబడును.

వి॥ అనాత్మ వస్తువులతో సుఖములేదు. బ్రహ్మనిష్ఠచే మనస్సు నిలిచినచో సహజమైన ఆనందమెప్పుడును నున్నది. సుఖదుఃఖములకు

సంకల్పమే కారణము. సంకల్పమెప్పుడు లేదో అప్పుడు దుఃఖములేదు. రాగ భయ క్రోధములన్నియు లింగశరీర మందుండును. బ్రహ్మనిష్ఠయందు లింగశరీర భంగమైన పిమ్మట రాగభయ క్రోధములకు స్థానమేలేదు.

దుష్టాని ఖాని ఇంద్రియాణ్యత్రేతి దుఃఖం. అత్ర = దీనియందు, ఖాని = ఇంద్రియాణి = ఇంద్రియములు, దుష్టాని = దుష్టములగును, ఇతి దుఃఖము. ఉద్వేజన ముద్వేగః, ఓ విజీభయచలనయోః, ఉత్ = ఊర్ధ్వభాగమును, వేజనం = కదలించుట, ఉద్వేగము = అవ్యవస్థితము = శాస్త్ర నిరూపిత నియమములేని తనము. శోభనాని ఖాని ఇంద్రియాణ్య స్మిన్నితి సుఖం. ఖాని = ఇంద్రియాణి = ఇంద్రియములను, శోభనాని = శుభవంతములుగా, అస్మిన్ = దీనియందు చేయబడును. ఇతి, సుఖము. సుష్టుఖన త్యశుభ మితి సుఖం. అశుభం = అశుభమును, సుష్టు = లెస్సగా, ఖనతి = పోగొట్టునది, ఇతి = కనుక, సుఖము, స్పృహణం స్పృహ, స్పృహ ఇచ్ఛాయాం, స్పృహణం = ఇచ్ఛయించుట, స్పృహ. “వాచంయమోమునిః.” వాచం నియచ్ఛతీతి వాచంయమః. యమ ఉపరమే, వాచం = వాక్కును, నియచ్ఛతి = నిలుపువాడు, వాచం యమః = యముడు. మన్యతే మునిః, మనజ్ఞానే, మన్యతే = జ్ఞానము కలవాడు, ముని = మౌనవ్రతము కలవాడు.

బ్రహ్మమే తానైయుండి ఎప్పుడో పలికిన పలుకులనే పలికితినంచు తలంపక బ్రహ్మానందామృత పానముచేయు వ్రతము మౌనవ్రతము. ఉన్నతోన్నత బ్రహ్మానందవంతుడైనందున దుఃఖఘట్టములు సంభవించినను చలించదు. బ్రహ్మానందముకంటె గొప్ప సుఖము లేనేలేదు. కనుక ఎట్టి లౌకికసుఖములపై నిచ్చయుండదు. తానందఱి లోను, అందఱు తనలోను నున్నారనియు, అట్టి బ్రహ్మమే తానై యున్నందున, నెవరెంత లాభము కలిగించినను, బ్రహ్మానందము కంటె గొప్ప ప్రయోజనమే లేనందున

నెవరియందును రాగముండదు. స్థూలశరీరము మృత్యుస్వాధీనమని గుర్తించినందున భయములన్నియు నశించినవి. కోరికలకు విఘ్నకరులపై క్రోధము జనించును, బ్రహ్మానందము నెవరు పోగొట్టలేరు కనుక క్రోధోత్పత్తికే స్థానములేదు. బ్రహ్మమునందు స్థిరముగా నిల్చిన బుద్ధిగల యిట్టి ముని స్థితప్రజ్ఞుడు. బ్రహ్మనిష్ఠలో నెక్కువగ నిలిచితిమేని యిట్టి స్థితి కలుగును.

శ్లో॥ య సర్వత్రానభిన్నేహ స్తత్రప్రాప్య శుభాశుభమ్ ।

నాభినందతి న ద్వేష్టి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥

57

యః, సర్వత్ర, అనభిన్నేహః, తత్, తత్, ప్రాప్య, శుభ, అశుభం,
న, అభినందతి, న, ద్వేష్టి, తస్య, ప్రజ్ఞా, ప్రతిష్ఠితా ॥

టీక॥ యః = ఏ ముని, సర్వత్ర = అన్ని స్థలములందును, అనభిన్నేహః = స్నేహములేనివాడో, తత్రత్ = ఆయా, శుభాశుభం = శుభాశుభములను, ప్రాప్య = పొంది, నాభినందతి = సంతోషింపడో, న ద్వేష్టి = ద్వేషింపడో, తస్య = ఆ మునియొక్క, ప్రజ్ఞా = ప్రజ్ఞ, ప్రతిష్ఠితా = మిగుల నిశ్చలమైనది.

తా॥ ఏ ముని అన్ని చోట్లయందును స్నేహముంచడో, శుభాశుభములు లభించినపుడు సంతోష దుఃఖములనొందడో, అతని బుద్ధి మిగుల స్థిరమయినది.

వి॥ లోకములోని సర్వసుఖములకంటె మహోన్నతమయిన బ్రహ్మానందమే తన స్వరూపమై యున్నందున, అట్టి బ్రహ్మానందమును సులభముగా నొందుచున్నందున, ఆ ముని కిట్టి సుగుణములు సహజముగనే కలుగుచున్నవి.

స్నిహ్యత ఇతి స్నేహః, ప్లిహప్రీతౌ, స్నిహ్యతే = ప్రీతి చూపతగినది, ఇతి, స్నేహము. శోభత ఇతి శుభం, శుభ శోభనే, శోభతే = మంగళ

కరమైనది, ఇతి, శుభం. ద్వేష్టతీతి ద్విషత్. ద్విష అప్రీతౌ. ద్వేష్టతీ = అప్రీతి చూపునది, ద్వేష్టి.

బ్రహ్మానందముకంటె గొప్ప శుభప్రద వస్తువేలేదు. కనుక అనాత్మ సంబంధ శుభప్రాప్తి సమయమున సంతోషింపడు. సంకల్ప శ్వాసలతోకూడి మృత్యువదన ప్రవేశముకంటె నశుభమింకొక్కటిలేదు. కనుక అశుభ సంప్రాప్తిని ద్వేషింపడు. ఇట్టి మహాత్ముని బుద్ధి బ్రహ్మమున స్థిరముగ నుండును.

శ్లో॥ యదా సంహరతే చాయం కూర్మోఽంగానీవ సర్వశః ।

ఇంద్రియాణీంద్రియార్థభ్యస్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥ 58

యదా, సంహరతే, చ, అయం, కూర్మః, అంగాని, ఇవ, సర్వశః, ఇంద్రియాణి, ఇంద్రియార్థభ్యః, తస్య, ప్రజ్ఞా, ప్రతిష్ఠితా ॥

టీక॥ అర్జునా! యదా = ఎప్పుడు, అయం = ఈ యోగి, ఇంద్రియార్థభ్యః = శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధ విషయములనుండి, ఇంద్రియాణి = శోత్రతృక్షక్షర్ణిహ్వో మూఢేంద్రియములను, కూర్మః = తాబేలు, సర్వశః = అంతటను, అంగానీవ = అంగములవలె, సంహరతే = ఉప సంహరించుకొనుచున్నాడో, తదా = అప్పుడు, తస్య = ఆ యోగియొక్క, ప్రజ్ఞా = ప్రజ్ఞ, ప్రతిష్ఠితా = మిగుల స్థిరమైనది.

తా॥అర్జునా! తాబేలు తనఅవయవములను తన యిష్టానుసారముగా లోనికి తీసికొనుచు, బయటకు విడుచుచున్నదో, అట్లే ఏ యోగి విషయముల నుండి యింద్రియములను తన యిష్టానుసారముగా నుపసంహరించు చున్నాడో ఆ యోగి స్థిరమయిన ప్రజ్ఞ గలవాడు.

వి॥ కుత్సితః ఊర్మి ద్వేగః, అస్య కూర్మః, కుత్సితః = కుత్సితమైన, ఊర్మిః = వేగము, అస్య = దీనికిగలదు. కనుక, కూర్మః = స్వల్పవేగము

కలది, ఇంద్రస్య ఆత్మన ఇదమింద్రియం, ఇంద్రస్య = ఆత్మనః = ఆత్మయొక్క ఇదం = సంబంధమైనది. ఇంద్రియము, ఇంద్రస్య ఆత్మనః లింగం ఇంద్రియం. ఇంద్రస్య = ఆత్మనః = ఆత్మకు, లింగం = జ్ఞాపకము, కనుక ఇంద్రియము. ఇంద్రియై రర్థ్యంతే అభిలష్యంత ఇతి ఇంద్రియార్థాః అర్థయాఞ్చాయాం. ఇంద్రియైః = ఇంద్రియములచే, అర్థ్యంతే = అభిలష్యంతే = అభిలషింప బడునవి. ఇతి, ఇంద్రియార్థములు. శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధములు = విషయములు.

ఎప్పుడైతే తాబేటివలె మహాత్ముడు తన యింద్రియములనుపసంహరించుకొనునో అప్పుడు స్థితప్రజ్ఞుడు. విషయములలో సుఖమున్నదని భ్రమించి మనస్సు యింద్రియములవెంట పరువెత్తుచుండును. బ్రహ్మాంపు సుఖములోని చిన్న చిన్న అంశములే విషయసుఖములని తెలిసికొనిన మనస్సు బ్రహ్మము నందే లీనమై బ్రహ్మానందము నొందుటచే నింద్రియములు విషయముల వెంటపోక యుపసంహరింపబడును.

శ్లో॥ విషయా వినివర్తంతే నిరాహారస్య దేహినః ।

రసవర్జం రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే ॥

59

విషయాః, వినివర్తంతే, నిరాహారస్య, దేహినః,

రసవర్జం, రసః, అపి, అస్య, పరం, దృష్ట్వా, నివర్తతే ॥

టీక॥ నిరాహారస్య = ఆహారమును భుజింపని, దేహినః = జీవునకు, విషయాః = శబ్దాది విషయములు, రసవర్జం = అభిలాషను విడిచి, వినివర్తంతే = మఱలుచున్నవి, అస్య = ఈ స్థితప్రజ్ఞునకు, పరం = బ్రహ్మమును, దృష్ట్వా = చూచినందున, రసః అపి = విషయాభిలాషయును, నివర్తతే = మఱలిపోవుచున్నది.

వి॥ విషయముల గెలువవలెనని యిష్టపడి యింద్రియములను బలహీనముగ నుంచుకొనవలెనని మూఢుడు ఆహారమును చాల

తక్కువగా భుజించు చున్నాడు. ఈతని యింద్రియములు బలహీనమగుటచే విషయముల ననుభవింపజాలవు. కాని విషయాభిలాష మిక్కుటముగ నుండును. విషయము లందభిలాష లోపల నున్నందున విషయములను జయించినట్లు కానేరదు. స్థితప్రజ్ఞుడు కేవలానంద స్వరూపమగు బ్రహ్మమును చూచుచున్నందున యీతనికి విషయములును, విషయాభిలాషయును నివర్తి యగుచున్నవి. కనుక ఆహారమును వదలి విషయముల గెలువలేము. బ్రహ్మవలోకనముచే విషయముల నవలీలగా జయింపగలము.

విషినోతి బధ్నాతీతి విషయః, షిజ్ బంధనే, విషినోతి = బధ్నాతి = బంధించునది, ఇతి, విషయము. విసిన్వంతి నిబద్ధంతీంద్రియాణీతి విషయః, షిజ్ బంధనే, ఇంద్రియాణి = ఇంద్రియములను, విసిన్వంతి = నిబద్ధంతి = బంధించునది, ఇతి, విషయము. ఆహరణ మాహారః, ఆజ్ఞేపూర్వో హృషాహరణే ఇతి ధాతుర్భోజనే. ఆహరణం = భుజించుట, ఆహారము. రస్యతే ఆస్వాద్యత ఇతి రసః. రస్యతే = ఆస్వాద్యతే = ఆస్వాదింప బడునది, ఇతి రసము = అనురాగము.

తక్కువగా భుజించు వారికి దేహము కృశించునేగాని విషయాభిలాష నశింపదు. బ్రహ్మమునందు లీనమైనచో విషయములపైననురాగమును, విషయములపై పరుగెత్తు యింద్రియ వ్యవహారములును దేవునివైపు తిరుగును, అన్నమును తగ్గించినచో యింద్రియ జయమగు ననుకొనుట తప్పు.

శ్లో॥ యతతో హ్యపి కౌంతేయ! పురుషస్య విపశ్చితః ।

ఇంద్రియాణి ప్రమాథీని హరన్తి ప్రసభం మనః ॥

60

యతతః, హి, అపి, కౌంతేయ!, పురుషస్య, విపశ్చితః,
ఇంద్రియాణి, ప్రమాథీని, హరన్తి, ప్రసభం, మనః ॥

టీక॥ కౌంతేయ = ఓ అర్జునా!, ప్రమాధీని = బలవంతములయిన, ఇంద్రియాణి = ఇంద్రియములు, యతతః = ప్రయత్నించుచున్న, విపశ్చితః = విపశ్చితుడైన, పురుషస్య = పురుషునియొక్క, మనః = మనస్సును, ప్రసభం = బలాత్కారముగా, హరంతి హి = హరించుచున్నవి గదా!

తా॥ ఓ అర్జునా! బలవంతములగు ఇంద్రియములు బ్రహ్మవ లోకమునకై ప్రయత్నించుచున్న పురుషుని మనస్సును బలాత్కారముగా తమ వైపునకు లాగుకొనుచున్నవిగదా!

వి॥ విషయానుభవ మెక్కువైనచో, పలుమాఱు అనుభవించుచున్నచో ఆ విషయముపై ఇంద్రియములు మనకు తెలియకనే పరుగెత్తును, విపశ్చిత పురుషునైనను గురుకీలును మఱిపించి విషయములవైపు మరలించుకొని పోవును. ఇట్టి ఇంద్రియములు ప్రమాదము కలవిగా చెప్పబడును. బ్రహ్మ నిష్ఠపై పలుమాఱులు మనస్సును లీనముచేయుచుంటిమేని, మనస్సు బ్రహ్మ నందమున కలవాటుపడి మనకు తెలియకుండానే దేవునివైపు తిరిగి దేవునిలో లీనమగును. కనుక వినుగులేకుండ ఓపికతో గురుకీలునందు నిల్చుచుండుటే మన కర్తవ్యము.

శ్లో॥ తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత మత్పరః ।

వశే హి యస్యేంద్రియాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥ 61

తాని, సర్వాణి, సంయమ్య, యుక్తః, ఆసీత, మత్పరః,

వశే, హి, యస్య, ఇంద్రియాణి, తస్య, ప్రజ్ఞా, ప్రతిష్ఠితా ॥

టీక॥ యుక్తః = యోగి, తాని సర్వాణి = ఆ సకలేంద్రియములను, సంయమ్య = నిగ్రహించి, మత్పరః = బ్రహ్మమునగు నాయం దాసక్తి గలవాడగుచు, ఆసీత = కూర్చుండి యారకుండవలెను, యస్య = ఎవనికి, ఇంద్రియాణి = ఇంద్రియములు, వశే = అధీనమందున్నచో, తస్య = అతనియొక్క, ప్రజ్ఞా = బుద్ధి, ప్రతిష్ఠితా = మిగుల స్థిరమయినది.

తా॥ విషయములందు సుఖమున్నదని భ్రమించి యింద్రియములు పరుగెత్తుచుండును. విషయములలో సుఖము లేనేలేదనియు, బ్రహ్మమున కంటె అభిన్నమైన ప్రత్యగాత్మయందే సుఖమున్నదనియు, అనుభవ పూర్వకముగా నెఱిగి బ్రహ్మవలోకన మొనరించుచున్నచో యింద్రియ నిగ్రహము సహజముగనే సులభముగనే లభించును. యింద్రియము లెవని అధీనములో నుండునో అతడే స్థితప్రజ్ఞుడు.

వి॥ యుజ్యత ఇతి యుక్తః యుజిర్ యోగే. యుజ్యతే = కూడుకొన్నవాడు, యుక్తుడు. మొదట శ్వాసతోకూడుకొని, పుటము వేయబడిన బంగారమువలె మిళితమైన శ్వాస కుండలిన సంకల్ప మనో బుద్ధులు జ్ఞానాగ్నిలో దగ్ధముకాగా మిగిలిన అనాత్మ తురీయమున లీనమగుచున్న స్థితిలోనుండు నతడు యుక్తుడు. సమ్యక్మననం సంయమః, యమ ఉపరమే. సమ్యక్+యమనం = లెస్సగా అన్నిటిని మానియుండుట, సంయమము = తమ తమ విషయములను మాని బ్రహ్మమువైపు తిరుగుట, బాహ్యంతరింద్రియములను దేవునిలో లీన మగు దారికి త్రిప్పి బ్రహ్మసక్తి కలిగించి తన స్వాధీనములో నుంచుకొనిన యుక్తుడు స్థితప్రజ్ఞుడు.

శ్లో॥ ధ్యాయతో విషయాన్ పుంస స్సంగ స్తేషాపజాయతే ।

సంగాత్సంజాయతే కామః కామాత్ క్రోధోఽభిజాయతే ॥ 62

ధ్యాయతః, విషయాన్, పుంసః, సంగః, తేషు, ఉపజాయతే
సంగాత్, సంజాయతే, కామః, కామాత్, క్రోధః, అభిజాయతే ॥

శ్లో॥ క్రోధాద్భవతి సమ్మోహ స్సమ్మోహాత్ స్మృతివిభ్రమః ।

స్మృతి భ్రంశాద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశాత్ ప్రణశ్యతి ॥ 63

క్రోధాత్, భవతి, సమ్మోహః, సమ్మోహాత్, స్మృతివిభ్రమః,
స్మృతిః, భ్రంశాత్, బుద్ధినాశః, బుద్ధినాశాత్, ప్రణశ్యతి ॥

టీక॥ విషయాన్ = విషయములను, ధ్యాయతః = చింతించుచున్న, పుంసః = పురుషునకు, తేషు = ఆ విషయములందు, సంగః = ఆసక్తి, ఉపజాయతే = పుట్టుచున్నది, సంగాత్ = విషయాసక్తివలన, కామః = కోరిక, సంజాయతే = పుట్టుచున్నది, కామాత్ = కోరికవలన, క్రోధః = కోపము, అభిజాయతే = పుట్టుచున్నది.

టీక॥ క్రోధాత్ = క్రోధమువలన, సమోహః = అవివేకము, భవతి = కలుగును, సమోహోత్ = అవివేకమువలన, స్మృతివిభ్రమః = తలంపునందు విభ్రాంతి, భవతి = కలుగును, స్మృతిభ్రంశాత్ = బ్రహ్మమును తలంచునట్టి స్మృతి నశించుట వలన, బుద్ధినాశః = బుద్ధినాశము, భవతి = అగుచున్నది, బుద్ధినాశాత్ = బుద్ధి నాశమువలన, ప్రణశ్యతి = మిక్కిలి చెడిపోవుచున్నాడు.

తా॥ విషయములను చింతించుచున్న పురుషునకు విషయాసక్తి కలుగును. విషయాసక్తి వలన కామమును, కామముచే క్రోధమును పుట్టును. కోపమువలన అవివేకమును, దీనివలన స్మృతి విభ్రమము, దీనివలన బుద్ధి నాశమును కలుగును. బుద్ధి నాశముచే మిక్కిలి చెడిపోవు చున్నాడు. ఈ 62, 63 శ్లోకములు మనోరాజ్యమును గూర్చి వర్ణింపబడినవి.

వి॥ విషయముల ననుకొనుటచే సంగము, దానివలన కామము, దీని వలన క్రోధము, ఇందువలన సమోహము. ఇద్దానినుండి స్మృతి భ్రంశము. ఇద్దానిచే బుద్ధినాశము, దీని యునికిచే నాశమును కలుగును. ఇట్టి దిగజాతిపోవు స్థితియే మనోరాజ్యము. గురుకీలును మఱచుటచే స్మృతి భ్రంశము. యథోచితార్థర్మాత్ భ్రంశశ్చలనం భేషఇత్యుచ్యతే. యథా+ఉచితాత్ = తనకు నుచితమైన, ధర్మాత్ = యోగధర్మమునుండి భ్రంశః = చలనం = చలనమే, భ్రంశము, ఇతి, ఉచ్యతే = చెప్పబడును.

శ్లో॥ రాగద్వేష వియుక్తైస్తు విషయా నింద్రియైశ్చరన్ ।

ఆత్మవశ్యై ర్విధేయాత్మా ప్రసాద మధిగచ్ఛతి ॥

64

రాగద్వేష వియుక్తైః, తు, విషయాన్, ఇంద్రియైః, చరన్

ఆత్మవశ్యైః, విధేయాత్మా, ప్రసాదం, అధిగచ్ఛతి ॥

టీక॥ రాగద్వేషవియుక్తైః = రాగద్వేషములచే విడువబడినవాడును, ఆత్మవశ్యైః = తనకు స్వాధీనమైన, ఇంద్రియైః = ఇంద్రియములచేత, విషయాన్ = విషయములందు, చరన్+తు = సంచరించుచున్నను, విధేయ + ఆత్మా = తనకు కట్టుబడిన మనస్సు గలవాడు, ప్రసాదం = నెమ్మదిని, అధిగచ్ఛతి = పొందుచున్నాడు.

తా॥ రాగద్వేషరహితమై, తనకు స్వాధీనమైయున్న ఇంద్రియములచే విషయములందు సంచరించినప్పటికిని తన కట్టునకు లోబడిన మనస్సు కలవాడు స్వస్థతను పొందుచున్నాడు.

వి॥ విధాతుం నియోక్తుం యోగ్యో విధేయః, దుధాశ్ ధారణ పోషణయోః, విధాతుం = నియోక్తుం = ఆజ్ఞాపించుటకు, యోగ్యః = తగినది, విధేయః = విధేయము.

శ్లో॥ ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హాని రస్యోపజాయతే ।

ప్రసన్న చేతసో హ్యశు బుద్ధిః పర్యవత్తిష్ఠతే ॥

65

ప్రసాదే, సర్వదుఃఖానాం, హానిః, అశ్య, ఉపజాయతే,

ప్రసన్న చేతసః, హి, అశు, బుద్ధిః, పర్యవత్తిష్ఠతే ॥

టీక॥ ప్రసాదే సతి = స్వస్థతగలుగుచుండగా, అశ్య = ఈ యతి యొక్క, సర్వ దుఃఖానాం = సర్వదుఃఖములయొక్క, హానిః = నాశము, ఉపజాయతే = కలుగుచున్నది, ప్రసన్న చేతసః = నిర్మలచిత్తము కలవానికి, అశు = శీఘ్రముగా, బుద్ధిః = బుద్ధి, పర్యవత్తిష్ఠతే = స్థిరమగుచున్నది, హి = ఇది ప్రసిద్ధమే కదా!

తా॥ చిత్తమునకు నెమ్మది కలుగుచుండగా సమస్త దుఃఖములును నశించును. నిర్మల చిత్తునకు శీఘ్రముగా బుద్ధి బ్రహ్మమునందు స్థిరముగా నిలుచుచున్నది.

వి॥ ప్రసాదమననేమి? ఇంద్రియ వ్యవహారముల చేయుచు స్థితప్రజ్ఞత్వమున నుండవచ్చునా?

ప్రసీదంత్యనేన ప్రసదన మితిచ ప్రసాదః, షడ్ఠ్ విశరణగత్యవ సాదనేషు. అనేన = దీనిచేత, ప్రసీదంతి = ప్రసన్నులగుదురు. ప్రసదనం+ ఇతి+చ = ప్రసన్నుమగుట కనుక, ప్రసాదము = వైరైల్యము, గురుకీలులో అనాత్మయంతయు నుడిగి దేవునిలో లీనమయ్యెడు స్థితిప్రసాదము, మొదట యింద్రియములచే విషయములగూర్చి చరించుచున్నను, రాగద్వేషరహిత మానసము బ్రహ్మనిష్ఠయందున్న తనకు స్వాధీనముగ నున్నచో ప్రసాదము లభించును. ఇట్టి నిర్మలత్వమనెడు ప్రసాదముచే బ్రహ్మానందప్రాప్తి సిద్ధించు చుండగా దుఃఖములన్నియు అత్యంత నివర్తియగును. ప్రసీదతీతి- ప్రసన్నః షడ్ఠ్ విశరణగత్యవసాదనేషు. ప్రసీదతి = నిర్మలత్వము నొందినది. ఇతి, ప్రసన్నము. ప్రసన్న చేతనుడు = స్థూల సూక్ష్మ కారణ మాహాకారణ సంస్కార చలన మణగి తురీయాతీతము నొందు నిర్మలత్వముగలవాడు. ఇతడు ప్రసాదము నొందును.

శ్లో॥ నాస్తి బుద్ధిరయుక్తస్య న చాయుక్తస్య భావనా ।

న చా భావయత శాంతి రశాంతస్య కుత స్సుఖమ్ ॥ 66

న, అస్తి, బుద్ధిః, అయుక్తస్య, న, చ, అయుక్తస్య, భావనా,
న, చ, అభావయతః, శాంతిః, అశాంతస్య, కుతః, సుఖమ్ ॥

టీక॥ అయుక్తస్య = యోగి కానివానికి, బుద్ధిః = జ్ఞానము, నాస్తి = లేదు, అయుక్తస్య = యోగి కానివానికి, భావనా = బ్రహ్మభావన

(బ్రహ్మమును గూర్చినతలంపు), నాస్తి = లేదు, అభావయతః = బ్రహ్మభావన లేనివానికి, శాంతిః = శాంతి, నాస్తి = లేదు, అశాంతస్య = శాంతి లేనివానికి, సుఖం = సుఖము, కుతః = ఎక్కడిది?

తా॥ యోగి కానివానికి జ్ఞానమును, బ్రహ్మభావనయు కలుగదు, బ్రహ్మభావన లేనివానికి శాంతి కలుగదు, సుఖమే లేదు.

వి॥ బ్రహ్మనిష్ఠయందు కూర్చున్నది మొదలు బ్రహ్మమునందు లీనమగు వఱకుచేయు ప్రయాణమే యోగము. అనగా మౌనముతో శ్వాసపై నిగా యుంచుకొని యుండుటయే యోగము, ఈ నిగా తప్పినచో తన కట్టుబాటును తన మనస్సు తప్పినదని యెఱుగవలెను. బ్రహ్మమునందు లీనమయిన పిమ్మట మైమఱుతుము. కేవల బ్రహ్మానందమున మునిగి యుందుము. ఈ స్థితికే జ్ఞానమని పేరు. మఱియు నిట్టి స్థితిని సాంఖ్య మనియు, జ్ఞాన యోగమనియు, బుద్ధియనియు, బుద్ధియోగమనియు చెప్పబడినది. ఇట్టి బ్రహ్మానందానుభవము కలిగిన పిమ్మట 'ఆ బ్రహ్మమే నేను' అనెడు అనుభవ జ్ఞానదృష్టి, బ్రహ్మభావన, ఇట్టి బ్రహ్మభావనచే నెప్పుడు తన్ను తాను చూచుకొనుచు నుండినచో శాంతి కలుగును. అమనస్కమే శాంతి. నిస్సంకల్ప స్థితియే శాంతి, ఇట్టి శాంతిలేనివానికి బ్రహ్మానందసుఖమే లేదు.

శమనం శాంతిః, శము ఉపశమే. శ్వాస కుండలినీ సంకల్ప మనోబుద్ధి వృత్తులన్నియు లేకుండుటే శాంతి. కైవల్యము నొందినచో శాంతి లభించును. కర్మ సాంఖ్యయోగ మధ్యస్థితి యుక్తత్వము, అయుక్తుడు బుద్ధి యోగమనబడు జ్ఞానయోగము నొందలేడు. బ్రహ్మమున పలుమాఱు లీనమైన అనుభవ బలముచే బ్రహ్మముపై నిగాయుంచు బ్రహ్మభావనను చేయగలము. అయుక్తునకు బ్రహ్మభావనలేదు. బ్రహ్మభావనచే శాంతి లభించును. బ్రహ్మభావన లేనిచో శాంతి లేనేలేదు. సుష్టు ఖనత్యశు

భమితి సుఖం. అశుభం = అశుభమును, సుష్టు = లెస్సగా, ఖనతి = పోగొట్టునది, ఇతి, సుఖము, శోభనాని ఖాని ఇంద్రియాణ్యస్మిన్నితి సుఖం, అస్మిన్ = దీనియందు, ఖాని = ఇంద్రియాణి = యింద్రియములను, సు = శోభనాని = శుభప్రదముల చేయునది. ఇతి, సుఖము. సంకల్పాదిరహిత శాంతి యేర్పడినచో తోపికలు ఆవరణభంగ మైనందున బ్రహ్మానందము కలుగును.

శ్లో॥ ఇంద్రియాణాం హి చరతాం యన్మనోఽను విధీయతే ।

తదస్య హరతిప్రజ్ఞాం వాయు ర్నావమివాంభసి ॥

67

ఇంద్రియాణాం, హి, చరతాం, యత్, మనః, అనువిధీయతే,

తత్, అస్య, హరతి, ప్రజ్ఞాం, వాయుః, నావం, ఇవ, అంభసి ॥

టీక॥ హి = యే కారణము వలన, ఇంద్రియాణాం = ఇంద్రియముల యొక్క చరతాంసతాం = సంచారము ప్రవర్తిల్లుచుండగా, యత్ = ఏ, మనః = మనస్సు, అనువిధీయతే = ఇంద్రియముల ననుసరించి ప్రవర్తించుచున్నదో, తత్ = అట్టి మనస్సు, అస్య = ఇట్టి పురుషునియొక్క ప్రజ్ఞాం = బుద్ధిని, వాయుః = వాయువు, అంభసి = ఉదకమునందు, నావమివ = ఓడవలె, హరతి = హరించుచున్నది.

తా॥ నీటియందు ఓడను వాయువెట్లు హరించుచున్నదో అనగా గమ్యస్థానమును చేరనియ్యదో, అట్లే యింద్రియములు పోయినట్లెల్ల పోవునట్టి మనస్సు, ఇట్టి మనస్సుగల పురుషుని యొక్క బుద్ధిని హరించుచున్నది. అనగా గమ్యస్థానమగు కైవల్యమును చేరనియ్యదు.

శ్లో॥ తస్మా ద్యస్య మహాబాహో! నిగృహీతాని సర్వశః ।

ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యస్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥

68

తస్మాత్, యస్య, మహాబాహో!, నిగృహీతాని, సర్వశః,

ఇంద్రియాణి, ఇంద్రియార్థేభ్యః, తస్య, ప్రజ్ఞా, ప్రతిష్ఠితా ॥

టీక॥ మహాబాహు = అర్జునా!, తస్మాత్ = అందువలన, యస్య = ఏ యతి యొక్క, ఇంద్రియాణి = ఇంద్రియములు, ఇంద్రియార్థేభ్యః = విషయములనుండి, సర్వశః = అన్నివిధముల, నిగ్రహీతాని = నిగ్రహింపబడినవి, (భవంతి = అగుచున్నవో) తస్య = ఆ యతియొక్క, ప్రజ్ఞా = బుద్ధి, ప్రతిష్ఠితా = మిగుల స్థిరమైనది.

తా॥ అర్జునా! ఆ కారణమువలన ఏ యతియొక్క ఇంద్రియములు విషయములనుండి నిగ్రహింపబడినవో ఆ యతి బుద్ధి సుస్థిరమైనది.

వి॥ ఇంద్రుడు = ఆత్మ, ఇంద్రసంబంధమైనది ఇంద్రియము, ఇంద్రస్య = ఆత్మయొక్క, లింగం = జ్ఞాపకము, ఇంద్రియము. ప్రజ్ఞ = లెస్సగాదెలిసిన బుద్ధి, ప్రజ్ఞాయతే అనయేతి ప్రజ్ఞా. అనయా = దీనిచే, ప్రజ్ఞాయతే = లెస్సగా నెఱుగపడును. ఇతి, ప్రజ్ఞా = బుద్ధి. వాతీతివాయుః వాగతి గంధనయోః, వాతి = విసిరెడువాడు, ఇతి, వాయువు. నయతీతినౌః, ణీర్ష ప్రాపణే. పదార్థమును, నయతి = గట్టును చేర్చునది, నౌః = నావ. నుద్యత ఇతి నౌః. ణుద ప్రేరణే. నుద్యతే = ప్రేరేపింపబడునది. ఇతి, నౌః = నావ. అమతి గచ్ఛతే త్యంభః. అమగత్యాదిషు, అమతి = గచ్ఛతి = పోవునది. ఇతి అంభస్సు = నీరు.

ఇంద్రియములు పోయినట్లెల్ల మనసు పోవుచుండేనేని, యాతని మనస్సు బ్రహ్మముపై నిగాయుంచిన బుద్ధిని హరించి విషయములలో పడవేయును. నీటియందున్న పడవను వాయువు హరించినట్లు మనసు బుద్ధిని చెదరునట్లు చేయును. విషయములను విడువవలయుననిగాని, ప్రపంచములో పడిపోగూడదని గాని సంకల్పింపవనిలేదు. ఎంతనీరున్నను ఈదినట్లు గురు సూటిలో నిల్చుటే మనవని. అనాత్మ చలనము తనంతకు తానే లయించును. మనము శ్రద్ధగా గురుకీలులోనున్నచో విషయముల నుండి ఇంద్రియము లాత్మవైపు మరలినపుడు స్థిర ప్రజ్ఞులగుదుము.

శ్లో॥ యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ ।

యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేః ॥ 69

యా, నిశా, సర్వభూతానాం, తస్యాం, జాగర్తి, సంయమీ,
యస్యాం, జాగ్రతి, భూతాని, సా, నిశా, పశ్యతః, మునేః ॥

టీక॥ యా = ఏ జ్ఞానయోగము, సర్వభూతానాం = సకల ప్రాణులకును, నిశా = రాత్రివలె ప్రకాశములేనిదో, తస్యాం = ఆ జ్ఞాన యోగమునందు, సంయమీ = ముని, జాగర్తి = మేలుకొని యున్నాడు. యస్యాం = ఏ ప్రకృతియందు, భూతాని = ప్రాణులు, జాగ్రతి = మేలుకొని యున్నవో, సా = ఆ యజ్ఞానస్థితి, పశ్యతః = బ్రహ్మవలోకనము చేయుచున్న, మునేః = మునికి, నిశా = రాత్రివలె ప్రకాశములేనిది.

తా॥ అందఱియందును దేవుడున్నాడు. అందఱును తెలియలేకున్నారు. జ్ఞాని “ఆ బ్రహ్మమే నేను” అని నిశ్చయించు కొన్నాడు. ఈ దృష్టి పామరులకు లేదు. కనుక జ్ఞానియొక్క మెలకువయైన బ్రహ్మజ్ఞానమునందు పామరులు నిద్రించుచున్నారు. పామరులు శరీరమే నేననియు, గృహదులు నావనియు భ్రమించియున్నారు. ఇట్టి ప్రకృతిలో వేల్కొన్న పామరదృష్టియందు జ్ఞాని నిద్రించియున్నాడు, ఈ లోకికాభిమానము జ్ఞానికి లేదు.

వి॥ నితరాశ్మతి సర్వవ్యాపారాన్ నిశా, శోతనూకరణే. సర్వవ్యాపారాన్ = అన్ని వ్యాపారములను, నితరాం = మిక్కిలి, శ్మతి = స్వల్పముగా చేయునది, నిశా = రాత్రి, సమ్యగ్యమనం సంయమః, యమ ఉపరమే. సమ్యక్ = లెస్సగా, యమనం = మనోవ్యాపారముల చాలించుట, సంయమము, ఇది కలవాడు సంయమీ. మన్యతే మునిః, మనజ్ఞానే. మన్యతే = సంకల్ప రహితమగు మౌనముచే నేర్పడిన బ్రహ్మము నెఱిగినవాడు, ముని.

దేవునిలోనే మానవులున్నారు. మానవులందరిలోను దేవుడున్నాడు ఇట్లుండియు దేవుని నెఱుగుటలో అజ్ఞానములో మునిగి యున్నారు. అనాత్మ చలనము నణచిన సంయమి దేవునందైక్యమగుటలో మేల్కొని యున్నాడు. మనస్సనెడు దుర్యోధనుని కుటిల మనస్సుయొక్క చేష్టల గమనింపక శ్వాసపై నిగాతో తానున్నందున లౌకిక ప్రవృత్తియందు నిద్రించియున్నాడు యోగి. మానవులు సంకల్పనిర్మిత జీవసృష్టియందు మేల్కొని చూచుచునేయున్నారు. మహాత్ముడిట్టి జీవసృష్టి అనబడు సంసారమును చూడక నిద్రించియుండును. యధార్థము నెఱుగనితనమే నిద్ర. నిద్రలోనే స్వప్నములున్నట్లు తత్త్వజ్ఞాన లోపముననే అన్యధాగ్రహణ స్వప్నములుండును. అంతర్ముఖవృత్తితో దేవుని నెఱుగుట మెలకువ. దేవునందైక్య మగుచుండుట తురీయము. లీనమైనచో తురీయాతీతము.

శ్లో॥ ఆపూర్యమాణ మచలప్రతిష్ఠం సముద్రమాపః ప్రవిశంతి యద్యత్ |

తద్వత్కామా యం ప్రవిశంతి సర్వే స శాంతి మాప్నోతి న కామకామీ || 70

ఆపూర్యమాణం, అచలప్రతిష్ఠం సముద్రం, ఆపః, ప్రవిశంతి, యద్యత్ తద్వత్, కామాః, యం, ప్రవిశంతి, సర్వే సః, శాంతిం, ఆప్నోతి, న, కామకామీ ||

టీక|| ఆపూర్యమాణం = సంపూర్ణముగా నిండినదియును, అచలప్రతిష్ఠం = చలనములేక స్థిరముగా నుండునదియును, (అగు) సముద్రం = సముద్రమును, ఆపః = నీరు, యద్యత్ = ఏ విధముగా, ప్రవిశంతి = ప్రవేశించుచున్నవో, తద్వత్ = ఆ విధముగానే, సర్వే = సమస్తమైన, కామాః = కోరికలు, యం = ఏ బ్రహ్మనిష్ఠుని, ప్రవిశంతి = ప్రవేశించుచున్నవో, సః = ఆ బ్రహ్మనిష్ఠుడు, శాంతిం = శాంతిని, ఆప్నోతి = పొందుచున్నాడు, కామ = కోరికలను, కామీ = కోరువాడు, న+ఆప్నోతి = (శాంతిని) పొందలేడు.

తా|| అర్జునా! నదులన్నియు సముద్రమునందెట్లు ప్రవేశించి లయమగు చున్నవో అట్లే కోరికలన్నియు ఏ బ్రహ్మనిష్ఠునియందు ప్రవేశించి

లీనమగునో ఆ బ్రహ్మనిష్ఠుడు శాంతిని పొందుచున్నాడు. కోరికల కోరువాడెన్నటికిని శాంతిని పొందలేడు.

వి॥ నదులన్నియు సముద్రములో చేరి సముద్రమేయగును. సుఖము కొఱకే కోరికలకోరుచున్నాము. దేవునందు లీనమైనప్పటి బ్రహ్మనంద సుఖమున మునిగినపుడెట్టి కోరికలకును తావులేదు. దేవునివైపు మనసు తిరుగకపోతే సుఖమేలేదు. సుఖము కొఱకు కోరికల కోరుచు దుఃఖమునే పొందుచుందుము.

శ్లో॥ విహాయ కామాన్యస్సర్వాన్ పుమాంశ్చరతి నిస్ప్రహః ।

నిర్మమో నిరహంకారస్య శాంతి మధిగచ్ఛతి ॥

71

విహాయ, కామాన్, యః, సర్వాన్, పుమాన్, చరతి, నిస్ప్రహః,
నిర్మమః, నిరహంకారః, సః, శాంతిం, అధిగచ్ఛతి ॥

టీక॥ యః = ఏ, పుమాన్ = పురుషుడు, సర్వాన్ = సమస్తములైన, కామాన్ = కోరికలను, విహాయ = వదలి, నిస్ప్రహః = ఇచ్చలేనివాడును, నిర్మమః = 'నాది'యను భావము లేనివాడును, నిరహంకారః = 'నేను'అను అభిమానము లేనివాడును, (అయి) చరతి = సంచరించుచుండునో, సః = ఆ పురుషుడు, శాంతిం = చిత్తోపరమమును, అధిగచ్ఛతి = పొందుచున్నాడు.

తా॥ అర్జునా! కోరికలన్నిటిని వదలవలెను. మఱియు కామేచ్ఛ యుండకూడదు. బాహ్యవస్తువులు 'నావి' యనెడు మమకారముండ కూడదు. స్థూల సూక్ష్మశరీరాదులే 'నేను' అనెడు అభిమానముండకూడదు. ఇట్టి గుణములు కలవాడై యే మహాత్ముడు చరించునో ఆ పురుషుడు బ్రహ్మనంద రూపమగు చిత్తశాంతిని పొందుచున్నాడు. ఈ సుగుణము లన్నియు బ్రహ్మనిష్ఠచే తమంతకు తామే వచ్చును.

వి॥ “నేను” అనునది లేనందున “నాది” అను మమకారము నుండదు. తురీయమున నేను, నాది అనబడు అహంకార మమకారములుండవు. కనుక కోరికలునుండవు. ఊరక గురుకీలులో శ్రద్ధగా నుండుటే కోరికల కోరకుండుట. ఇట్లు కోరికల నన్నింటిని విడిచి అభిమానమును, మమ కారమును లేనివాడై విహరించు తురీయమార్గగామి సంకల్పరాహిత్య శాంతి నొందును. గురుకీలునుండి ప్రమాదపడినవాడు కోరికలకోరుచు శాంతి నొందలేడు.

శ్లో॥ ఏషా బ్రాహ్మీస్థితిః పార్థ! నైనాం ప్రాప్య విముహ్యతి ।

స్థిత్యా స్వామస్తకాలే పి బ్రహ్మనిర్వాణ మృచ్ఛతి ॥ 72

ఏషా, బ్రాహ్మీ, స్థితిః, పార్థ!, న, ఏనాం, ప్రాప్య, విముహ్యతి,
స్థిత్యా, అస్యాం, అంతకాలే, అపి, బ్రహ్మనిర్వాణం, ఋచ్ఛతి ॥

టీక॥ పార్థ = ఓ అర్జునా!, ఏషా = ఈ, స్థితిః = నిష్ఠ, బ్రాహ్మీ = బ్రహ్మ సంబంధమైనది, ఏనాం = ఈ బ్రహ్మనిష్ఠును, ప్రాప్య = పొంది, న విముహ్యతి = మోహము నొందదు, అస్యాం = ఈ బ్రహ్మనిష్ఠయందు, అంత్యకాలేపి = కాలమువంటిదగు శ్వాస నశించినను, బ్రహ్మనిర్వాణం = మోక్షమును, ఋచ్ఛతి = పొందుచున్నాడు.

తా॥ అర్జునా! ఈ నిష్ఠ బ్రహ్మమునకు సంబంధించినది, ఈ బ్రహ్మమును పొందినవానికి మోహము గలుగదు. ఈ బ్రహ్మనిష్ఠయందు కాలమువంటి శ్వాస నశించినను మోక్షము నొందుచున్నాడు.

వి॥ భగవద్గీత బాణయుద్ధమని నమ్మినవారున్నారు. అట్టి బాణ యుద్ధమున ప్రశాంతి లభించునా? కనుకనే యిది బ్రహ్మమునకు సంబంధించిన నిలుకడయని గీతలోనే యున్నది. దీని నొందినచో మోహముండదు. అన్యథాగ్రహణమే మోహము. ఉన్నదున్నట్లు గ్రహింపక యింకొక

విధమున గ్రహించుటే అన్యథాగ్రహణమనబడు మోహము. బ్రహ్మనిష్ఠ సిద్ధియైనచో బ్రహ్మము జ్ఞేయమై బ్రహ్మ జ్ఞానమగును. బ్రహ్మంపు యథార్థ జ్ఞానమైనచో మోహముండదు. దేవునిలో లీనమై యెంతసేపుండినను కాలమే తెలియదు. కాలమనెడి యముని దాటియుండువు. శ్వాస ఆడినచో యమునికి చిక్కినామని గ్రహింపవలయును. ఇట్లు కాలాతీత బ్రహ్మమే తానై, తానే బ్రహ్మమై యుంటిమేని బ్రహ్మ నిర్వాణము నొందుచున్నాము, కలయతి ప్రాణిన ఇతి కాలః, కలకిలక్షేపే, ప్రాణినః = ప్రాణులను, కలయతి = సంకల్ప ప్రవాహమున త్రోయువాడు. ఇతి, కాలుడు. నిర్వాణి శామ్యతి స్మ నిర్వాణః. వాగతి గంధనయోః, నిర్వాణి = శామ్యతి, స్మ = శాంతి నొందించునది, నిర్వాణము. బ్రహ్మనిర్వాణం = బ్రహ్మ సంబంధమైన శాంతి.

ఇతి శ్రీమద్భగవద్గీతాసు, ఉపనిషత్సు, బ్రహ్మవిద్యాయాం, యోగశాస్త్రే, శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే, సాంఖ్యయోగోనామ, ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥

ఇది బ్రహ్మశ్రీ జగద్గురు వేదాంతం లక్ష్మణార్జులచే

రచింపబడిన టీకా తాత్పర్య విశేషార్థముగల

స్వారాజ్య భగవద్గీత యందలి

రెండవ అధ్యాయము.

... ఓం శాంతి శాంతి శాంతిః ...

